

HÉT HÁRS

Evangélikus folyóirat teológiáról, kultúráról, közösségről
XV. évfolyam 3. szám

2016. reformáció

SZERZŐINK

Nicolas de Condorcet (1743–1794)	matematikus, filozófus
Donáth László	evangélikus lelkész
Donáth Mirjam	újságíró
Földes György	történész
Egon Friedell (1878–1938)	kultúrtörténész, színész, esszéista
Gerlóczy Ferenc	újságíró
Görgey Gábor	író
Horváth Julianna	könyvtáros
Lőrincz Borbála	szociológus
Ludassy Mária	filozófus
Martin Luther (1483–1546)	reformátor
Mécs Anna	tudományos újságíró
Novotny Dániel	evangélikus lelkész
Petrás Éva	történész
Sárközi Erzsébet	antikvárius
Standeisky Éva	történész
Paul Tillich (1886–1965)	evangélikus teológus
Vályi-Nagy Ágnes	református lelkész
Véghelyi Antal	evangélikus lelkész

Donáth László

Van, ami megbocsájthatatlan?

2016-ban október 23-a vasárnapra esett. Ki prédikáljon majd – tűnődtem hónapokon keresztül. Idegenkedem a jeles napok és ke-rek évfordulók méltatlan mellékhatásától: az ünneplők egészen másnak akarják lát-tatni magukat, mint amik. Nem annak jelé-ül, mik voltak, vagy mivé lenni szeretnének. Az évről-évre visszatérő ünnep a még élők demonstrációja a múlt és a már meghaltak felett. Nemcsak a ma, de a múlt is azé, aki van. S aki van, az mondja meg, mi történt, és miért. Így volt ez 1989 előtt, s ez van ma is. Egykor szüleim és barátaik megterem-tették az évtizedeken át folyó hazugság-gal szemben azt az erős várat, amely nem ideológiából és ügyeskedésből épített élet-re indító s megtartó fundamentumot. Ki-zárólag személyes és megszenvedett életük vált példázattá. A hozzájuk való hűség szük-ségképpen hozta magával értékeik s álma-ik magunkra vételét létben és lélekben. Volt olyan, 56 után nagy ítélettel börtönbe került újságíró, aki a 70-es évek elején megkötötte a hatalommal a maga alkuját. Egy glosszájában nem volt rest apámat gyaláznia, hogy en-gedhette fiát teológiát tanulni. Pedig ez még megelőzte néhány tucatnyi igaz magyar – köztük az akkor még ifjú zongoraművész Kocsis Zoltán – tiltakozását az 1977-es prá-gai Charta mellett. Apám kezdeményez-te az első valóságos és hangos *nemet* 1956 után, kiszolgáltatottan a kádári önkény sem-mit sem késlekedő bosszújának. Iványi Gá-boron kívül ez idő tájt egyházi ember nem keveredett a világi hatalom ellen tiltakozók közé. És egy sem lett egyházi vezető azok közül, akik a 70-es vagy a 80-as évek folya-mán kiálltak az alapvető emberi jogokért.

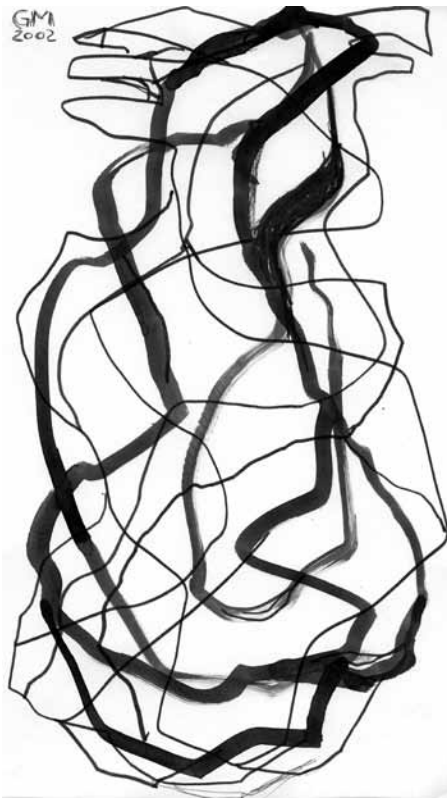
Nemcsak F. S., az újságíró adta fel egyko-ri önmagát. Kiváló tudósok döntöttek úgy, hogy a hatalommal közösen elfeledkeznek 56-os ifjúságukról. Mi nem évül el 20-25 év után? Mindmáig nem bántott, hogy a fővá-rosi templomok harangjai közül alig szólalt meg néhány 1989. június 16-án – ahogy azt e temetés liturgikus szervezőjeként kértem, el-sősorban az evangélikus és református kol-légáktól. Örültem, hogy Maléter Pál kopor-sója mellett az akkori tudásom szerint nem kompromittálódott püspök is megállt. Ami-kor 27 évvel később a mai püspökök kör-levelét olvasom, összerándul a gyomrom: „Megvalljuk, hogy az 56-os forradalom és szabadságharc emlékét gyakran sározták be különböző politikai erők a történelmi ese-mények meghamisításával és a teljes igazság elhallgatásával.” – Miért kell ezt megvallani? E maszatos, trabantlila mondat csupán ar-ról szól, hogy a körlevél szerzői nem akarják néven nevezni azokat az egyházi vezetőket, püspököket, lelkészeket, az oktatásban és a sajtóban évtizedeken át gyalázkodó már ha-lott vagy még élő kollégákat, akik akár ön-ként, személyes törekvésből, akár mert zsa-rolhatóak voltak, szívvel és lélekkel (kis l-lel) tettek eleget az Állami Egyházügyi Hivatal vagy a Belügyminisztérium illetékes ügyosz-tálya kéréseinek. Nincs mit ezen megvallani. Ezt fel kell tární, és nyilvánosságra kell hozni – talán akkor megbocsájthatóvá válnak a be-súgások, lehallgatások, feljelentések. A hata-lom és az intézmény arctalan, s névtelenség-be burkolózik a világi és az egyházi is. Bár az előbbi szemérmesebb és puritánabb. Mit akarnak takargatni a püspökök, miért nem állnak ki, s mondják első szám egyes sze-mélyben, ők vagy felmenőik mit követtek el az 56-os forradalom emléke ellen? Még dur-vábban: mit követnek el ma ez ellen? Valami-kor a 90-es évek végén emléktáblát avattak az Üllői úti egyházi központ falán Maléter Pálnak. A „mártír sorsú” evangélikusnak, aki már akkor, az e házban működő kollé-

gium, a Luther Otthon lakójaként is kommunista volt. 1958. június 16-án nem evangélikus keresztény hitvallóként végeztek vele a kisleány udvarán, hanem a kommunista Nagy Imre kormány honvédelmi minisztereként. „Jézus tanítása egyértelmű: »az igazság megszabadít!« 56 még köztünk élő tanúinak is tartozunk azzal, hogy a forradalom és szabadságharc hiteles történetét megismerjük, és megismertessük az utánunk jövő nemzedékkel.” Így van, kedves püspök urak. Mikor veszik már egyszer komolyan azt, amit kimondanak, vagyis önmagukat?

Sem Maléter Pálnak, sem 56 még élő tanúinak nincs szüksége az aktuális politikai hatalom pénzelt világi és egyházi történészek – kvázi politikacsinálók – rossz szagú lihegésére. Igaz, ők sem tartanak igényt arra, hogy akár Mécs Imre, akár a nálam ez ügyben sokkal angazsáltabb Ferenc öcsém megbocsásson nekik. Pedig mintha 2016-ban az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöke, a Lutheránus Világszövetség egyik regionális alelnöke, Fabiny Tamás valóban szívére vette volna a magyarországi menekültek sorsát, és számos alkalommal próbált érvelni az elembertelenedett és az európaiságból dacos derűvel kivetkőző világi hatalom politikájával szemben. Bár nem ment a határra gyógyítani, mint az öcsém, vagy könyörögni, mint Iványi Gábor, engedjék már megtenni a szükséges jót. El kell ismernem azonban, hogy

többet fáradt a menekültek humanitárius támogatásáért, mint az összes püspök elődje 1944-ben a zsidók érdekében. De hol van ez a gyerekek százait élete kockáztatásával mentő Sztehlo Gábor tettétől?

Ne értsenek félre, hálás vagyok a püspököknek, hogy püspökök, ha már egyszer püspököknek is lennie kell valakinek. De van valami kénköves bűze annak, hogy míg éltek, az egymástól szinte mindenben különböző, de valóban súlyos, nagy művet teremtő életű lelkészeket, Sztehlo Gábort és

Ordass Lajost az akkor hatalomban lévők lépten-nyomon gyalázták, ma pedig ezek utódai a már régen halottak dicső mögé bújva próbálják teljesítménydeficitüket működésüket legitímálni. S persze ebbe belefér az egykori félfasiszta miniszterelnök, Gömbös síremlékének megáldása éppúgy, mint azon egyszerű és sokat szenvedett és már szintén évtizedek óta halott lelkészek előcítálása, akiknek nevét úgy lobogtatják, ahogy egykor a május elsejei felvonuláson lengették a táblákat, rajtuk Marx, Engels, Lenin képével. E püspökök közül kellett volna valakit október 23-án a forradalom

kitörésének hatvanadik évfordulóján meghívnom, hogy annak a gyülekezetnek prédikáljon, amelyik édesanyámat, Bozóky Évát, Göncz Árpádot vagy Mécs Imrét, Papp Oszkárt és Frenkl Róbertet vagy Koczor Zoltánt hallgatta? Igaz, a végső ítéletig nem választható el az ocsú a tiszta búzától, de

ez senkit, engem sem jogosít fel arra, hogy szándékosan összekeverjem a kettőt.

Volt még két lelkész, szerény, szomorú, tudós emberek, akiket, ha csak lehet, a magam üdvösségéért is hívok és hallgatók. Ezt az alkalmat egyik sem tudta elvállalni. Egyedül maradtam a múltammal meg ezzel a példázattal a Máté írása szerinti evangéliumból:

„Akkor Péter odament hozzá, és ezt kérdezte tőle: »Uram, hányszor vétkezhet ellenem az én atyámfia úgy, hogy én megbocsásjak neki? Még hétszer is?« Jézus így válaszolt: »Nem azt mondom neked, hogy hétszer, hanem még hetvenszer hétszer is. Ezért hasonló a mennyek országa egy királyhoz, aki számadást akart tartani szolgálival. Amikor hozzákezdett, vittek eléje egy szolgát, aki tízezer talentummal volt adósa. Mivel nem volt miből fizetnie, megparancsolta az úr, hogy adják el őt és feleségét, gyermekeit és mindenét, amije van, és fizessen. A szolga erre leborult előtte, és így esedezett: Légy türelemmel hozzám, és mindent megfizetek neked. Az úr pedig megszánta a szolgát, elbocsátotta, és elengedte az adósságát. Amikor azonban eltávozott az a szolga, összetalálkozott egyik szolgatársával, aki száz dénárral tartozott neki. Megragadta, fojtogatni kezdte, és ezt mondta neki: Fizesd meg, amivel tartozol! Szolgatársa ekkor leborult előtte, és így kérlelte: Légy türelemmel hozzám, és mindent megfizetek neked. De az nem engedett, hanem elmenve börtönbe vettette őt, amíg meg nem fizeti tartozását. Amikor szolgatársai látták, hogy mi történt, nagyon felháborodtak. Elmentek, és jelentették uruknak mindazt, ami történt. Akkor magához hívatta őt ura, és így szólt hozzá: Gonosz szolga, elengedtem minden tartozásodat, mivel könyörögtél nekem. Nem kellett volna-e neked is megkönyörülnöd szolgatársadon, amint én is megkönyörültem rajtad? Ekkor haragra lobbant ura, és átadta őt a hóhéroknak, amíg meg nem fizeti neki az egész tartozást. Így tesz majd az én mennyei Atyám is veletek, ha

szívetekből meg nem bocsátotok, mindenkinek az ő atyjafiának.«” (Mt 18,21–35)

Így 2016. október 23-án a gyülekezet tette valóságosan, éppen testi és szellemi jelenlétével azt az órát ünnepnél többé: istentiszteletté. Időtlenné azt, ami időbe rekesztett, megérthetővé azt, ami több, mint a tények halmaza, s ami éppen azért, mert megváltoztathatatlan – megváltott. És megbocsájtatható.

Itt vagyunk hárman: Attila, aki 10 éves volt, amikor 56 után emigráló szülei Angliából visszajöttek, itt van az én drága Boór János barátom, aki újra és újra hazazarándokol, pedig közel hatvan éve annak, hogy Budapestről Münchenbe ment. És itt vagyok én, aki tizenegy hónapos voltam, amikor Romániába deportáltak – a kollektív nemzeti büntudat feldolgozási kísérletének áldozataként. Minket személy szerint nem terhelt felelősség, ebben közösek vagyunk.

Mégis, mivel ez az esemény azt a nemzeti közösséget érintette, amelyből szüleink – vagy János esetében ön maga – nem akarták kivonni magukat, szükségszerűvé vált mindaz, ami történt. Azt kell mondanunk: minden történelmi esemény mögött, minden olyan esemény mögött, amely a közösséget érinti, az Isten van. Persze ha valaki nem akarja, nem fedez fel mást a dolgok mögött, mint „a termelési erőket odakint” – ahogy József Attila fogalmazza. Lehet így, és lehet úgy is, szabadok vagyunk mindkettőre. Egy azonban bizonyos: e történethez a nemzet egészének köze van.

*

Nézzék meg a HVG e heti számának címlapját. A grafikus a lényegét adja vissza annak a tudatos, ország nagyságrendű politikai hazugságnak, amely újra a történelem megváltoztatásában keresi a maga kibontakozását. A klasszikus Nagy Imre-portré, amelyet mindenki ismer, „szétretusálva” egy nagy szürke plecsnival. Megismétlődni látszik, ami 1957 januárjától – amikor Kádár János kiteljesítette az ország feletti uralmát – 1989. június 16-ig tartott. Szándékában és törekvésében feltétlenül: csalóvá, lopóvá, hazuggá tenni mindenkit, felébreszteni a kollektív büntudatot, kiváltani a legkisebben is, a történelem megrontása, meghamisítása által.

*

Hányszor kell a bűnt megbocsájtani? – nekem ezt a bűnt immáron másodszor kellene megbocsájtanom. Vajon érvényes-e a kollektív bűnökre is az, amit Jézus itt a személyes emberi kapcsolatokban elkövetett gyalázat feloldására javasol tanítványainak – kérdeztem magamtól tíz nappal ezelőtt, amikor először ezzel az igazsággal találkoztam. Vajon a bűn ilyen módon szétválasztható kollektívra és individuálisra, nemzetire, és gyülekezetre?

Mily' bizarr: a hazai evangélikus egyház három püspöke közös pásztorlevelet írt, az interneten mindenki elérheti. Nagyon szép, mint általában az egyházi dokumentumok. Egyetlen mondat hiányzik belőle, emiatt teológiaiilag nem egyszerűen suta, hanem hamis: Mi, akik ma ezt a tisztséget betöltjük és jogutódai vagyunk mindazon püspököknek, akik 1956 előtt, 56-ban és 56 után bűnöket követtek el az egyház népe és az evangélium hirdetése ellen, s a nemzeti léptékű irgalmasság gyakorlása ellen, megvalljuk, hogy ezek a bűnök bűnök voltak – amelyek miránk is kiterjednek. Ez az utóbbi félmondat azonban hiányzik belőle. Ezért nem olvasom föl. Mert nem a mások, nem a világi hatalom vagy nem általában a kiszámíthatatlan történelmet befolyásoló tömeg bűne az érdekes, hanem az individuális, a konkrét személyeké. Ettől lett volna ez az irat, némi iróniával mondom, „lutheránus”. De maradtak a kollektív hazugság vagy pontosabban, a féligazság stílusban egyéb felekezeteknél talán könnyedebb megfogalmazásánál.

*

Hányszor kell a bűnt megbocsájtani? – Jézus azt mondja fő tanítványának: micsonda balgaság, mi az, hogy hétszer? Hát hét napig élsz? Hét emberrel fogsz találkozni? Ilyet csak az együgyű, adósságot csináló ember gondolhat. Megbocsájtani annyiszor kell, ahányszor az élet elibéd hozza az erre kényszerítő helyzetet. Ezt jelenti a hetvenszer hétszer. És ha nem így cselekszel, akkor ugyanannak a sorsára jutsz, aki nem hajlandó a másoknak elengedni... Mit is? Nem egyszerűen pénzről, tárgyakról van szó. Mondhatnánk a 46. zsolttár lutheri parafrázisának József Attila-i átköltésében: „Veszhet, vihetik Veszendő kincseik”. Nem pénzről, nem tárgyakról van szó, hanem sokkal súlyosabbról. Arról, ami bévül van, a lélek mélyén, amit a mi drága barátunk, Pfizner

Rudi hat év Vác után pontosan tudott: hogy mi mindent kell megbocsájtaniuk azoknak az embereknek, akikkel ő együtt ült, annak a népközösségnek, amelynek színe előtt őket ártatlanul évekre bebörtönözték. A meggyilkoltakról nem is beszélve. Bizony, itt már mindenki mindenkinek az adósa.

Amikor Jézus Pétert inti, megérteti tanítványaival: legyetek zsidók, idézzétek fel a Tóra-beli kettős mércét. A mai napig így gondolkodnak a vallásosok: az Örökkévaló irgalma és igazságossága működteti az ítéletet. Aki ezen a földön jót cselekedett, az méltán számíthat az üdvösségre: Ábrahám kebelén lesz. Jézus, a par excellence zsidó, azt mondja: gondolkodjatok így, higgyétek ezt, de aki nem tud így hinni, kétségbe annak sem kell esnie, mert az Isten ennél sokkal irgalmasabb. Az Isten irgalma szükségszerűen milliószor múlja felül e földre született bármelyik ember irgalmát. Mindannyian, akik ebből az irgalomból élünk, azt hisszük, hogy az Örökkévalónak kötelessége mindennap megbocsájtani? Mindent elengedni? Kiengeztelődni? Tudomásul venni, hogy olyan vagyok, amilyen vagyok? Elvégre ő teremtett ilyené, és ezért lopok, csalog, hazudok és követem el a megszámlálhatatlan gázságot és aljasságot felebarátaim ellen éppúgy, mint azzal a megfoghatatlan, arctalan valósággal szemben, amelyet népek vagy társadalomnak hívunk. Nem, nem kötelessége. Ha azonban számítok erre, akkor bizony nekem is meg kell bocsájtanom a testvéreimnek, a gyerekeimnek, sőt, a szüleimnek.

Sohasem kételkedtem abban, hogy az apámnak is, az anyámnak is üdvözülnie kell. Nem pusztán a töméntelen szenvedés miatt, amelyet elhordoztak együtt, hanem azért, amit példázatként élénk éltek. Ha kimegyek a sírjukhoz – és ki kell menni, ki kell menni azokra a helyekre, amelyek hozzájuk kötnek –, ez az a történet, az a kiengesztelődő gesztus, amelyre szükségem van, hogy a lelkeimet terhelő bűnök alól föl tudjak szabadulni. Jé-

zus evangéliuma azt jelenti, hogy erre mindenkinek ugyanúgy lehetősége van.

(Részletek a 2016. október 23-án elhangzott ígehirdetésből)

Petri György Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből

Kifakul,
mint a két zászló, melyet,
évre év, a kapu fölé gipszelt
vashüvelybe kitettünk ünnepekkor,
fakul, veszti színét a világ.

Hol vannak az ünnepek?

Vastag por alatt,
a meleg
padlástérben hallgat
egy szétszerelt világ.

Eltűnt a menet.

Átváltozott ordítássá
és elszéledt a széllel.
Ünnepi költők helyett
most majd a szél mond verseket,
kerge port mond és vibráló hőt
a betonfér felett.

Hogy itt szerettünk nőket: hihetetlen.

Áttüzesedett
kohók, megfeszült kötelek
kora felett
tétova jelen
– alásüllyedő por – lebeg.

Félbemaradt épületek:
birodalmi szédelgések felett.

Amiben hittem,
többé nem hiszek.
De hogy hittem volt,
arra naponta emlékeztetem magam.

És nem bocsájtok meg senkinek.

Pattogzik
szörnyű magányunk,
mint a napon a rozsdás sinek.

Paul Tillich

Az önmagát építő történelem kétértelműsége: forradalom és reakció¹

A történelem dinamikájának mind a progresszív, mind a nem progresszív részében megfigyelhető, hogy a történelem építi önmagát. Ez az a folyamat, amelynek során a történelmi dimenzió minden tartományában létrejön az új. A történelemben minden újban jelen vannak annak a réginek a részei, amelyből kinőtt. Hegel ezt a tényt a jól ismert kifejezéssel fogalmazta meg: a régi ott van az újban, mind megtagadva, mind megőrizve (*aufgehoben*). Ám Hegel nem vette komolyan a pusztító lehetőségekkel bíró növekedésnek ezt a kétértelmű szerkezetét. A kétértelműség ott van a generációk közötti kapcsolatokban, a művészeti és filozófiai stílusok küzdelmeiben, a politikai pártok ideológiáiban, a forradalom és reakció közti kilengésekben, és ott van a tragikus helyzetekben, amelyekhez ezek a konfliktusok vezetnek. A történelem nagysága abban rejlik, hogy az új felé halad, de a nagyság, épp kétértelműsége miatt, ugyanúgy tragikussá is teszi a történelmet.

A generációk közötti kapcsolat problémája nem a tekintélyről szól, hanem a történelem dinamikájában jelen lévő régiről és újról. Annak érdekében, hogy teret adjon az

újnak, a fiatal generációnak figyelmen kívül kell hagynia a régít létrehozó teremtő folyamatokat. Az új képviselői támadják e folyamatok végső eredményeit, nem ismerve a régi problémákat, melyekre a válasz ott rejlik ezen eredményekben. Így a támadások szükségszerűen igazságtalanok; igazságtalanságuk erejük kikerülhetetlen összetevője, amely segít áttörni az adott kereteket. Természetesen ez az igazságtalanság negatív válaszokat szül a régi oldalán: nem annyira hasonló igazságtalanságot, sokkal inkább értetlenséget. A régi képviselői az eredményekben saját kreatív múltjuk fáradozásait és nagyságát látják; nem veszik észre, hogy eredményeik leomló kövekként torlaszolják el az új generáció teremtőkészségének útját. Ebben a konfliktusban a régi partizánjai keménnyé és keserűvé, az újéi frusztrálttá és üressé válnak.

Természetes, hogy a politikai élet nagyrészt az önmagát építő történelem kétértelműsége szerint szerveződik. Minden politikai tett valami új felé terel, de nem mindegy, hogy az új lépést az újért magáért vagy a régi érdekében teszik-e. A konzervatív és progresszív erők küzdelme még forradalom nélküli helyzetekben is az emberi kapcsolatok zavarához vezet, a tényszerű igazság részben tudatos, részben tudattalan torzításához, olyan ígéretkezhöz, amelyek beteljesítését már az elhangzás pillanatában sem gondolták komolyan, és az ellenkező oldal kreatív erőinek elnyomásához. Végül kialakulhat maga a forradalmi helyzet, a maga pusztító harcaival forradalom és ellenforradalom között. Vannak szituációk, amelyben csak forradalommal (nem feltétlenül véres forradalommal) érhető el az új teremtéshez vezető áttörés. Az ilyen erőszakos áttörések a teremtés érdekében való pusztítás példái. Néha oly radikális ez a pusztítás, hogy az új teremtés lehetetlenné válik; bekövetkezik a csoport és kultúrája szinte vegetatív szintre való lassú redukálódása. Ez, a végső káosz veszélye ad ideológiai igazolást az intéz-

¹ Az alább olvasható szövegek Paul Tillich *Rendszeres teológia* című művének részletei. A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Paul Tillich: *Systematic Theology*. Chicago, The University of Chicago Press, 1967. 343–344, illetve 388–390. A *Rendszeres teológia* 1996-ban már megjelent magyarul az Osiris Kiadó gondozásában [Bogárdi] Szabó István fordításában, szükségét láttuk azonban új fordítás készítésének.

ményesült hatalmaknak, hogy elnyomják a forradalmi erőket, vagy ellenforradalommal győzzék le őket. Gyakran a forradalom maga halad olyan irányba, amely ellentmond eredeti jelentésének, és megsemmisíti elindítóit. Ha a reakció győzelmet arat, a történelem nem tér vissza az „ideális” állapotba, amelynek nevében ellenforradalmat hirdettek. Helyette valami új következik, amely tagadja új természetét, ám az új erői lassan felemésztk – az új erői, amelyeket kizárni lehetetlen, bármily eltorzult formában jelennek is meg. A személyes áldozat nagysága és a fent leírt folyamatok pusztító hatása vezet el minket az egyértelmű történelmi kreativitás kérdéséhez.

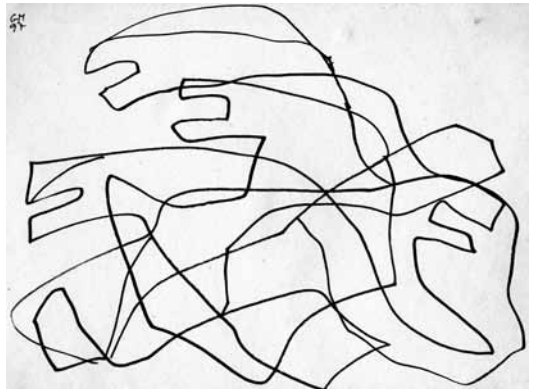
Isten országa és az önmagát építő történelem kétértelműsége

Míg a történelem önintegrációja politikai hatalmi problémákhoz, addig a történelem önépítése a társadalmi fejlődés problémáihoz vezet. Az új és régi történelmi kapcsolata mutatja az utat a forradalom és hagyomány közti konfliktusokhoz. A generációk közti viszonyok tipikus példái a kikerülhetetlen igazságtalanságnak, amely az előrehaladás folyamatában mindkét oldalon jelen van. Az Isten országának győzelme létrehozza a hagyomány és forradalom egységét, amelyben a társadalmi fejlődés igazságtalansága és annak pusztító következményei, a „hazugság és gyilkosság”, legyőzettek.

Nem a forradalom vagy a hagyomány elutasítása győzi le őket, nem az Isten országának transzcendenciájára való hivatkozás. A számtalan keresztény csoportra jellemző forradalomellenes attitűd végsőképpen helytelen, akár vér nélküli kulturális,

akár vér nélküli vagy véres politikai forradalmakról van szó. A káosz, amely minden forradalom után elkövetkezik, lehet kreatív. Ha a történelmet hordozó csoportok nem akarják vállalni a kockázatot, és sikeresen elkerülnek minden forradalmat, még a vér nélkülieket is, a történelem dinamikája hátrahagyja őket. Bizonyos, hogy történelmi elavulásukat nem tekinthetik az Isten országa győzelmeként. Ám ugyanez igaz a forradalmi csoportok kísérleteire is, amelyekkel megpróbálják elpusztítani a kulturális és politikai élet adott struktúráit, forradalmi úton kényszerítve rá Isten országát és annak igazságát a „földre”. Egy minden forradalom végét elhozó keresztény forradalom gondolata ellen írt Pál a Rómaiakhoz írt levél 13. fejezetében a hatalmi tekintélynek való engedelmesség kötelességéről. A bibliai kijelentésekkel való sokféle politikai-teológiai visszaélés egyike, amikor az egyházak, különösen az evangélikus egyház, forradalomellenes szemléletüket Pál szavaival magyarázzák. Sem ezek a szavak, sem semmilyen újszövetségi szakasz nem foglalkozik a politikai hatalom megszerzésének módszereivel. A Rómaiakhoz írt levélben Pál nem a forradalmi politikai mozgalmakkal, hanem az eszkatológiai rajongókkal foglalkozik.

Az Isten országa győztesen kerülhet ki a történelmi fejlődés kétértelműségéből. De csak akkor, amikor látható, hogy a forradalom úgy épül össze a hagyománnyal, hogy

minden konkrét feszültség és probléma ellenére fellelhető bennük a történelem végső céljához vezető teremtő megoldás.

A demokratikus intézmények természetéből adódik, hogy a politikai centralizáltság és politikai növekedés kérdéseiben megpróbálják egyesíteni a két ellentétes oldalt. A két oldal itt a régi és az új, melyeket a hagyomány és a forradalom képvisel. Egy kormány jogi úton való eltávolításának lehetősége ilyen egyesítési kísérlet. És amennyiben sikeres, a történelemben Isten országát képviseli, hiszen átveli a törést. Ám ez a tény nem változtat a demokratikus intézmények természetéből adódó kétértelműsége. Más módszerek is voltak a hagyomány és a forradalom politikai rendszerben való egyesítésére, ahogy a föderális, preabszolutisztikus társadalomszervezésben is látjuk. És azt se felejtjük el, hogy a demokrácia olyan tömeges konformitást hozhat létre, amely veszélyesebb a történelem dinamikájára és annak forradalmi megjelenésére, mint a nyíltan működő abszolutizmus. Az Isten országa ugyanolyan ellenséges az intézményesült konformizmussal, mit a negatív nonkonformizmussal szemben.

Ha az egyházak történetét nézzük, azt látjuk, hogy a vallások, köztük a kereszténység is, túlnyomórészt a konzervatív-hagyományos oldalon álltak. A vallástörténetben kivételesek azok a nagy pillanatok, amikor a prófétai szellem szembeszállt a papi doktrínér és rituális hagyományokkal. Az általános törvény szerint az élet alakulása organikus, lassú, katasztrófális megszakítások nélküli – ennek megfelelően ritkák a fent említett nagy pillanatok (a zsidó próféták, Jézus és az apostolok, a reformátorok ide tartoznak). A lassú alakulás ezen törvénye azokban a tartományokban a leghatékonyabb, ahol az adott rendet a tabu szentsége védi, és ahol a rend elleni minden támadás következképpen a tabu megszegése is. A kereszténység története a mai napig tele

van a rend és a tabu összekapcsolódásával, és ennek megfelelően tradicionalista megoldásokkal. Ám amikor a spirituális erő spirituális forradalmat hozott létre, a kereszténység (ahogy a vallások általában) mindig szintet lépett. Sok-sok hagyománytisztletnek kell felhalmozódnia, mielőtt egy ellene intézett prófétikus támadás igazán jelentős lehet. Ez magyarázza a vallási hagyomány mennyiségbeli fölényét a vallási forradalom felett. De minden forradalom, amelyet a Lélek ereje indít el, új alapra helyezi a papi hagyományteremtést, és hosszú életű tradíciók kialakulását teszi lehetővé. A történelem dinamikájának ritmusa (amelynek analógiáit megtaláljuk a biológiai és pszichológiai tartományokban is) mutatja Isten országának munkáját a történelemben.

(Fordította: Lőrincz Borbála)

Petri György 1956

Én majd november 4-én ünnepelek.
Akkor dőlt meg a rendszer. Mint Talleyrand mondta: a szuronyokkal sok mindent lehet csinálni, csak ülni nem lehet rajtuk.
Illetve, ha oly sok a szurony, hogy résmentes felületet képez, akkor, ahogy a tótok mondják: secko jedno, vagyis egyre megy.
Én nem koszorúzok és nem adok interjút. Személyes kapcsolatomban van Nagy Imrével, annak ellenére, hogy sohasem találkoztam vele. Sajnos. Sokat tanulhattam volna tőle.
Érzelemgazdagságot, bölcsességet.
És ami a legfontosabb: igenis lehet erkölcsösen politizálni.
A szovjet invázióknak nem volt igazán mély hatása. Csak az derült ki, amit úgyis tudunk, hogy az emberek többnyire gyávák, szemetek. Vagyis hogy élni akarnak.
Ez pedig – végül is – megbocsájtható.

Martinus Luther doktor a maga védelmében¹

Luthernek *A gyilkos és rabló paraszthatkák ellen* című könyve igen heves kritikát és indulatos véleményeket váltott ki. 1525. június 15-én ezt írta egy rokonának: „Micsoda jajveszékeltést támasztottam, kedves Uraim, a parasztkok elleni könyvemmel! Mindent elfelejtettek, amit Isten általam adott a világnak! Most az urak, a papok, a parasztkok mind ellenem vannak és halállal fenyegetnek.” Ezért arra kényszerült, hogy saját egyházközsége előtt is megvédje és igazolja a német parasztháborúval kapcsolatos írását. Ez 1525. június 4-én, pünkösöd ünnepén a wittenbergi szószéken történt, közvetlenül a prédikáció után. Nyilatkozata később nyomtatásban is megjelent. Csepregi Zoltán

Számos olyan haszontalan fecsegő van, akik a parasztkok ellen intézett röpiratomat² nagyon gonoszul értelmezik, mondván: azt tanácsolom és követelem, hogy csak üssék és gyilkolják őket nyugodtan, ahogy csak lehet, mert az a lényeg, hogy leöldössék őket. Emellett a sokkal jámborabb szívekben is kétség él a röpirat miatt, hiszen nemrég még az Írás alapján azt tanítottam, hogy gyakoroljunk irgalmasságot, és viseltessünk szeretettel mind barátaink, mind pedig ellenségeink iránt, most viszont helyeslem és megparancsolom az emberek leggyilkolását

¹ Martinus Luther doktor felelősségvállalása A gyilkos és rabló paraszthatkák ellen című röpiratáért, melyet 1525-ben Pünkösöd napján írt [Jn 14,23]. A szöveg megjelent a Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei 6.* című kötetben. Budapest, Luther Kiadó, 2015. 286–288.

² *A gyilkos és rabló paraszthatkák ellen* (1525), WA 18: 357–361, lásd LVM 4. kötet.

és agyonütését. Mindkét félnek ezt a rövid választ adom.

Minden gyilkos menekül a kard elől és fél a világi hatalomtól, így bele sem avatkozik, tehát még túl igaz életűnek is bizonyul a felforgatókhoz képest. A felforgató viszont a felsőbbiséget kívánja támadni, és célja az, hogy elragadja tőle a kardot, hogy visszaéljen vele, és ne úgy használja, mint ahogy azt Isten szerezte és elrendelte, így tehát nem csupán egyetlen gyilkost, hanem százezret ragad magával. Egy felforgató nem olyan, mint egy gyilkos, vagyis nem annyira jámbor, mint egy gyilkos, mivel a fosztogatók csupán a társadalom egy darabját támadják, és nem a felsőbbiséget, sőt még félik, és el is ismerik azt, hogy elkerüljék a büntetést. A felforgatók azonban az uralmat kívánják magukhoz ragadni, és a felsőbbiséget el akarják nyomni. Bizony, mennyivel több kártékony bűn származik a lázadásból, melyeket számon sem lehet tartani!

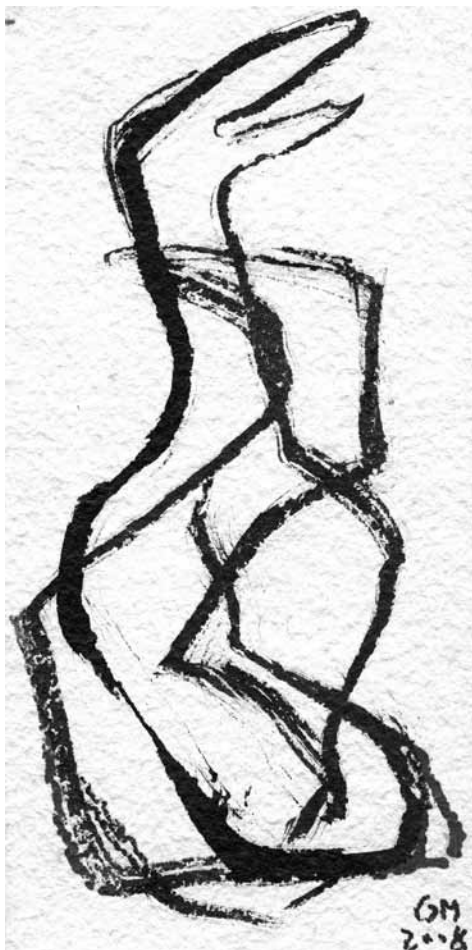
Mivel lázadás idején a hatalmat és a felsőbbiséget támadják, az alattvalóknak kötelességük urukat támogatni, mert minden szolga tartozik urának azzal, hogy megvédje őt, ha veszélyben van. Hiszen ha valaki karddal támad az úrra, a szolgának nem szabad addig tétlenül állnia, amíg az ura meg nem parancsolja neki, hogy védekezzen, és sújtson le a karddal, hanem bátran be kell avatkoznia a védelmében, még ha életét kell is adnia érte; igaz életű szolgálóhoz illőn gyorsan közbe kell avatkoznom, és meg kell védenem uramat. Ám ha nem uram személyét, hanem csak egy tagját, például anyagi javait érné támadás, akkor vesztet kell maradnom, és inkább le kell tennem a harcról, kivéve, ha uram – hiszen ő gyakorolja a hatalmat – szólít fel rá.

Ezért köteles mindenki a főt, a felsőbbiséget védeni és támogatni. Aki felforgatót lát, annak kardot kell ragadnia, és a felsőbbiség megmentése érdekében agyon kell azt csapnia, mert ekkor illőn és igazságosan jár

el. Röviden: a legjobb védekezés a támadás, vagyis ne féljünk veszélybe sodorni magunkat azért, hogy kioltuk ezt a kártékony tüzet. Maga Krisztus is helyesli és megerősíti, hogy a világi felsőbbtség megőrzése érdekében így kell cselekedni, amikor Pilátus előtt ezt mondta: „Az én országom nem e világból való: ha ebből a világból való volna az én országom, az én szolgálaim harcolnának, hogy ne szolgáltatassanak ki a zsidóknak.” (Jn 18,36) Ha valaki tehát közösséget vállal egy ilyen lázadóval, vagyis dicséri és helyesli elhatározását, akkor ugyanolyan büntetésben kell részesülnie.

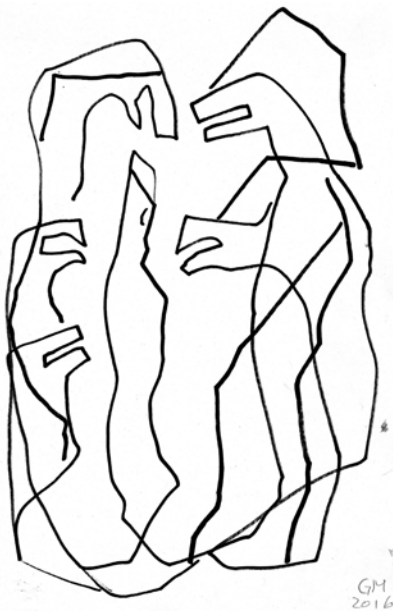
Ha valaki azt mondja rólam, hogy hízelgek a fejedelmeknek és az uraknak, annak a következőket mondom: Mi hasznom lenne belőle? Igehirdetőként nem volna helyes kardot ragadnom, hogy megbüntessem az igazságtalanságot, hanem az a feladatom, hogy hirdessem az ígét, mely az én fegyverem. Eddig is csupán annyit tettem, hogy folyvást figyelmeztettem az urakat, hogy igazságosan bánjanak alattvalóikkal. Amennyiben nem így tesznek, és igaztalanul bánnak velük, akkor számoljanak azzal is, hogy Uruk ítélőszéke elé kerülnek! Azzal a könnyörületességgel tartozunk urainknak, melyet én is mindig buzgón gyakoroltam, és gyakorlok ma is, hogy tiszteletteljesen int-sük és barátságosan okítsuk őket, hogy álljanak el gonosz szándékaiktól, sőt fenyeget-sük is őket, hogy megnyissuk számukra az üdvösség kapuját, végül pedig buzgón könnyörögjünk értük Istenhez (1Tím 2,1–2), ahogy eddig is tettük.

Akik viszont nem kívánják elismerni és elfogadni ezt a könnyörületességet, hanem továbbra is makacsul a saját eszeveszett, örült fejük után akarnak menni, azokat békén kell hagynunk, hadd maradjanak csak meg saját irgalmatlanságukban! Akkor hagynunk kell, hogy haragjukban és tombolásukban az egész világot végigfosztogassák, szabadon gyalázkodjanak és káromolja-

nak? Nézz csak magadba, hogy helyénvaló volna-e ez!

Ha túlzónak vagy keménynek gondolod e szavakat, akkor tartsd a szád! Ugyanis most fel kell szabadítanom azon emberek lelkiismeretét, akik a felsőbbtségért harcolnak, és védeni, sőt igazolni akarom őket, hogy teljességgel jogos a viselkedésük. Mert ezek a felforgatók kárhozottak Isten és a világ előtt éppúgy, mint a császár törvénye szerint. Valóban nem tehetek többet annál, mint hogy szavaimmal és tollammal védekezem. De a nemesieink mást sem tesznek, és más céljuk sincsen, mint hogy ily nagy tüzet gerjessenek, és a szegény, nyomorult

népet a testi és lelki kárhozatba hajtsák, holt az evangéliumot kellene hirdetniük. Röviden szólva: „Akik kardot fognak, kard által vesznek el.” (Mt 26,52) Mert a kard nem nekik rendeltetett. Az lesz hát a dolgok vége, amit már meg is írtam.

Azok okulására írtam ezeket, akik jószívűek, hogy különbséget tudjanak tenni. Az okoskodókkal pedig nem törődöm, akik engem akarnak okítani arról, hogy mit írok. Sokkal különb akarok lenni náluk, még ha nem kardok által vitázom is velük. Ismerem egy sokkal jobb módját az ellenük vívandó sikeres küzdelemnek, mely erősebbnek, hatékonyabbnak és célratörőbbnek bizonyul, és melynek Mózes és Áron is hasznát vette: vagyis imádkoztak, hogy nyíljon meg a föld és nyelje el ellenségeiket stb. (4Móz 16,22–33)

E témában további útmutatásra lehetsz egy különleges könyvecskében.³

(Fordította: Bellák Erzsébet)

³ *Ein Sendbrief von den harten Büchlein wider die Bauern* (1525), WA 18: 384–401.

Egon Friedell

Luther és a parasztháború¹

A történelemértésnek ez a lényegi fogatéka² a legnyersebben abban mutatkozik meg, ahogy [Luther] a felkelő parasztok ügyét kezelte – ami ráadásul rút foltot hagyott egész életén is aztán. A parasztháború a társadalmi forradalom legnagyobb kísérlete volt, melyet Németország valaha is megélhetett, és csak a parasztok egészen durva fegyelmetlensége s hadvezetőik nagyralátó féltékenykedése akadályozta meg a sikert. A felkelés, mint már rámutattunk, őskeresztény eszmékből indult ki, és elsődleg a gazdag hierarchia ellen irányult, sokkal kevésbé a világi fejedelmek s végképp nem a nemeség ellen; sőt, a császártól azt várták, hogy a mozgalom élére áll. És ezt Lutherről, aki mindegyre az evangéliumhoz való visszatérést prédikálta, szintén egészen természetesként feltételezték. A fölkelés legveszedelmesebb eleme az volt, hogy a kezdetek kezdetétől nem korlátozódott a síkföldre, hanem a városokra is átterjedt, ahol a proletárelemek körében régóta forrt-erjedt minden, ehhez jött még a szegény sorsú egyházi személyek sokasága, röviden, az egész negyedik rend rendkívüli terjedelmű és mélységű megmozdulásáról volt szó.

A híres 1525-ös „tizenkét cikkely” még mindenképpen mérsékelt követeléseket tartalmazott: az egyházközség választhassa meg maga a lelkészét; a gabonated maradjon meg, de a többi dézsmaféleség nem; a jobbágyságot számolják fel, legyen sza-

¹ Az alábbi két részletet Egon Friedell *Az újkor kultúra története II. Reneszánsz és reformáció* című művéből közöljük. Budapest, Holnap Kiadó, 1990. 138–142.

² Ti. ami Luther Julius Caesarról és Arisztotelészről alkotott véleménye alapján is kirajzolódik. (A szerk.)

bad vadászat, halászat, erdőirtás. Ehhez így a forradalom során még néhány újabb, igen józan alappontot csatoltak: egész Németországban legyen egységes a mérték és a pénznem, számolják fel mind a vámokat, reformálják meg a törvénykezést, bíróságot. Ha pedig a nemességet az új rendelkezések révén károsodás éri, ellensúlyozására ott vannak az egyházi javak, melyeknek teljes szekularizációja a legfontosabb programpontok közé tartozott. Az ellenfelek azonban semmiféle engedményt nem akartak tenni, s így került sor a háborúra: „mint a méhek, ha támadnak”, áramlottak mindenünnen a parasztok, nagy sereggé. A városok nem tanúsítottak jelentős ellenállást; pár hét leforgása alatt minden fejedelem „meghódolt” Frankföldön és a Rajna mentén; nagy parasztparlamentet hívtak össze Heilbronnba, hogy a birodalom alapvető reformjáról tanácskozzék. Ugyanakkor Thüningiában egy sokkal radikálisabb csoport, kommunista eszméket hirdetvén, a Thomas Münzer³ vezette „újrakeresztelők” serege győzelmesen haladt előre. Ha akkor a frankok a thüningiaiakkal egyesítik erőiket egy döntő csapásra, aligha lett volna elkerülhető a „fehérek” veresége; ám a parasztok elaprózták magukat mindenféle ostromokkal és fosztogatásokkal, majd az egymást követő hét csatában rendre vereséget szenvedtek, főként a lovasság okán, mely náluk teljességgel hiányzott. Az év szeptemberében a felkelést már egy ízig leverték. Ám az a korlátoltság, kegyetlenség és önösség, amellyel a parasztháború során a parasztkérdést kezelték, következményeit tekintve mind a következő évszázadokban érezttette hatását, sőt, áttételesen még a mai kuszaságokkal is összefüggésben maradt.

A német népnek e hatalmas sorsoráján Luther tökéletesen csődöt mondott. Idézte Jézus Sirákot: „A számáré penig eledele, ter-

he s a korbács”, és ezzel a parasztokra célozott: a földművesben tehát nem az emberi társadalom táplálóját, hanem igavonóját látta. Rémtetteket a parasztháborúban mindkét fél követett el, de nyilvánvalóan többet az ellenpárt, s az ilyesmi valahogy természetesként is tartozott azoknak az időknek a jellegéhez. Hogy Luther a háború során szélsőségesen ellenséges érzülettel volt a parasztok iránt, magyarázható lenne még némileg azzal, hogy viselkedésükről merőben egyoldalúan értesült, ráadásul nem is jogosulatlan viszolygását váltotta ki, hogy egy ízig tisztán vallási ügyéből így politikát csinálnak; hanem az már teljességgel megbocsáthatatlan, hogy ez a rosszakaratú magatartása már az ellenségeskedések kirobanása előtt is megnyilvánult. A tizenkét cikkelyre válaszolván ezeknek csaknem valamennyi igényét kereken elutasítja. Arra a mindenképpen helyes követelésre, hogy a tizedet attól fogva a lelkészek fizetnék, abból meg, ami így fennmarad, az egyházközség szegényeit támogatnák, azt válaszolja: „Ez a cikkely kész rablás és útonállás, hiszen azt akarnák, hogy a tized, mely nem az övék, hanem a felsőbbségé, jogtalan birtokuk legyen ezután, s telessenek vele, amit akarnak. Ha adakozni kívántok s jót tenni, adjatok a magatok javaiból” (mintha a tized, ez a végsőikig igazságtalan és nyomasztó teher, mely gyakran a bevételek harmadát is elvitte, utána pedig sosem szolgált közcélt, nem lett volna eredetileg a parasztok java!), és a jobbágyságot mindenképpen istennek tetsző rendszerként fogja fel, s e tárgyban a mindenre jól használható Biblia szolgáltatná az érvet, lévén hogy Ábrahámnak is voltak jobbágjai, Paulus pedig azt tanítja, hogy ki-ki maradjon a maga dolgánál, amire hivatott. De később is, hiába volt már emígy-úgy indítéka a nemtetszésének, jócskán elvétí a hangnemet feltétlenül. A *rabló és gyilkos parasztok ellen* címmel megjelent írásában ez áll: „Legfőbb ideje, hogy végezzenek ve-

³ Más írásmód szerint *Müntzer* (A szerk.)

lük, mint a veszett kutyával”, valamint: „Itt oda kell sújtani, itt fojtani és döfni kell, nyíltan vagy titkon, mikor kinek mi a lehetősége... Oly bámulatos idöket élünk, hogy egy fejedelem jobban kiérdemli a mennyeket vérontással, mint a másik imákkal”. Itt az a durva pogány, barbár erőszakember, „aki”, ügyel-bajjal fékezve csak, ott lakozott Luther lelke mélyén, kidugja fejét, s arra a riadalmas tényállásra ébreszt minket, hogy ebben az isten-elhagyta tizenhatodik században, mely a kereszténység nagy megújulásának kora lett volna állítólag, maguk a keresztények egy szálíg kihaltak.

Luther ernyedése

A legrosszabb mégis az volt ebben az egészben, hogy Luthert mindemez elképesztően brutális és esztelen eljárása során javarészt opportunizmus vezérelte. Mármost az opportunizmus olyan tulajdonság, amelyet nem szabad túlzott szigorral megítélnünk, túlságosan emberi ugyanis ahhoz, hogy igazából kárhóztathatnánk, sőt, gyakran épp az erős szellemek gyengéje, azoké, akik a maguk köreiben élve ezek megzavarásától aggályosan félnek, s így benső nyugalmuk és szabadságuk érdekében készek megalkudni a külvilág kívánalmaival. Sem Goethe, sem Schiller, ugyanígy Kant sem és Schopenhauer sem, de hasonlóképpen Descartes és Galilei sem volt mentes minden opportunizmustól. Világos dolog, hogy minden államférfíui szellemnek szükségképpen opportunista orientációjúnak kell lennie, sőt, életfunkciója alapján egyébben sem áll, mint hogy többé-kevésbé telitalálatos, igazodáselvű és messzetekintő opportunizmust működtet. Azt azért mégis ki kell mondanunk: van egyvalaki, aki nem lehet opportunista – és ez a reformátor! Hiszen ez épp leg-

bensőbb elhivatottsága, küldetésének szíve-lényege: hogy ne lavírozzon, ne kössön kompromisszumokat, ne hagyja „beilleszteni” és „kiegyenlíteni” lényét-magát, hanem egy bizonyos életeszményt, mely lelkének egészét zsarnokian kerítette hatalmába, a legcsekélyebb megalkuvás és korlátozódás nélkül ráeröltessen a gyakorlatra. Minden reformátor monomániás.

Az volt kezdetben Luther is, és kizárólag ebből fakadt kortársai feletti hatalma, történelmi utóhatása. Később elhajolt, nem hagykozott már az igaz és a jó kérdésében helyes ösztönére, ami pedig legjáva képessége volt addig, hanem a diplomácia mindenféle középútaival és fondorlataival próbalkozott, vagyis gyengéinek „hívását” követte. Talán azt hitte, hogy az „ügyet” szolgálja ezzel, a protestáns egyház terjeszkedését segíti elő, ám elfeledte közben, hogy az ő dolga, amiért Isten a világra küldte, valami egészen másban áll: abban ugyanis, hogy mindig kimondja, ami bensőjében él, ne szelídítse, ne vonja vissza, ne legyen tekintettel vele se jobb-, se balfelé. Oly hirtelen ernyedésének oka volt talán egy bizonyos taedium vitae⁴ is, mely különös módon igen korán tört rá: már 1530-ban azt írta Ludwig Senflnek, az akkori Németország legjelentősebb egyházi muzsikusának: „Bizony, olyasmit érzek, mintha életem vége hamar elközelgene. A világ gyűlöl engem, nem szenvedhet; engem viszont émelyít a világ, megvetem.” Valószínűleg ama vulkáni természetek sorába tartozott, mint Herder, Rousseau vagy Nietzsche, akik néhány ropant kitörésnyi „nyarat” éltek, de nem érték meg őszük ilyképp.

(Fordította: Tandori Dezső)

⁴ életuntság (A szerk.)

Véghelyi Antal

Az 1525. évi németországi parasztfelkelés mint az egyháztörténet és a világtörténelem útkereszteződése

Kísérlet Luther állásfoglalásának a társadalmi haladásról alkotott hiedelmektől független értékelésére

A társadalmi evolúció szemléletéből fakadó előítéletek

Miután Darwin evolúciós elméletét Marx a történelemre, és benne a társadalom fejlődésére is kiterjesztette, a történészek általában egyetértenek abban, hogy Luther reformatori törekvéseihez képest sokkal inkább Thomas Müntzer¹ parasztmozgalma képviselte a társadalmi haladást a 16. századi Németországban. Ezért elítélik Luthert, amiért Müntzer mozgalomával szembefordult, és a világi hatalmat a parasztfelkelés katonai esz-közzel való mielőbbi leverésére bátorította.

Eltekintve attól, hogy egy fosztogatásban, gyújtogatásban, gyilkolásban és ilyen módon közösségi és személyes sérelmek önbíráskodással történő megtorlásában kimerülő, egyébként pedig merőben utópisztikus célokat maga elé tűző mozgalmat józan mértékkel nehéz haladónak ítélni, a

felkelést pozitívan értékelő történészek az ideológiai háttér elemzésében és értékelésében is ellentmondásba kerülnek az általuk tényként kezelt evolúció logikájával. Mert nem elegendő rámutatniuk, hogy Müntzer egyik fő ideológusa, Florian Geyer, arra hivatkozva, hogy az első emberpár a Genezis tanúsága szerint földműves volt, el akart törölni Németországban minden, a 16. századi Európára jellemző társadalmi és vagyoni különbséget, sőt közismert indulójában egyenesen a magántulajdon eltörlésére buzdított: „A föld teremtésének kezdetén, sejhaj, hahó; nem volt még gazdag és szegény, sejhaj, hahó!” A történészeknek azt is fel kellene tárniuk, hogy a fennálló társadalmi rend lerombolását célul tűző parasztoknak és vezéreiknek semmilyen megfogalmazott elképzelésük sem volt arról, hogy – az általuk helyesnek vélt – bibliaértelmezés alapján felállítandó kommunisztikus rendszert hogyan fogják létrehozni, és miként fogják működtetni abban a 16. századi Németországban, amely nem légüres térben létezett, hanem mélyen be volt ágyazva a társadalmi berendezkedés szempontjából meglehetősen egységes Európába. Milyen – a fennállót meghaladó – társadalmi berendezkedés jött volna létre, miután minden földbirtokost és minden gazdag polgárt lemészároltak és kifosztottak? Valami hasonló jött volna létre, mint a mai Iszlám Állam, csak keresztény, pontosabban kereszténynek gondolt alapon. Hiszen Müntzer parasztjai egyidejűleg alkottak anabaptista gyülekezetet és mai értelemben terrorszervezetként működő felfegyverkezett szekértáborot. Magára valamit is adó történész a 16. századi Németországban is felbomlóban levő feudális és kialakulóban levő kapitalista társadalomhoz képest haladónak minősíthet-e egy fundamentalista kisebbségi vallás – Luther szavával – rajongó vezetői által terroristikus eszközökkel irányított, sok szempontból a bolsevik pártállamra emlékeztető

¹ Más írásmód szerint *Münzer* (A szerk.)

egyházállamot, melynek a bolsevik pártsejtekre emlékeztető közigazgatási egységei az anabaptista gyülekezetek? Meggyőződés, hogy ideje lenne már leszámolni ezzel a tudományosság minden kritériumát nélkülöző történelemszemlélettel!

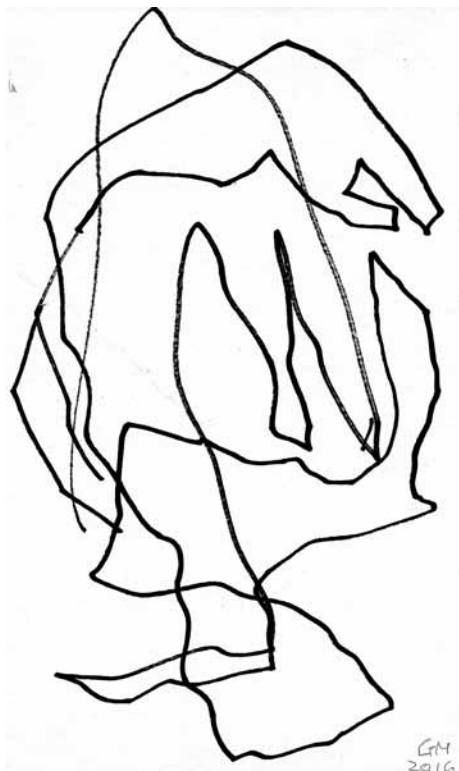
Ha megszabadultunk a történészek szemléletéből fakadó előítéletektől, akkor nem fogjuk úgy érezni, hogy szégyenkezünk kell, ha a parasztfelkeléssel szembe forduló Luthert nem a társadalmi haladás kerékkötőjeként, hanem a tiszta evangélium terjedéséhez nélkülözhetetlen társadalmi béke védelmezőjeként értékeljük.

Teológiai szempontok

Az eddigiekben a németországi parasztfelkelésről csupán mint társadalmi eseményről beszéltünk. Ebből a szempontból pusztán ideológiaként említettük azt a teológiai alapot, amelyről kiindulva Müntzer és az anabaptisták a jövő keresztény társadalmáról szótték álmaikat. Luther – aki mindenekelőtt teológus volt – kritikájával leginkább a parasztmozgalom teológiai alapját vette célba. Rámutatott, hogy a Szentírás tanúsága szerint Krisztus második eljöveteleig a keresztény gyülekezet éppúgy nem léphet a világi állam helyébe, mint ahogy a pápa által vezetett egyházi hierarchia sem. Krisztus második eljöveteleig az egyház sem a hívők gyülekezeteként, sem pedig klérusként nem uralhatja a világot. A világ egyházzá történő átalakítása sem a klérusnak, sem a hívők gyülekezetének nem megengedett. Jézus második eljöveteleig Isten országa ezen a földön csupán lelki valóság, és az evangélium lelki kormányzásának van alávetve. Ez pedig az egyháza van bízva. A világi hatalom ebbe nem avatkozhat be. A világot viszont Isten a törvény eszközével kormányozza, és a világi hatalomra azért bízta a kardot, hogy a törvénynek érvényt szerezessen, megjutalmazza a jó cselekedeteket,

a gonoszokat viszont tetteikért felelősségre vonja és megbüntesse (ld. Rm 13,4; 1Pt 2,13–14). Ahogy tehát az egyház nem veheti át a világi hatalom kardját a világ dolgainak igazgatására, úgy Isten akarata szerint a világi hatalom sem avatkozhat a lelki kormányzásba. Ez természetesen az egyháznak, mint intézménynek a kormányzásába való beavatkozás tilalmát is magában foglalja, elsődlegesen azonban mégis azt jelenti, hogy a világi állam vezetői semmilyen formában sem tarthatnak igényt a Krisztusban hívők lelkére. Megkövetelhetik tőlük a törvényben előírt engedelmességet, és behajthatják tőlük a törvényben megszabott adókat, illetve jutalmazhatják a jó rend és a társadalom békességének védelmében, az ország előmenetelének, a nép jólétének érdekében végzett szolgálatukat. De az államhatalom a polgárok lelkiismerete és vallási meggyőződése fölött nem gyakorolhat kontrollt. Ugyanakkor a hívők egyidejűleg polgárai Isten lelki országának és annak a földi országnak, amelyben élnek.

Luther azt is hangsúlyozza, hogy a lelki országnak és a földi országnak más-más a rendje. A lelki országban Isten előtt minden hívő egyenlő és testvér. De ez az egyenlőség nem áll fenn a világi országban. Isten lelki országában nincsenek urak és szolgák, nincsenek gazdagok és szegények, nincsenek nemesek, polgárok és parasztok, a világban viszont vannak. Az Isten lelki országában való egyenlőség a világban egy hívőt sem jogosít fel arra, hogy a vele nem egy társadalmi állásban levőkkel egyenlőnek tekintse magát. Viszont a világi állam polgáraként a hívő is igényt tarthat arra, ami a törvény szerint jogosan megilleti. De a világban nem tarthat igényt arra, ami csak a lelki országban, Isten színe előtt illeti meg: nem viselkedhet úgy, mintha a világi rendben fölötte vagy alatta állók vele egyenlők lennének. Keresztényként, azaz Krisztus követőiként pedig ebben a világban csak arra formálhat-

nak jogot, amire Krisztus elhívta őket: keresztthordozásra, tűrésre, minden sérelem és igazságtalanság alázattal való elviselésére. Nem kereszténységükre, hanem állampolgári jogaikra hivatkozva azonban megvédehetik a törvény szerint jogos érdekeiket, és a törvényben megengedett eszközökkel kikövetelhetik mindazt, ami a törvény alapján megilleti őket.

Luther Müntzer parasztjainak éppen azt vetette szemére, hogy nem a világ polgáriként követeltek igazságosabb bánásmódot és jobb megélhetést, hanem keresztényként akartak maguknak akár fegyverrel is igazságot szolgáltatni. Ez pedig szöges ellentétben áll Krisztus követésével, akinek Isten előtti igazsága éppen abban nyilvánult meg, hogy nemcsak fegyvert nem ragadott, de semmit sem volt hajlandó tenni önmaga igaz voltának bizonyítására, hanem ezt teljes egészében Istenre bízta.

Röviden így foglalhatók össze Luthernek a – főként az 1525. évi parasztfelkeléssel kapcsolatban kifejtett – nézetei Isten ketős kormányzásáról. Van azonban még egy teológiai szempont, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, ha arra szeretnénk választ kapni, hogy mennyiben korhoz kötött mindaz, amit Luther a világi hatalom természetéről és a világi hatalomnak való engedelmességről mond.

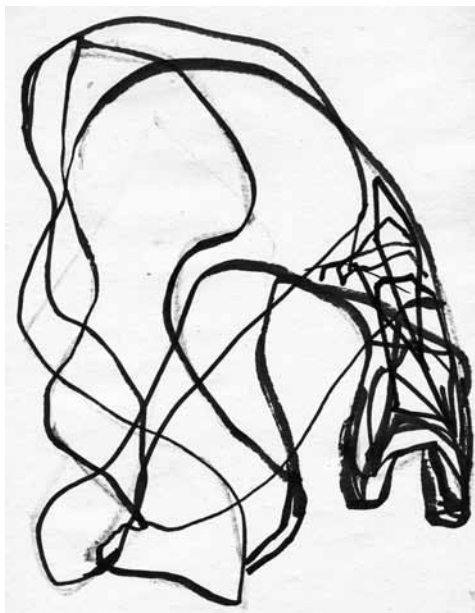
Látnunk kell, hogy az újszövetségi kor és Luther kora között a világi hatalom természetét tekintve sokkal kevesebb és lényegtelenebb a különbség, mint Luther kora és a mi korunk között. Amit tehát Péter és Pál apostol a hívőknek a hatalomhoz való viszonyáról ír, az Luther korában még megkötések nélkül alkalmazható volt. Mert ha az apostolok akár II. Heródes Agrippa, akár a római császár hatalmát Istentől valónak mondták, akkor mennyivel inkább mondhatta Luther Istentől valónak a német császár hatalmát, akit Isten nevében a pápa koronázott meg, és akiről mindenki elfogadta, hogy tetteiről egyedül Istennek tartozik számadással. De miként és mennyiben vonatkoztathatók Pál és Péter, nyomukban pedig Luther hatalomról szóló kijelentései a 20–21. század nép által választott kormányaira? A demokratikus úton létrejött hatalom kinek a megbízásából viseli a kardot, és kinek tartozik használatáról elszámolni?

Mindenekelőtt különbséget kell tennünk a hatalom eredete és a hatalom gyakorlása, illetve annak módja között.

Péter és Pál apostol hivatkozott kijelentéseit az Ószövetség számtalan helyével lehet igazolni. Luther, aki mai besorolás szerint az Ószövetség professzora volt, maga is jól ismerte Deutero-Ézsaiás meghökkenítő kijelentését a perzsa Círus (Kóros) hatalmának eredetéről (ld. Ézs 45. fejezet). Círust Isten választotta, Isten kente fel, hogy népe szabadítója legyen, Isten az, aki kezénél fogva vezet, Isten ad neki győzelmet,

noha Círus nem is ismeri őt. A 15. versben a próféta ezért állapítja meg: „*Bizony, te elrejtőzködő Isten vagy, Izrael Istene, Szabadító*”. Vagy ahogy Luther latinul olvasta: „*Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator!*” Ebből vonja le Luther a következtetést: Isten világműködő hatalmát mindig rejtetten, mint *Deus absconditus* gyakorolja, az általa választott embereken keresztül.

Luther ennek alapján mondja, hogy nincs olyan hatalmasság, akinek hatalma valamilyen módon ne Istentől származna. Ez azt jelenti, hogy Isten akaratával nélkül senki sem juthat hatalomhoz. De ezt azzal a megszorítással kell értenünk, amivel Luther is érti: az elrejtőzködő Isten kifürkészhetetlen akaratával nélkül nincs semmilyen földi hatalom. Mert – miként Luther a *De servo arbitrio*² kifejti – nincs olyan akarat, amely Isten akaratával ellentétesen érvényesülhetne. Ha lenne ilyen akarat, akkor annak birtokosa ülne Isten trónján, és Isten többé nem lenne Isten. De – és ezt Luther halálisan komolyan veszi – amikor az elrejtőzködő Isten akaratáról beszélünk, akkor mindig hozzá kell tennünk, hogy ez kifürkészhetetlen, számunkra érthetetlen, felfoghatatlan akarat. Nem olyan, mint a magát nyilvánvalóan Isten mindig érthető és egyértelmű akaratával. Amikor tehát Isten valakit a világban hatalomhoz juttat, sosem tudhatjuk, hogy mi a szándéka vele. Javát akarja, vagy éppen büntetni akarja azt a népet, amelynek vezetőül adja. Ebből a szempont-

ból mindegy, hogy milyen úton ruháztatik rá a hatalom: vérszerinti öröklés alapján, választás alapján, vagy éppen fegyverrel ragadta magához. Isten valamilyen okból megengedte és lehetővé tette, hogy az általa meghatározott időre hatalomhoz jusson. Ez tehát a hatalom eredetének a mi értelmünk előtt mindenkor rejtett útja.

Az viszont már egy egészen más kérdés, hogy a hatalom viselője kinek tartozik szá-

mot adni hatalma gyakorlásáról. Halála után természetesen minden esetben Istennek. De a nép által választott hatalom – még ha számunkra kifürkészhetetlen okból Isten beleegyező vagy éppen megengedő akaratával áll is a választás kimenetelének háttérben – nemcsak Istennek tartozik felelősséggel és számadással, hanem a hatalmának látható forrását jelentő néppel is.

Ez nem azt jelenti, hogy a nép többségi akaratával minden esetben megegyezik Istennek az Írásban nyilvánvalóan akaratával. Lehet, hogy épp annak ellenére van, amennyiben a választott vezető vagy kormány Isten törvényébe ütköző módon él a nép által ruházott hatalommal, illetve szándékosan nem a nép javát, hanem csak a maga javát keresi. De a történelemben mindig rejtetten munkálkodó Isten kifürkészhetetlen akaratával nélkül még az ilyen vezető vagy kormány sem nyerhette volna el a hatalmat: se hazug ígéretekkel, se félrevezető propagandával, se választási csalással, se másként. Az ilyen gonosz hatalom tetteinek igazolására azonban nem szabad se Péter se Pál apos-

² A szolgálai akaratról

tol leveleire, se Lutherre hivatkozni. Hiszen az apostolok is abban jelölik meg a hatalom feladatát, hogy a jókat megjutalmazza, és a gonoszokat megbüntesse. Ezzel semmiképpen sem igazolták például Jakab apostolnak Heródes parancsára történt lefejezését. Nem igazolták a királyok és császárok egyetlen gonosz tettét sem. Mint ahogy a *De servo arbitrio*ban írja Luther: a gyilkos sem igazolhatja gonosz tettét azzal, hogy Isten adta neki az erőt, amivel a baltát fölemelte, majd lesújtott áldozatára. A bűn és a felelősség akkor is egyedül a gyilkosé, ha Isten számtalan módon megakadályozhatta volna. Ilyen értelemben – mondja Luther – Isten akarta is, meg nem is, hogy a gyilkosság megtörténjék. Nem akarta, sőt tiltotta ki nyilatkoztatott akarata által: „Ne ölj!” Mégis akarta kifürkészhetetlen akarata által, amivel megengedte, hogy végbemenjen, és nem akadályozta meg.

Habár a parasztfelkelés szomorú tapasztalatától életre szólóan megkeseredett Luther egy 1539-ben keletkezett, 91 téziséből álló körlevél-vitairatában az V. résznek ezt a címet is adja, hogy „A fegyveres ellenállás tilalma minden felsőbbség ellen, még ha Krisztus akaratából az uralmuk alatt szenvedni kell is.” (36–50. tétel), addig a IV. résznek (31–35. tétel) ez a címe: „A keresztyén ember ellenállási kötelezettsége a rablókkal és gyilkosokkal szemben”. Igaz, hogy ezzel csak az egyént ért erőszakos támadás esetén ismeri el a védekezés jogát, a néptől viszont megtagadja ugyanezt az esetleges rabló és gyilkos hatalommal szemben, tiltását mégsem terjeszthetjük ki minden további nélkül a nép által választott, és hatalmával visszaélő vezetőre vagy kormányra. Hiszen a népnek az általa választott kormányt mindenképpen joga van elszámoltatni, ha előbb nem, akkor a következő választáson. Ha pedig a hatalmát zsarnoki módon gyakorló vezető vagy kormány önkényes módon és megkérdőjelezhetően törvényes úton lehe-

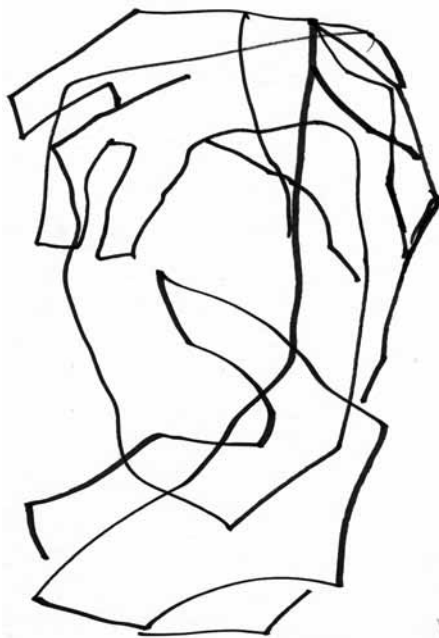
tetlenné teszi választás útján való eltávolítását, akkor jogának kell lennie a népnek, hogy az ellenállás más, lehetőség szerint erőszakmentes, de legvégső esetben akár erőszakos eszközéhez is folyamodjék az ilyen hatalom eltávolítására. Ezt a jogot Lutherra hivatkozva nem lehet elvitatni a néptől, mely a demokráciákban a hatalom földi értelemben vett forrása és letéteményese. Az ókor népeiről ez éppúgy nem volt elmondható, mint ahogy Luther korában egyetlen európai népről sem.

Habának a cári Oroszországban

Érdeemes egy pillantást vetni a németországi parasztfelkelést kirobantató, Müntzer és Geyer vezette anabaptisták további történetére. Miután a felkelést a császári seregek leverték, és a halála előtt – hogy a máglyát elkerülje – katolikus hitre visszatért Müntzert lefejezték, az életben maradt anabaptisták Svájcban és Tirolban is üldözést szenvedő hitsorsosaikkal együtt először Morvaországban kerestek menedéket. Zárt közösségben éltek, és kézművességgel, mindenekelőtt fajanszedények készítésével foglalkoztak. 1529-ben csatlakozott hozzájuk a Tirolból menekülő Jakob Hutter nevű kalaposmester, aki közös árutermelésre berendezkedő, százfős „udvarokba” szervezte őket. Németül *Haushabem*ek nevezték ezeket, ebből ered a *habán* elnevezés. Amikor Morvaországból is elűzték őket, főnemesek hívására és patronálásukat élvezve a Felvidéken és Erdélyben telepedtek meg. A magyar nemes családok közül az Illésházyak, Révayak, Nádasdyak, Vízkeletyek, Szúnyoghok, Nyáryak, Zrínyiek, Erdődyek, Bethlenek, Batthyányak, Esterházyak és Rákócziak is azok közé a családok közé tartoztak, amelyek előszeretettel vásároltak habán tárgyakat. A Rákóczi-féle szabadságharc leverése után a Habsburgok Magyarországról és Erdélyből is kiűz-

ték őket. Ekkor egy részük hajóra szállt, és Amerikába települt át, más részük pedig a cári Oroszországba költözött, ahol az ortodox egyház tiltakozása ellenére tárt karokkal fogadták az őskeresztény gyülekezet mintájára hivatkozva kommunisztikus elveket valló és egymás közt meg is valósító „derék kézműveseket”.

Telepeik először a Krímben, Odeszsa környékén jöttek létre. A 19. században már egész Oroszország területén folytattak missziót, elsősorban a muzsikok között. I. Sándor cár uralkodása (1801–1825) alatt engedélyt kaptak orosz nyelvű bibliafordítás készítésére és kiadására. Ekkortól váltak népszerűvé és nagy számban látogatottá a muzsikok számára meghirdetett bibliaóráik (Bibelstunde), ennek nyomán stundistáknak is nevezték őket. E. H. Broadbent írja³: „Az orosz hívők [...] arra a meggyőződésre jutottak, hogy az újszövetségi minta és tanítás a hívők bemelegítése. Meggyőződésüket következetesen valóra váltották úgy, hogy a hívők bemelegítése általánossá lett a hívők között. Azt is megtanulták, hogy a kenyértörés az Úr parancsa, és csak hívők gyakorolhatják. Eszerint is cselekedtek. Körükből eltűnt az ortodox egyház papi rendszere is, mert a Szentírásból megismerték a hívők egyetemes papságát, a Szent Szellem vételének titkát, a gyülekezeti szolgálat ajándékait és szabadságát, amit az Úr ajándékozik a gyülekezet kormányzására, a szentek építésére és az evangélium hirdetésére.” II. Sándor cár uralkodása (1855–1881) idején engedélyt kapnak a nyilvános helyen való missziós célú ígéhirdetésre is. A térítés – egy 1866-ban Szentpétervárra érkező angol misszionárius, Lord Radstock vezetésé-

vel – ekkor már a nemesi családokat is célba veszi. Az ennek nyomán megtérők között van Vaszilij Alexandrovics Paskov, a cári őrezred ezredese. Mivel Paskov Kelet-Oroszországban számos bánya tulajdonosa volt, általa az ottani bányászokhoz is eljutottak a térítők. Az ortodox egyház vezetőin pánik kezdett eluralkodni. Zsinatuk tanúsága szerint 41 egyházmegyéjükből 28-at tekintettek annyira „fertőzöttnek”, hogy ott már teljes mértékben elveszítették a vallási élet fölötti kontrollt. Ellentámadást azonban csak III. Sándor uralkodása (1881–1894) alatt tudtak indítani a stundisták visszaszorítására. 1883-ban a rendőrség lecsapott a stundisták Szentpéterváron kizárólag orosz nyelven tartott konferenciájára. Ezzel kemény üldözés vette kezdetét. Paskovot száműzték, vagyona nagy részét elkobozták. Az ortodox egyház zsinata az 1880 és 1905 közötti időszakra M. Pobjedonoszcsevet bízta meg a szekták kiszorításával Oroszországból. A zsinat által ez ügyben Pobjedonoszcsev vezetésével összehívott moszkvai konferencia

³ Edmund Hamer Broadbent *Zarándok Gyülekezet* című könyvét idézi John Bjorlie: A stundisták. Fordító nélkül. *Élő Gyülekezet* 2000/1: 4, http://www.mktgy.hu/sites/default/files/fajlok/elogyulekezetek/elogyulekezetek_3e_1sz_2000.pdf.

ilyen határozatot hozott: „»Államunkra nézve a szekták gyors terjedése nagy veszélyt jelent. Minden szektásnak legyen megtiltva, hogy elhagyja saját faluját [...] a hit minden ellenszegülője legyen vádlottként bíróság elé állítva, de nem esküdtbíró által, hanem egyházi bírák által. Legyen megjelölve az útlevelük, hogy ne alkalmazzák őket, szállást se adjanak nekik, hogy így az Oroszországban való létük ellehetetlenüljön. Legyenek olyan keretek közé szorítva, hogy törvényesen ne tudjanak se bérelni, se vásárolni, és ne legyenek valódi vagyontárgyaik. Legyenek a gyermekeik az irányításuk alól kivonva, és az ortodox hitre nevelve.«

Pobjedonoszcsev Büntetőtörvénykönyve is jól bizonyítja a témához való hozzáállását:

187. § – Törvénsértés: Az Egyház elhagyása más vallási közösség miatt.

Büntetés: Polgári és személyi jogvesztés. Áttelepítés. Enyhébb ügyekben tizennyolc hónap javítóintézetben.

188. § – Törvénsértés: Prédikálás vagy vallásos iratok írása mások eltévelyítésére.

Büntetés: Első törvénsértés esetén: Bizonyos személyi jogok elvesztése és nyolctól tizenhat hónapig tartó szabadságvesztés.

Második törvénsértés esetén: Harminckettőtől negyvennyolc évig tartó börtönbüntetés.

Harmadik törvénsértés esetén: Száműzetés.

189. § – Törvénsértés: Az eretnekek és szakadárok nézeteinek terjesztése illetve ebben segédkezés.

Büntetés: Száműzetés Szibériába, a Kaukázuson túlra vagy a Birodalom más félreeső területére.²⁴

Ezek az intézkedések és fenyegetések azonban nem hozták meg a remélt hatást,

hanem Oroszország-szerte még inkább szárnyakat adtak az illegalitásba szorult misszióknak.

A Müntzer mozgalmától örökölt magántulajdon-ellenes, arisztokráciaellenes és földbirtokos-ellenes kommunisztikus eszmék egy évszázadon át tartó többé-kevésbé szabad hirdetése a cári Oroszországban megtette hatását a muzsikok, a magukat kissemmizettnek érzett orosz munkások, és nem utolsósorban a közülük behívott sorkatonák között. Létrejött az a gyülelegy, amelyet 1917-ben a Nagy Októbernek nevezett bolsevista államcsíny lobbantott lánggra, és amely csakhamar egész Oroszországot vérbe borította, majd a terror, és az egész szabad világot fenyegető diktatúra áldozatává tette. A létrejött kommunista pártállam túlzás nélkül tekinthető a müntzeri egyházállam paródiájának.

Végül megérne egy komolyabb kutatást az is, hogy az egykori anabaptisták USA-ban élő kései „evangéliumi keresztény” (evangelical) utódainak elitellenessége milyen szerepet játszott Donald Trump elnökké választásában.

Petri György

If

Ha az ambiciózus szimbirszi ügyvédbojtár
elsakkozgat Gorkijjal Capriban,
tovább hallgatja az Appassionatát
és, ó igen, hahogy mint merengte volt,
inkább simogatja,
mintsem üti,
ha mindörökre elbáméskodik
a genfi Főposta csodáján
(álmélkodhatóbbat kormányzósági agy
találni nem bír), akkor:
jött volna valami lapos
Kerenszkij/Miljukov-stílusú megoldás:
kevesebb állammá dermedt forradalom,
több túlélő.

---

⁴ I. m., *Élő Gyülekezet* 2000/1: 5, http://www.mktgy.hu/sites/default/files/fajlok/elogyulekezetek/elogyulekezetek_3e_1sz_2000.pdf

Ludassy Mária

A forradalom szó kétfajta fogalmáról*

A cím Isaiah Berlin hírneves esszéjét, *A szabadság kétféle fogalmáról*-t parafrázálja, sőt tartalmi párhuzamokat is felfedhetünk: a forradalom első, ha úgy tetszik, a szabadság növelésével azonosítható definíciója a berlini *negatív szabadság*, az individuumnak a közhatalomtól való szabadsága szférájába tartozik, míg a másik forradalomdefiníció, az erkölcsi regeneráció és/vagy vagyoni egyenlőség irányába történő változás *genus proximum*ával a pozitív szabadság fennhatósága alá sorolható. (A XVII. századi, csillagászati eredetű visszafordulás értelmezés jelen értelmezésnek nem tárgya, mivel a francia forradalomnak mind a szabadságelvű, mind az erény és terror asszociációját elfogadó definíciója a lineáris történelmi haladáshat stációjaként tekintett a forradalomra, s nem az örök visszatérés mozzanataként.) Illusztráló idézetek alkotják dolgozatom meghatározó részét, a francia forradalom két – a kategoriális kidolgozottság, a fogalmi tisztázás terén – legvilágosabb koncepciót képviselő politikus-gondolkodója, politikai gondolkodója, Condorcet és Robespierre műveit citálva. Műfajilag van közöttük a világtörténelem filozófiáját felvázoló opus és Konvent-beszéd, akadémiai székfoglaló előadás és a Jakobinus Klubban tartott, népfelkelésre buzdító szónoklat. Az igazi ellentét azonban nem műfaji, hanem a politikai morál és a jogfilozófia leglényegét alkotó koncepciókülönbség.

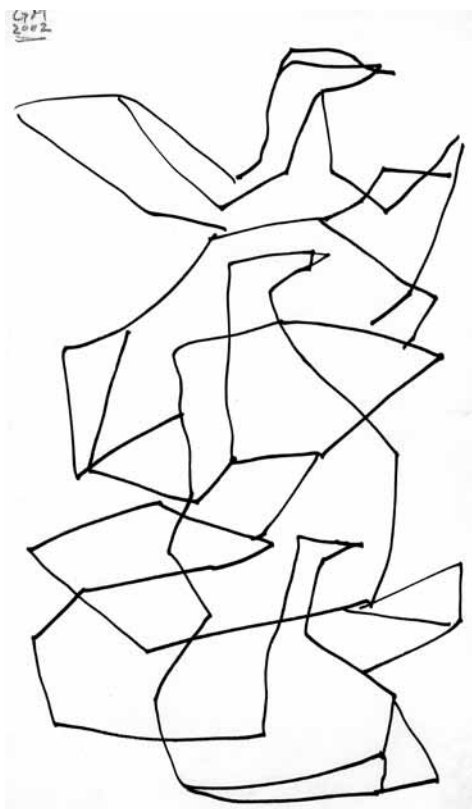
1. A forradalom célja azon jogállami normativitás megteremtése, melynek szigorú

szabályai között az egyes ember és a közhatalom képviselője meglévő morális konstitúciója alapján alkalmazkodhat az alkotmányos rendhez.

2. A forradalom célja (Rousseau *Társadalmi szerződésének* törvényhozójához hasonlatosan) „mintegy az emberi természet újjáteremtése”, „a nemzet erkölcsi regenerációja”, melyben a törvények nem formális szabályrendszerként, hanem szubsztantív erénypreskripcióként funkcionálnak, a Jók és a Rosszak, az Erény és a Bűn metafizikai dimenziójú küzdelmeként fogván fel a forradalmat.

„Képtelenség minden olyan tervezet, mely azt célozza, hogy minden embert erényessé tegyen, inkább abban kellene reménykednünk, hogy a felvilágosodás, melyet a szellem szabadsága táplál, boldogabb nemzedékek számára olyan emberséges törvényeket teremt, melyek csaknem teljesen fölöslegessé teszik a hősiességet és az erényt.” – szól Condorcet még a régi rend végnapjaiban a modern jogállam előzetes elképzeléseiről (*Discours de réception à l'Académie française*. Condorcet, 1804, X. 108). Robespierre számára a jogi formalítások, a személyes szabadság közkerkölcsötől független felfogása semmit sem érnek ama morális megújulás nélkül, melynek a köztársasági konstitúció csak kerete, de nem szubsztantív tartalma. 1793-tól fogva, midőn a forradalom, a köztársaság, a demokrácia politikai-intézményrendszeri szinten vitathatatlanul győzelmet aratott, egyre többet szónokol az erkölcsi ellenforradalom veszélyeiről, s a morális megigazulás vágya legalább annyira hozzájárult a terror rendszerének ideológiai megalapozásához, mint politikai paranóiaja (meg a vendée-i lázadásban, a federalista felkelések formájában ténylegesen jelentkező ellenforradalom): „Mí országunkban az önzést az erénnyel akarjuk helyettesíteni, a nemesi becsületet a polgári tisztességgel, a szokásokat az elvekkel, az illendőséget

* Az írás a *Magyar Tudományban* (2008/8. 910–919) megjelent cikk javított változata.

a kötelességgel, a divat zsarnokságát az értelem uralmával, a szerencsétlenség megvetését a bűn megvetésével, a pökhendiséget a büszkeséggel, a hiúságot a lelki nagysággal, a pénzvágyat a dicsőség szeretetével, a jó társaságot a jó emberekkel, az intrikát az érdemmel, a szellemességet a tehetséggel, a csillogást az igazsággal, a gyönyör csömörét a boldogság varázsával, a nagyok kicsinyességét az emberek nagyságával, egy szeretetre méltó, léha és könnyelmű népet nagylelkű, boldog és hatalmas néppel, egyszóval a monarchia összes bűneit és minden nevetéses hibáját a Köztársaság összes erényeivel és minden csodájával.” (*A politikai erkölcs elveiről*. 1794. február 5. – II. év pluvióse 17. Robespierre, 1988, 423)

Most nem mennék bele az enumeráció elemzésébe – vannak kifejezetten ked-

ves mozzanata is –, csak azt képzeljük el egy pillanatra, hogy *milyen intézményrendszerrel* lehetne megvalósítani ezen – akár szép és szimpatikus – elképzeléseket, mondjuk, a gyönyör csömöre helyébe hogyan varázsolhatunk békés boldogságot, miféle politikai-jogi procedúra teheti lángelekküvé a léhát, hőssé a hiút etc. A cél eljárásjogi lehetetlensége szinte szükségszerűen implicálja a jogon kívüli, majd jogellenes eljárások erkölcsi igazolását, és mindazok morális megvetését, akik megelégszenek a totális erkölcsi regenerációnál kevesebbel: parlamentáris demokráciával, jobbiztonsággal, törvény előtti egyenlőséggel, s főként a gazdasági növekedés implicálta fogyasztói függetlenséggel, a szabad verseny szülte szükségletbővülés perspektívájával – azaz azon elképzelésekkel, melyeket az angol, amerikai és francia felvilágosodás filozófusai képviseltek, s melyek megvalósulását üdvözölték az amerikai forradalom felszabadító hatásaiban, mint Condorcet: „Mogorva moralistáink azt állítják, hogy mindaz, ami új szükségleteket ad az embereknek, erkölcsileg rossz, ám szerintünk a természet újabb és újabb szükségletek kielégítésére rendelt minket. Ezért a törvényhozónak nem az a feladata, hogy korlátozza új, mesterségesnek mondott szükségletek kialakulását, hanem hogy megsokszorozza az új szükségletek kielégítésére alkalmas eszközöket, és a fogyasztási javak tömeges előállítására révén kevésbé költségessé és ezzel a tömegek számára is elérhetővé tegye azokat. Az egyenlőtlenséget nem azáltal kell csökkenteni, hogy üldözzük az új, fölöslegesnek ítélt javak termelését és fogyasztását, hanem hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegyik a tegnapi még luxuscikknek tartott dolgok megszerzését...” (*De l'influence de la révolution de l'Amérique sur l'Europe*. Condorcet, 1804, XI. 265) Robespierre szemében a fogyasztás forradalma, a luxuscikkek demokratizálása („Ma már jobban él a pór / Mint a gazdag valamikor”,

hangzik Mandeville amorális meséje a méhek versenyelvű, tehát virágzó társadalmáról) az erényen alapuló demokráciaeszmény legfőbb ellensége. A feudális elnyomás, a királyi abszolutizmus könnyebben legyőzhető, mint az a materialista mentalitás, mely megelégszik a fogyasztói javak fokozódó bőségével és ennek békés (erkölcsmentes) élvezetével, ahogy azt az angol közgazdászok és nyomukban a francia enciklopédisták propagálták: „A leghatalmasabb és legnevesebb csoport az enciklopédisták néven vált ismeretessé [...]. Ez a szekta politikai téren mindig alatta maradt a nép jogainak, erkölcsi téren viszont túl messze ment a vallási előítéletek lerombolásán [...]. E szekta nagy hévvel terjesztette a materialista nézeteket, melyek népszerűvé váltak a nagyurak és a széplelkek között. Nagyrészt neki köszönhető az a gyakorlati filozófia, mely rendszerré teszi az önzést, az emberi társadalmat fortélyos érdekharckok színterének, a sikert a helyes és helytelen mércéjének tekintik, a becsületességet ízlés vagy illem dolgának, a világot pedig galád ügyeskedők birtokának [...] az angol alkotmány szerintük a politika remekműve és társadalmi boldogság maximuma.” (*A vallási és erkölcsi eszményekről, kapcsolatukról a köztársasági elvekkel, és a nemzeti ünnepekről.* 1794. május 7. – II. év floréal 18. Robespierre, 1988, 458–459)

Ez talán az első modern – tehát nem a tradicionális társadalomelmélet oldaláról megfogalmazott – liberalizmuskritika, mely az utilitarizmus és az erkölcsi relativizmus vádjá mellett azt a verdiktet is kimondja, hogy a gazdasági és politikai szabadság ezen koncepciója ellentétes a nép igazi (kompetíciónak ki nem tehető) jogaival.

Condorcet koncepciója szerint a nép joga azt jelenti, hogy a harmadik rend jogait tekintve egyenrangú a hajdani kiváltságos rendekkel, ám ez nem feltétlenül követeli meg a *ci-devant*-ok jogfosztását – csakis abban az esetben, ha aktív ellenállást tanúsíta-

nak a jogegyenlőség új rendje ellenében. Tehát nem jogos az egyházi birtok kártalanítás nélküli kisajátítása – a nem szimpatikus tulajdonos tulajdonjoga is szent és sérthetetlen –, sem az emigránsok kollektív jogfosztása –, elvégre a forradalmi Franciaország nem tiltja a külföldre utazást, a fegyverrel a házára támadás esete más, ez tényleges hazaaárulás, és ekképp szankcionálható, ám a haza „sima” elhagyása nem büntény, hanem személyes szabadságjog: „Óriási tévedés azt hinni, hogy a közérdek ellentétbe kerülhet az individuuum jogainak tiszteletben tartásával, hogy a köz java valaha is jogtalanságot követelhet. Ez mindenütt a zsarnokság mentsége, az önkényuralmi rendszerek megalapításának ürügye volt...” (*Opinion sur les émigrants.* Condorcet, 1804, XVII. 29)

Robespierre közjó- és közjogról való forradalmi felfogása nem az eddigi jogfosztottak állampolgári jogainak garantálását jelenti, hanem a forradalom ellenségeinek jogfosztását – s e köztársaság ellenségei közé nemcsak a királypártiak, a hajdani kiváltságosok tartoznak, hanem a nép azon része is, mely nem felel meg a nép forradalmi fogalmának, mely nem mutatja a köztársasági kérlelhetetlenség és a demokratikus erény kellő szilárdságát: „A társadalom védelme csak a békés polgárokat illeti meg: a Köztársaságban pedig csak a republikánusok állampolgárok. Számára a királypártiak, az összeesküvők csupán idegenek, jobban mondva, ellenségek. Mert ebben a szörnyű küzdelemben, melyet a szabadság vív a zsarnokság ellen, nem lehet szétválasztani a küzdő feleket. Vajon a belső ellenségek nem szövetségesei-e a külső ellenségeknek? és a gyilkosok, akik belülről szagatják a haza keblét, az intrikusok, akik megvásárolják a nép megbízottainak lelkiismeretét, az árulók, akik áruba bocsátják őket, a fizetett bértollnokok, akik meggyalázzák a nép ügyét, pusztítják a közérényeket, szítják a polgárháború lángját, és erkölcsi ellenforradalommal készítik elő a politikai ellenforradalmat, vajon mindezek az emberek kevésbé bűnösök, kevésbé veszedelmesek-e, mint a zsarnokok, akiket szolgálnak? Mindazok, akik apagyilkos szelídséggel e bűnösök és a nemzeti igazságszolgáltatás bosszúálló pallosa közé állnak, hasonlatosak azokhoz, akik a zsarnokok csatlósai és katonáink szuronya közé vetnék magukat” (*A politikai erkölcs elveiről*. 1794. február 5. Robespierre, 1988, 430).

Általános, szilárd szabályok kialakítása *versus* „kivételes törvények”, rendkívüli eljárások (melyek *per definitionem* kizárják az eljárásjog precíz = procedurális menetét, univerzális szabálykövető jellegét) – jogfilozófiailag, jogtechnikailag így foglalható össze a király perét és kivégzését követő

több mint kétszáz éves vita. Condorcet és Burke sokat vitatkozott 1790/91 folyamán a francia forradalom kivételes voltának jó vagy rossz világtörténelmi szerepéről. Condorcet szerint éppen az emberi jogi deklarációk Burke által „metafizikainak” bélyegzett egyetemes pretenziója teszi többé a precedenseket követő, a „régis szabadság” visszaszerzésének historizáló ideológiáját elfogadó 1688 dicsőséges forradalmánál a franciák általános emberi igényű világtörténelmi vállalkozását, ám a jogállami normák legfontosabbikában, a *retroaktivitás tilalmában* egyetértettek. Lajos egyetlen bűne Burke szerint, hogy „szerencsétlenségére Franciaország királyának született”. Condorcet több bűnről is tudott (például az „uralkodó unokatestvérek” csapatainak behívása a felkelt nép ellen), ám ezeket egy később született törvény nevében nem lehet elítélni (maximum morálisan megítélni): a köztársaság kikiáltása előtt nem lehet senkit a köztársaság elleni összeesküvéssel vádolni, még magát a királyt sem, akiről joggal feltehető, hogy nem lelkes republikánus, de jogszerűen ez sem elítélhető: „Egy ilyen ítélet veszedelmes precedenst teremthet: semmiféle hatalmas érdek, semmiféle rendkívüli körülmény nem követelheti, hogy egy olyan alapelvet, mint a halálbüntetés elfogadhatatlansága, feladjunk. A közsabadságot sohasem szolgálhatja a személyes szabadság gyöngítése, a köztársaság biztonságát a jogbiztonság megsemmisítése.” (*Sur le jugement de Louis XVI*. Condorcet, 1804, XVII. 29)

Robespierre társadalomfilozófiája tagadja, hogy az individuális érdekek addíciója lenne a közérdek, hogy az egyének jogbiztonságából levezethető lenne a közbiztonság, a személyes szabadság szentségéből az egy és oszthatatlan köztársaság szent szabadsága –, ahogy mestere, Rousseau is megkülönböztette az összesség akaratát, mely az egyéni akaratok pusztá summája, az általános akaratától, mely más entitású kifeje-

ződése az Egész egységes és tévedhetetlen akaratának: az egyént, aki saját szabadságát nem egyezően képzeli el a Közszabadsággal, „kényszeríteni kell, hogy szabad legyen”. A király esetében ez a kényszer is kilátástalan: itt csak kiiktatás lehet a „láza-dóval” szemben foganatosítható egyetlen megoldás – és ez nem lehetséges jogállami, formáljogilag elfogadható eszközökkel. „Ez a per nem per” – a forradalmi igazságszolgáltatás a természetjoghhoz való visszatérést jelenti: „Lajos lázadónak bélyegezte a francia népet, s hogy megbüntesse, behívta zsarnoktársai hadseregét; a nép és a nép győzelme azt bizonyította, hogy egyedül ő a bűnös; következésképpen Lajost nem kell elítélni; az ítélet már kimondatott fölötte. Vagy ő van elítélve, vagy a köztársaság nincs felmentve. [...] A népek nem úgy ítélkeznek, mint a törvényszékek; egyáltalán nem hoznak ítéleteket; úgy lesújtanak, mint a villámcsapás; nem ítélik el a királyokat, hanem a semmibe taszítják őket vissza [...]. Lajosnak meg kell halnia, hogy a haza élhessen.” (*XVI. Lajos elítéléséről*. 1792. december 3. Robespierre, 1988, 302, 304, 311)

A megsemmisítés logikája, az ellenséget a természeti erők reflektálatlan erupciójának analógiájára végképp eltörölni vágyó radikalizmus 1793-ra immár nem annyira a rendkívüli intézkedéseket, hanem a forradalom szükségképpeni *ex lex* állapotát dicsőíti. Robespierre a szeptemberi mérsárlásokat megideologizáló híres beszédében ezek törvénytelenységét teszi meg a forradalmi törvény normájává: „mindezek a dolgok törvénytelenek voltak, éppoly törvénytelenek, mint maga a forradalom, törvénytelenek, mint a Bastille lerombolása és a trón megdöntése, éppoly törvénytelenek, mint maga a szabadság.” (Robespierre, 1988, 278)

Condorcet a jakobinus hatalomátvétel előestéjén írt tanulmányában – melynek címe *A forradalmi szó jelentéséről* – szintúgy a szabadsággal asszociálja a forradalmat,

de ez a személyes szabadság, az individuális jogbiztonság szabadsága, melytől eltérni, melyet csorbítani a forradalom érdekében sem megengedett – vagy csak olyan minimális mértékben, olyan rövid, valóban átmeneti időre, olyan alkotmányos garanciák mellett, melyek még összeegyeztethetőek az alapdefinícióval: forradalom célja a szabadság, tehát eszközei sem lehetnek szabadságellenesek: „A forradalmi szót csak olyan változásokra alkalmazhatjuk, melyek célja a szabadság növelése. A forradalmi törvények és a forradalmi rendszabályok, mint minden más törvény és jogszabály, szigorúan alá vannak vetve az igazságosság általános szabályainak, a jogbiztonság elveinek. Mint minden törvény, a forradalmi törvény is a társadalom önvédelmének eszköze, és nem állhat a politikai erőszak szolgálatába. Alkossunk hát forradalmi törvényeket, de csak azért, hogy minél hamarabb elérjük ama pillanatot, melyben többé nincs szükség rendkívüli intézkedésekre. Alkossunk hát forradalmi rendszabályokat, de ne azért, hogy meghosszabbítsuk általuk a forradalom véres korszakát, hanem hogy mielőbb véget vethessünk a vérontásnak.” (*Sur le sens du mot révolutionnaire*, Condorcet, 1804, XVIII. 22–23)

A francia forradalom kivételes mivoltát, egyedülálló világtörténelmi jelentőségét illetően látszólag nincs vita Condorcet és Robespierre között. Ám míg a filozófus – ahogy ez a Burke-vel való vitájában (*Lettres de Junius*) kiderül – a francia szabadság általános emberi érvényességét, az emberi jogok nyilatkozatának a francia alkotmány preambulumaiba történő szervesülését tekint a francia forradalomnak szinte metafizikai dimenziót adó tényezőnek; addig Robespierre az erény pozitív törvényé tevését és az egyenlőség primátusát tartja a franciák forradalmát az angol dicsőséges forradalomtól és az amerikai függetlenségi háborútól megkülönböztető jegynek: „Így

kezdődött a legszebb forradalom, mely valaha is dicsőségére vált az emberiségnek, jobban mondva, az egyetlen, mely emberhez méltó célt tűzött ki maga elé: hogy a politikai társadalmakat végre az egyenlőség, az igazságosság és az értelem alapjain építse fel.” (Az 1792. augusztus 10-i eseményekről. Robespierre, 1988, 162)

Az értelem később kikerül Robespierre szakrális tiszteletet követelő kategóriái közül: „az ész az a szofista, aki vérpadra küldi az erényt” – mondja majd a Legfőbb Lény kötelező kultuszára kaján megjegyzéseket tevő képviselőtársainak. Condorcet-nál az amerikai és a francia forradalom különbségei meghatározásában alapvető szerepet játszik a karteziánus racionalizmus és „az egyszerű józan ész” locke-iánus empirizmusa közti episztemológiai és erkölcsfilozófiai különbség. „Az egyszerű józan ész” elég

volt az amerikai angoloknak ahhoz, hogy felfedezzék: nekik ugyanolyan jogaik vannak, mint anyaországbeli honfitársaiknak. A franciáknak egyáltalán nem voltak politikai jogaik: a harmadik rend semmiből akart valami (majd minden) lenni; itt a régi rend ellenállása erőszakosabb eszközök kényszerű alkalmazását tette szükségessé, cserébe a kivívott szabadság is teljesebb volt. Az ész és a szabadság, az erkölcsi érzék és az emberi jogok korrelációja szükségszerű, *a priori* adotttság Condorcet szerint, és ez a francia deklarációk metafizikai bázisa, míg az angoloknál csak történelmi kontingencia, „kontans konjunktó”, tapasztalati tény: „Ez a forradalom teljesebb volt, mint az amerikai, következőképpen nem is zajlott le olyan békésen az országban, mint Amerikában, mert az amerikaiak megelégedtek azokkal a polgári és büntetőjogi törvényekkel, amelyeket Angliától kaptak, nem kényszerültek egy egészében hibás rendszer megreformálására, mindenféle feudális zsarnokságok, öröklött kiváltságok, nagyhatalmú testületek és a vallási türelmetlenség rendszerének megdöntésére, beérték azzal, hogy új hatalmi szervezet hoztak létre...” (Az emberi szellem fejlődése. Condorcet, 1986, 211)

Ami viszont közös az angol, amerikai és francia forradalomban: a felvilágosodás filozófiai credóját jelentő vallás-, vélemény- és gondolatszabadság korlátlanlanságának, elvi korlátozhatatlanságának hite. Locke még csak vallási toleranciáról beszélt – azaz a közhatalom köteles eltérni a neki nem tetsző vallási véleményeket, szertartásokat is (kivéve, ha azok közbűntényt involválnak: Izsák vagy Iphigeneia feláldozását akkor is tiltja a törvény, ha az atya isteni parancsra cselekedne, ám egy fehér ló feláldozását csak az állatvágásra vonatkozó egészségügyi rendszabályok korlátozhatják). Jefferson a Locke-kommentárként megfogalmazott virginiai vallásszabadság statútumában már csak a szabadság szó használatát tartja

elfogadhatónak: a tűrés terminusa előfeltételezné, hogy a hatalomnak joga lehet eltérni vagy betiltani vallási hiteket, kultuszokat. Condorcet az amerikai forradalom európai hatásairól szóló írásában ezt emeli ki: „egy szabad nép számára elfogadhatatlan a tolerancia kifejezés”, a velünk született, elidegeníthetetlen természetes jogainkat nem eltűri, hanem védelmezi a legitím hatalom.

„A filozófusok mindig a vélemények és kultuszok teljes szabadságát követelték, és ma is azt követelik, még azon vallási rendszerek számára is, melyek intoleráns maximái szemben állnak az emberi jogokkal, melyek kizárólagos szellemisége ellentétes a szabad társadalom erkölcsi elveivel és összeegyeztethetetlen politikai princípiumaival.” (*Le Chronique du mois. 1792. április*)

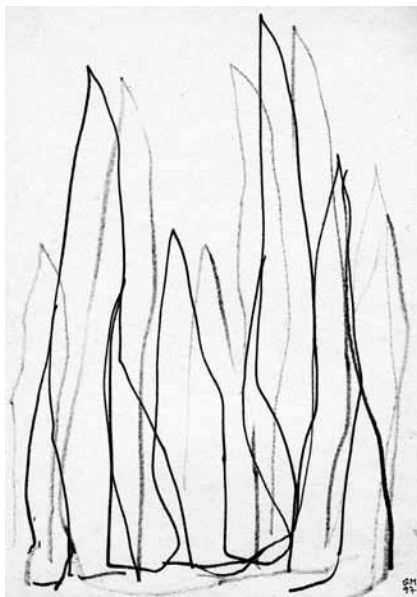
Az intolerancia tolerálása, az emberi jogok ellenségei emberi jogainak tiszteletben tartása Condorcet közéleti szereplésének, politicomorális meggyőződésének sarkköve. Az ellentétes nézet, a „semmi szabadságot a szabadság ellenségeinek” koncepciója nemcsak a „szabadság zsarnokságához” vezetett, de minden kritikus hang elhallgattatásához, a kormány kritikáját a köztársaság elleni összeesküvésnek megtorló mentalitás kialakulásához: „A véleménynyilvánítás szabadságának ürügyén nem szabad tűrni, hogy egy Bizottságot, mely jól szolgálja a hazát, büntetlenül [megvádolhassanak]” (*A közügy Bizottsága védelmében és Briez ellen. 1793. szeptember 25. Robespierre, 1988, 375–376*)

Condorcet szabadságnövelésként felfogott forradalomfogalma

a mai szóhasználatlalt „szélsőségesnek” nevezett sajtótermékek szabadságának védelmét implikálja, legyen szó a véresszájú ellenforradalmi orgánum (*A király barátja*), vagy a még uszítóbb *A nép barátja* (Marat lapja) betiltása elleni tiltakozásról: „Én nem olvasom sem az Ami du peuple, sem az Ami du roi című lapokat. Mondották nékem, hogy az első igaztalanul a forradalom ellenségei közé sorol, nem érdekel, ahogy azok az ocsmány rágalmak sem, melyekkel a másik mocskol. Amikor a rendőrség betiltotta e lapokat, egyaránt tiltakoztam, mert nem az a kérdés, hogy a betiltott mű jó vagy rossz, hanem az, hogy betiltásuk az emberi jogok nyilatkozatának megsértését jelenti, ami megengedhetetlen támadás a szabadság ellen.” (*Le patriote français. 1791. július 31.*)

Robespierre erkölcsnemesítő forradalomfelfogása egyáltalán nem engedheti meg a rossz propagálását és a jó rágalalmazását (hihetetlen hosszú beszédeket, újságcikkeket írt „A rágalomnak a forradalomban való hatalmáról” témájában!), e koncepció kizárja a legális ellenzék lehetőségét: „Nagy-Britannia fényes parlamentje, sorold fel nekünk hőseidet! Nálatok

a hazafiság *ellenes*, következőképpen a zsarnokság diadalmaskodik, a kisebbség az ellenzékben van, következőképpen a többség korrupt.” (*Válasz a Köztársaság ellen szövetkezett királyok manifestumára. 1793. december 5. – II. év frimaire 15. Robespierre, 1988, 407*) Ám ahol „az erkölcsöt, amely eddig csak a filozófusok könyveiben létezett, a nemzet kormányzásának részévé tettük”, csak az erkölcs-telenség lehet ellenzék-

ben, s ennek átadni a hatalmat egy parlamentáris váltógazdaság keretében maga is morális bűn és politikai áruulás lenne. A politikai pluralizmus csak ott elfogadható, ahol a hatalom nem a népé, azaz az erényé, ám az erény hatalomátvétele után hazaáruulás más pártok politikai szerepvállalását megengedni: „Franciaországban immár csak két párt létezik: a nép és az ellenségei. [...] Aki nem a nép mellett van, az a nép ellen van”. (*A közjót szolgáló rendszabályokról*. 1793. május 8. Robespierre, 1988, 240–241)

Condorcet szerint a szabadság *per definitionem* csak pluralista lehet: a politikai hatalomnak az igazságszolgáltatás terén a szigorú szabálykövetésre, a jogi normák, az alkotmányos formák rigorózus betartására kell korlátozódnia, a közoktatás terén a különböző koncepciók, a pro és kontra kibontandó érvek bemutatására terjed ki a tevékenysége. Politikai preferenciáit, erkölcsi elveit nem teheti a kötelező közoktatás részévé: „A közoktatás célja nem az, hogy készen kapott törvények csodálatára nevelje az embereket, hanem hogy képessé tegye őket a törvények kritikájára és kijavítására. Másképp hogyan védekezhetnének azok ellen, akik a Haza nevében bűnök elkövetésére buzdítanak, akik az Igazság nevében rablásra ösztökélnek, akik a Szabadság nevében zsarnoksághoz vezetnek, akik az Egyenlőség jelszavával barbárságba taszítanak?” (Condorcet, 1804, IX. 232)

A manicheizmus veszedelmesebb világnézet a politikában, mint a machiavellizmus: ez utóbbi megengedhetőnek tartja az erkölcsileg rossz eszközöket a jónak tartott cél (a hatalom megszerzése és megtartása) érdekében, ám az első megengedhetetlennek tartja, hogy ellenfele – mely vele szemben, aki a Jó kizárólagos képviselője, csak a Gonosz reprezentánsa lehet – erkölcsileg lehetséges létező lehessen, amit persze a fizikai kiiktatással lehet a legkönnyebben elérni. A machiavellista ezt a megoldást szükséges

rosszként fogadja el, a manicheus a morális szükségszerűség megtestesüléseként üdvözli: „A bűn és az erény intézi a föld sorsát: ez a két ellentétes erő verseng érte. [...] A polgári társadalom egyedüli alapja az erkölcs. Minden ellenünk háborúzó társulás a bűnön alapszik. [...] Mire egyszerűsödik hát le a politikának és a törvényhozásnak ez a titokzatos tudománya? Arra, hogy olyan erkölcsi igazságokat vezetünk be a törvényekbe és a közigazgatásba, melyek eddig a filozófusok könyveibe voltak száműzve [...]. Az erköstelenséget [ellenfeleink] nemcsak rendszerré tették, hanem egyenesen vallássá” (*A vallási és erkölcsi eszmékről, kapcsolattokról a köztársasági elvekkel, és a nemzeti ünnepekről*. 1794. május 7. – II. év floréal 18. Robespierre, 1988, 446–447, 452).

Ha az erényt egyszer kodifikálják, többé nem lehetségesek erkölcsi viták, ha az ellenzék a nép (a haza, a köztársaság, az erkölcs) ellensége, akkor vége a politikai vitáknak, mert a forradalom nem adhat szót az ellenforradalmároknak, a nemzet a nemzetáruulóknak. Condorcet ezen mentalitás kialakulását tartja a forradalom szellemével (mely maga a szabadság) leginkább ellentétes folyamatnak, amelynek csak úgy lehet gátat szabni, ha a közoktatás a kritikai szellem kialakítását célozza, és az indoktrináció a legszentebb doktrínák esetében is elfogadhatatlan: „A vélemény szabadság illuzórikus lesz, ha a társadalom szabhatja meg az eljövendő nemzedékek számára, hogy mit kell hinniök. Az, aki a társadalomba lépven készen kapott véleményeket, vitathatatlan elveket hoz magával, melyeket a köznevelés oltott beléje, többé nem szabad ember, hanem nevelői rabszolgája...” (Condorcet, 1804, IX. 48)

Robespierre nem is tagadja, hogy a forradalom szolgálata új vallásosságot, az engedelmesség etikájának újjáélesztését követeli meg: „Minden állampolgár vallásos tisztelettel köteles engedelmességni a köztisztvis-

selőknek meg a kormány megbízottainak”. (*Az emberi és az állampolgári jogok nyilatkozata XXIV. Robespierre, 1988. 344*)

Condorcet és Robespierre vitáját az 1793-as alkotmányról, még pontosabban az emberi jogok nyilatkozatába foglalandó természetes jogokról szokták a szocialisztikus (egyenlőségelvű) és liberális (a szabadság primátusát hirdető) koncepciók első világtörténelmi összecsapásának nevezni. Én mégsem a tulajdon természetes jogáról való vitát idézném: a megélhetéshez való jog elsőbbségét hirdető robespierré-i koncepciónak erkölcsileg éppoly elfogadható érvei voltak, mint Condorcet-nak, aki a személyes szabadságot fenyegető princípiumot fedezett fel az állam gazdasági szerepvállalását követelő jakobino-szocialista politikában. Az igazi koncepcionális különbséget inkább az alkotmány szakrális vagy szekuláris jellegéről való vitában látom: miként Rousseau *Társadalmi szerződése*, Robespierre alkotmánytervezete is a törvények szentségként való tisztelétét, a törvénysértésnek *sacrilégium*ként történő kezelését és az elkövető exkommunikációval felérő elítélését követelte. Így fogalmaz a *nemzeti nevelésről* szóló Konvent-beszédében: „A legnagyobb értéknek a legszigorúbb fegyelem fenntartását tekintem. Emlékezzünk arra, hogy olyan embereket kell nevelnünk, akiknek rendeltetése a szabadság szeretete, és hogy nem létezhet szabadság a törvényeknek való valóságos engedelmség nélkül. Minden napot, minden percet, minden pillanatot kérlelhetetlen szabály ígája alá kell hajtani, hogy a haza gyermekei a törvényektől való szent függésben és a törvényes hatóságok szakrális tisztelétének szellemében nevelődjenek.” (Robespierre, 1957, II. 169)

Condorcet polémiájának lényege nem a szerzés szabadsága, hanem a kritikai racionalizmus pozícióinak védelme, a tulajdonosi *jus utendi et abutendi* az észhasználat szabadságát, az önálló ítéletalkotás szentségét

jelenti: „Azt mondják minden ország alkotmányának a nemzeti tanterv részét kell képeznie. Ez így igaz, ha tényként tanítják, és megelegetszenek azzal, hogy elveit magyarázzák. Ám vannak, akik úgy vélik, hogy az alkotmány alapelveit úgy kell tanítani, mint az egyetemes erkölcs elveinek megfelelő szent tant, s irányában vak lelkesedést kell kelteni a tanulóknban, mely fanatikus csodálat egyszer és mindenkorra megakadályozza a polgárokat abban, hogy képesek legyenek kritizálni, megítélni és megváltoztatni a politikai intézményeket. Vannak, akik így mutatják be a nemzet alkotmányát: íme, amit csak csodálatok és imádatok szabad, akik valamiféle új politikai vallást akarnak kreálni, melylyel megbékélyozzák a szellemet, megsértik a szabadságjogok legalapvetőbbjét, a szellem szabadságát – s mindezt a szabadságra történő nevelés ürügyével!” (Condorcet, 1804, IX. 62)

Visszaulva a bevezetőben idézett Isaiah Berlin-mű alapgondolatára: amit a pozitív szabadság szószólói akarnak, az lehet nagyon szép, dicséretes dolog (gazdasági egyenlőség, erkölcsi tökéletesbedés), csak éppen nem szabadság. A forradalmak egyik vonulata – 1688, 1776, 1789, 1830, 1848, 1917. február, 1918. október, 1956, 1968, 1989 – megfelel Condorcet definíciójának: forradalmi változásnak csak az nevezhető, ami a szabadság növelését szolgálja. 1793, 1871, 1917 október, 1919 márciusa hagyományosan forradalomnak – sőt forradalmabbnak – neveztetik, bár erőszakos eszköztárunk éppen hogy nem a személyes szabadság növelését, hanem annak különböző eszmények nevében – a köztársaság üdve, a társadalmi igazságosság, gazdasági egyenlőség elősegítése etc. – történő korlátozását célozza. (Aki a forradalomban legfontosabbnak az erőszakos hatalomátvétel technikáját tartják, hajlamosak elfogadni a szabadságot és egyenlőséget – a testvériségről nem is szól-

val – egyszerre tagadó nemzetiszocialista „forradalmak” önminősítését is.) 1793/94 terrorjának legnagyobb problémáját nem a ténye adja (áldozatait tekintve egy „rendes” középkori vallásháború túlszárnyalja), hanem – ahogy Benjamin Constant-tól Bibó Istvánig oly sokan megállapították – a megideologizálása, dicsőítése, eszményesítése, a történelmi változások egyedül üdvözítő paradigmájává történő stilizálása (ami Bibó szerint a XIX. századi szocialista mozgalmak legnagyobb teherterele). Mert a fejek levágásánál is veszedelmesebb a fejekben történő terrorista akció. Robespierre vallási és erkölcsi eszméit a köztársaság intézményrendszerében törvényerővé tenni vágyó floréali beszédében nemcsak a francia felvilágosodás filozófiájának szabadságeszményét veszi vissza, de a Jót gondolkodás nélkül követő és a Rosszat szintűgy reflexió nélkül elvető erényautomatákat vizionálva a keresztény középkor szabad akarat koncepcióját is kikiktatná: „A társadalom mesterműve volna, ha kialakítana egy gyorsan működő erkölcsi ösztönt, amelynek hatására az ember az okoskodás nehézkes segítsége nélkül tenné a jót, és kerülné a rosszat [...]” (*A vallási és erkölcsi eszmékről, kapcsolatuk a köztársasági elvekkel, és a nemzeti ünnepekről*. 1794. május 7. – II. év floréal 18. Robespierre, 1988, 455)

Irodalom

Condorcet, Nicolas de: *Oeuvres Complètes I–XXII*. (L’An XIII.) Ed. Cabanis–Garat. Paris, 1804.

Condorcet, Nicolas de: *Az emberi szellem fejlődésének názlatos története*. Fordította Pődör László. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.

Robespierre, Maximilien: Le plan de l’éducation nationale. In: Robespierre: *Textes choisis*. Paris, Éditions sociales, 1957.

Robespierre, Maximilien: *Elveim kifejítése*. Fordította Nagy Géza. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.

Condorcet

A forradalmi szó jelentéséről*

Condorcet cikkét 1986. október 23-ra fordítottam le, az 56-os forradalom 30. évfordulóján Eörsi István lakásán tartott illegális megemlékezés – szándéka szerint inkább tudományos konferencia – alkalmából. Akkor egyértelmű volt az aktuálpolitikai üzenet: a forradalom első tudatos definiálói (legalábbis liberális oldalról) a szabadságnövelés szinonimájaként használták a terminust, s e legklasszikusabb meghatározás alapján is nyilvánvaló, hogy nem november 4. (sőt még november 7. se nagyon) nevezhető a szabadságszférárt növelő történelmi aktusnak, azaz forradalomnak. Fontos volt még Condorcet szabadságelvű forradalomdefiniációja az egészen 1989-ig uralkodó „jakobino-bolsevista” francia forradalom-történetírás ellenében, majd bizonyos szabadságjog-ellenes radikalizmussal szemben a 90-es évek elején. Ma – remélem – kizárólag filológiai fontossága van, meg legfeljebb annak illusztrálására idézhető, hogy a magyar forradalmi hagyományok 1848-tól 1956-ig szerencsésen e szabadelvű forradalomfelfogáshoz sorolhatók, mely a nemzet szabadságát nem az individuális szabadságjogok ellenében kívánta kivívni.

Ludassy Mária

A *forradalom* szóból alkottuk meg a *forradalmi* kifejezést, és legáltalánosabb jelentésében mindazt értjük rajta, ami a forradalommal kapcsolatos. Ám sajátlagosan a mi forradalmunk folyamataival kapcsolatban

* Condorcet írása 1793. június 1-jén „Sur le sens du mot révolutionnaire” címmel jelent meg a *Journal de instruction sociale*-ban. A rövidített fordítást és Ludassy Mária bevezető szövegét a *Café Babel* 1998/1. száma közölte.

alkottuk meg e kifejezést, egy olyan ország forradalmára alkalmazván, mely a zsarnokság hosszú évszázadai után néhány év alatt megteremtette a szabadság köztársaságát. E szabad köztársaság egyedülálló a világtörténelemben, mivel szabadsága a polgárok tökéletes jogegyenlőségén alapul. A *forradalmi* szót ekképpen csak olyan változásokra alkalmazhatjuk, melyek célja a szabadság, alapja pedig a jogegyenlőség.

Egy embert akkor nevezünk forradalmárnak, ha ragaszkodik a forradalom elveihöz, ha tevékenységét a szabadság szeretete vezérli, ha életét is kész feláldozni a forradalom győzelméért. Forradalmi szellem az a szellemiség, mely a szabadság növelése érdekében folyó forradalmat táplálja, mely alkalmas a népek szabadságküzdelmének vezetésére.

Forradalmi törvénynek olyan törvényt nevezünk, mely alkalmas a forradalom fenntartására, a forradalom menetének meggyorsítására, vívmányai védelmére. Forradalmi intézkedésnek azt nevezzük, ami a forradalom sikerét hivatott biztosítani, a forradalmi intézmények a szabadság biztosítékai. Megértjük, ha arra hivatkoznak, hogy a forradalmi rendszabályok nem tartoznak azok közé, melyek megfelelnek egy békés társadalom berendezkedésének, elfogadjuk, hogy a forradalmi körülmények rendkívüli intézkedéseket követelhetnek, esetleg olyan szabadságkorlátozásokat is, melyek más körülmények között igazságtalanok vagy kártékonyak lennének.

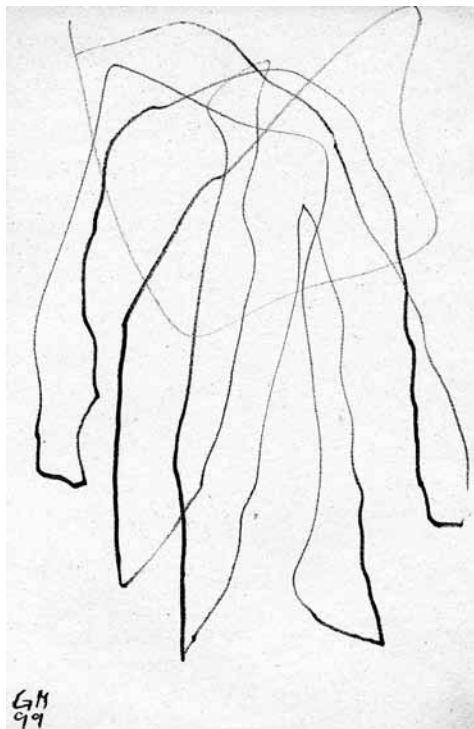
Gyakran visszaélnék a forradalom és a forradalmi szavak használatával. Manapság szüntelenül azt halljuk: *forradalmi törvényeket kell alkotnunk, forradalmi rendszabályokat kell fogyanatosítanunk*. Vajon mindig a forradalom számára szükséges törvényeket, a szabadság védelméhez elengedhetetlen rendszabályokat értenek ezen? Erről mit sem mondanak. Csak a pillanatban, a jelen politikai helyzetben szükséges rendszabályokról van szó, vagy

minden történelmi korszak számára megfelelő intézkedésekről és intézményekről? Erről sem sokat hallhatunk. Pedig mennyivel jobb lenne olyan intézményeket és törvényeket találni, melyek megfelelnek mind a békés polgári állapotnak, mind a forradalmi helyzetnek!

Csak erőszakos, rendkívüli intézkedéseket értenek forradalmi törvényen, azaz kizárólag olyan eszközöket kívánnak mozgósítani, melyek összegegyeztetetlenek az emberi jogokkal, az igazságosság általános elveivel, a szabadság garanciáival. Ám a forradalomra való pusztá hivatkozás nem elegendő ezen rendkívüli rendszabályok elfogadásához: be kellene bizonyítaniuk nemcsak hasznosságukat, hanem szükség-szerűségüket is, nemcsak azt, hogy a körülmények megkövetelik ezek alkalmazását, hanem azt is, hogy elengedhetetlenné teszik és ezzel igazolják igénybevételüket.

Vissza kell nyúlnunk a *forradalmi* szóval való visszaélés történelmi gyökeréhez. Midőn arról van szó, hogy megalapozzuk a szabadságot a zsarnokság romjain, az egyenlőséget az arisztokrácia kiváltságainak eltörlésével, akkor igen bölcsen cselekedtünk, hogy jogaink alapját nem kerestük Nagy Károly törvénykönyveiben vagy a nemesi kiváltságlevelekben, hanem a forradalmi jogot az ész és az értelem örök törvényeire alapoztuk...

A zsarnokság híveinek ellenállása hamarosan olyan erőszakos rendszabályok alkalmazására kényszerítette a szabadság szószólóit, melyeket, meglehet, a körülmények igazoltak, mert szükségszerűvé tettek, mindazonáltal módot adtak az ellenforradalmárok számára arra, hogy zavarba hozhassák a forradalom híveit azzal, hogy most ők hivatkozhattak a természetes jogok, az örök igazságosság elveire, melyek ellen mind ez ideig ádáz harcot vívtak. Azok idézték velünk szemben az emberi jogok deklarációját, akik eleddig annak abszurdí-

tását és veszélyes voltát hangoztatták. Mivel mi magunk sem tudtunk mindig meggyőző logikával, kifinomult argumentációval válaszolni nekik, s mi magunk sem találtuk mindig meggyőzőnek a szabadságkorlátozás mentségére felhozott érveinket, kitaláltuk a körülmények hatalma, a szükségszerűség törvénye formulát, mely azonban hamarosan hitelét veszttette, ezért a *forradalmi törvény* fogalmával helyettesítettük.

Midőn egy ország visszaserzi szabadságát, midőn egy nemzet elhatározza magát a forradalmi cselekvésre, de még nem vitte végbe a forradalmát, szükségképpen sok olyan ember akad, akinek érdekében áll egy ellentétes előjelű forradalom kirobbantása, egy *ellenforradalom* produkálása, és ezen emberek, elvegyülvén a polgárok tömegében, valóban veszélyessé válhatnak a forradalomra, ha egybehangzóan cselekszenek, ha lehetővé válik számukra, hogy segítségül hívják azokat, akik különban hasonlóképpen

gondolkodnak, és elemi érdekük fűződik forradalmuk bukásához. Ez talán olyan veszedelem, melynek elhárítására jogos lehet a forradalom önvédelmi harca, és minden olyan cselekedet, mely önmagában közömbös, de az adott szituációban elősegítheti az ellenforradalom kibontakozását, represszív törvény tárgya lehet, s minden olyan cselekedet, mely megakadályozni hivatott a forradalmat veszélyeztető tevékenységet, legitim módon megkövetelhető a polgároktól. A társadalmi szerződés biztosítja minden ember számára természetes jogainak maradéktalan élvezetét és a teljes jogegyenlőséget. Ám ez a szerződés érvényét veszti azon polgárok vonatkozásában, akik felbontására törekszenek. Ha egy társadalomban nyilvánvalóvá válik, hogy bizonyos individuumok az alapszerződés megszegését szorgalmazzák, jogos a leleplezésüket szolgáló ellenakció, s ezen egyéneknek nem marad más joguk, mint a társadalmi szerződés előtti státuszban is meglévő természetes védelem.

Hasonlóképpen, valamely alapvető szabadságjog fenyegetettsége esetén, e szabadságjog megvédése céljából szükség lehet valamely kisebb jelentőségű jog feláldozására; ezen áldozat megkövetelése nem jogsértés, mert nem semmisíti meg a felfüggesztett jogot, csupán a joggal való visszaélést akadályozza meg, azt, hogy a szabadság mások alapvető szabadságjogait veszélyeztesse.

Az 1766-os londoni tűzvész idején nem lehetett megakadályozni a tűz továbbterjedését, mivel a törvény tiltja a házakba történő behatolást a tulajdonos engedélye nélkül. Inkább a tűz martalékául hagyták a távollévők házeit és bútorait, de nem sértették meg a tulajdonosi jogokat; az ajtókat engedély nélkül nem törték fel. Ne kövessük ezt a példát.

Ugyanebben az Angliában, ha meg akarják sérteni az alaptörvényt, hogy a király számára zsarnoki hatalmat biztosítsanak,

elég kitalálni egy összeesküvést, és szabadon korlátozhatják a szabadságjogokat. Ez történt II. György uralkodásának utolsó éveiben, s ez történik manapság is III. György alatt...

Ne kövessük ezt az ellentétes előjelű rossz példát se.

Minél inkább eltávolodik a *forradalmnak* nevezett törvény a közönséges igazságosság szigorú elveitől, annál szorosabban kell meghatározniuk korlátait, hogy kizárólag a köz biztonsága szabja meg tér- és időbeli hatályát. Jó törvényhozási rendszerben a törvények annál szilárdabbak, minél ritkábban vonják vissza őket. Ám a forradalmi törvények vonatkozásában ellentétes szabály érvényesül: meg kell szabni a rendkívüli intézkedések térbeli és időbeli korlátait, és érvényüket kell veszíteniük eme határok elérésének pillanatában, hacsak a rendkívüli körülmények nem teszik abszolút szükségessé az ezen időhatáron túli meghosszabbításukat. Ahogy azon időben, midőn az angol nemzet joggal látta szabadsága ellenségét minden pápistában, jogosan tilthat-

ta meg a katolikusok fegyverviselését, ám a manapság hatályos törvény messze túlélte a jogosságát igazoló időszakot, s immár a zsarnokság pusztá eszköze, mely a polgárok egy részének méltatlan megalázását, más részének nemtelen bosszúvágyát szolgálja...

A forradalmi törvény, a forradalmi rendszabály, mint minden más jogi intézmény, az igazságosság szigorú szabályának van alávetve: a szabadság biztosítékának kell lennie, s nem az erőszak eszközének. Ekképp a helyváltoztatás szabadsága, a kivándorlás joga, a javakkal való szabad rendelkezés joga, bár mind-mind természeti jogon alapul, jogosan korlátozható, amennyiben a társadalom önvédelme feltétlenül megköveteli, mint erre példa a mi útlevéltörvényünk, az emigrációról szóló rendelkezéseink, illetve a közellátást biztosító rendszabályaink. Csak éppen a rendkívüli állapot törvényeit nem lehet megtenni a társadalom természetes állapotának. Ne higgyük azt, hogy minden extrémistát igazolhatunk a „szükség” szóval.

„A szükség szó minden zsarnokság mentsvára.” De ugyanakkor óvakodjunk attól is, hogy a szabadság igaz barátait rágalmazzuk azáltal, hogy az általuk javasolt törvényeket és rendszabályokat kizárólag azon elvek alapján ítéljük meg, melyek teljes egészükben csak békeidőkben érvényesülhetnek.

Bár a lelkesültség, még ha igaz ügyért lángol is, néha bűnössé válhat, azt is számba kell vennünk, hogy a mérsékeltség sem mindig erény. Alkossunk hát *forradalmi* törvényeket, de csak azért, hogy minél közelebb kerülhessünk ama pillanathoz, midőn már többé nem lesz rájuk szükség. Fogadjuk el a *forradalmi* rendszabályok alkalmazását, de ne azért, hogy meghosszabbítsuk a forradalom véres korszakát, hanem hogy mihamarabb véget vethessünk a vérontásnak.

A szavak jelentésének elferdítése a dolgok hamis mederbe terelésének eszköze. Ne kövessük azon fanatikus papok példá-

ját, akik a mennyországot ígérték az embereknek, és pokollá tették a földi életüket. A forradalmi lelkesülés ne tegyen olyan megszállottá minket, mint akik az isteni igazságosság nevében halomra gyilkolják embertársaikat.

(Fordította Ludassy Mária)

Petri György Március 15-ikére

Tapaszd füled a
– no nem a földhöz! itt nincs föld,
ez az ötödik emelet:
metaforáknak kívül tágasabb –
tapaszd a füled a parkettához,
és meghallod a paták dobaját.

Az az *egy* nap bejött.
Az is utólag, persze.
A távközlési és közlekedési
eszközök
megnemlétét figyelembe véve:
az esemény
nem lehetett országos, egyáltalán:
nem lehetett *egyidejű*.

S március mégis! Dafke és trotzdem!
Csokor hóvirág
közepén egy szem eper.
Kell a komplett politológiai giccs.
Könnyek, ha ejtvék, orcák, ha kipirulvák,
orrok is, ha kifújvák
(Március *pillanat* volt.
Szórt vagy osztott figyelmünk
ily pillanatot észre
nem vesz, létre nem hoz.)
honfiúk, honleányok,
az összeszemetelt térről, utcáról
kászálódjunk...
Hová? Az otthonok
csöndjébe?
IGEN. Haza.

Gerlóczy Ferenc

Szólás és szabadság

„Azt hiszem, elég világosan szóltam, miből kiteszik: minden embernek természeti szabadsága van gondolatát közölni, azaz kinyomatni. Az alkotó privilégiumot nem teremtett; tehát annak a természetben nem szabad lennie; hol a könyvnek kinyomathatására privilégium kívánatlik, s azonfelül gondolatomat egy ember elébe kell terjesztenem, tőle engedelmet kérnem, hogy kinyomathassam, az nem polgári társaság, hanem az állattól kevésben különböző népcsoport. Ezt mondja a józan ész.”
(Táncsics Mihály: Sajtószabadságról nézetei egy rabnak)

Magyarországon sajtószabadság van. Mindenki akkor alapít lapot, rádiót vagy televíziót magának vagy szeretteinek, amikor akar (amiképpen bárkinek, akinek kedve szottyan, akármikor jogában áll akkora vállalatot alapítani, amekkorát csak szeretne). Mindenkinek joga van hozzá, hogy sajtóbirodalma legyen, csak jókor legyen jó helyen – vagy ha ez nem megy neki, hát fizessen. Ha másmilyen tőkése nincs, utalja át a pénzt, és minden meglesz.

Egy liberális demokráciában mindenkit egyenlő jogok illetnek meg: a kicsit és a nagyot, az erőset és a gyengét, a gazdagot és a szegényt, a nagy műveltségűt és a műveletlent, azt, akinek a szemhatára a felvilágosodás és a tudomány, s azt is, akinek a szittyapörc és a műkőröm.

* Állhatna itt egy lábjegyzet arról, amit egyesek szociálpolitikának neveznek, vagy jóléti társadalomnak, vagy bárminek, ha a sok joggal és kevés lehetőséggel sújtott legszegényebbeket valahogy segítézik (illetve közmunkára irányítják) – de sajnos ebben az írásban nincsenek lábjegyzetek. *

A jogunk viszont megvan! Az meg! Az a jog is, hogy minden ember szabadnak születik, elidegeníthetetlen joga a véleményalkotás és a nyilvános beszéd. (Az, hogy a lehetőségből jog válhat, hogy az emberi jogok között szociális emberi jogok is akadnak, például a mindenkinek feltétel nélkül járó alapjövedelemhez való jog, amely természettől fogva megilleti az embert, még a liberális demokráciákban is viszonylag új felismerés, hát még egy bevallottan illiberális államban, amelyet Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Hovátország és Szlovénia vesznek körül, s amelyben – hadd rukkoljak most már elő a mondandómmal – nincs sajtó.

Oké, fogtam, a jogom megvan hozzá – ámde mi van, ha nem tudok, netán nem is akarok élni ezzel a jogommal? Mi van, ha nincs rá pénzem, esetleg nem is akarok lapot, televíziót alapítani? Semmi baj – gondolnám, ha látnám, hogy mások ezt megteszik, pláne, ha azt is látnám, hogy érdemes is olvasni őket, mert áramlás van bennük, konkrétan információáramlás. És persze ha azt is látnám, hogy színesek, változatosak, mind kinézetükben, mind szellemükben. Ha ez lenne, akkor nem mondanám, hogy nincsen sajtó, mert lenne. De, körülnézve, csak azt mondhatom: nincsen sajtó, nincsen nyilvánosság.

Lapok még vannak, mint például a HVG, a Magyar Narancs vagy a Hét Hárs és néhány más – fogyatkozó számú – mohikán abból az időszakból, amikor virágzó sajtó volt Magyarországon, a glasznoszty-tól, illetve a rendszerváltástól nagyjából a NER-ig. Akkor egy újságosbódében együtt lehetett látni a konzervatív, a baloldali és a liberális sajtót, a komoly és a vicces, a kül- és a belföldi, a magyar és az idegen nyelvű újságokat, a tényfeltáró és a pletykalapokat. De ha más nem lett volna is azokban az olykor visszavágyott időkben, csak a Népszabadság, a Népszava, a Magyar Nemzet és a

Magyar Hírlap, még az is paletta lett volna a maga nemében – ma pedig viszonyítási alap.

Közülük mára a Népszabadság kilőve, a Népszava haldoklik, a Magyar Hírlap a kormány szócsöve. Nemrég még a Magyar Nemzet is az volt, de aztán a tulajdonos, Simicska Lajos összeveszett Orbánnal, sommásan még jellemezte is, és attól kezdve már ellenzéki lapnak tekinthetjük, ezért is lett egyszeriben olvashatóbb a többinél, a kormány szócsöveinél. Csak dörzsöljük a szemünket, min tudnak múlni a dolgok. Ha Simicska nem veszett volna össze Orbánnal, a Magyar Nemzet most bizonyára olvashatatlanebb (és a Hír TV nézhetetlenebb) lenne. Ha pedig 2014 júniusában a kormány nem akarta volna külön adóval sújtani az RTL Klubot, annak híradója minden bizonnyal ma is apolitikus volna, gyakorlatilag kékfény- és bulvárhírekre szorítkozna.

Közben pedig a legtöbb tévé és rádió, a legtöbb újság – az úgynevezett köz-média, valamint a kormányhoz közeli Habony-, Vajna-, illetve Mészáros Lőrinc-„médiabirodalmak” orgánumai – egy véleményen vannak a miniszterelnökkel és egymással. „Migránst” írnak „menekült” helyett, „pesti srácokat” mondanak „Nagy Imre” és „Bibó István” helyett, „álcivileket támogató háttérhatalmat” említenek „a legnagyobb magyar Széchenyi óta” helyett. Ezek az ál-lapok szinte csak olyasmiben különböznek egymástól, hogy több szittyapörcöt szeretnének, mint műkörmöt, avagy megfordítva.

Alternatívának ott van az olcsó internet, bárki írhat blogot, és amit írt, megoszthatja a Facebookon, hogy mások tovább oszthassák, illetve elolvashassák. Csak megérintjük az okostelefonunkat, és dől az információ. Hogy azon is háttérhatalmaznak, migránsoznak, vonáznak-gyurcsányoznak? S hogy több millió ember számára még ma is elérhetetlen az okostelefon, illetve a világháló? Hogy a digitális könyvolvasó még mindig nem olyan

olcsó, mint egy ponyvaregény az antikváriumban? Hogy az alternatíva szép, de illúzió? Mindez szintén igaz. Nagy kár. Ahogy az is, hogy a második nyilvánosság nem igazi nyilvánosság. A Facebookon mindenki a saját barátaival találkozik; privát tér az, nem nyilvános. És még így sem mindenkié.

„A város mindenkié” – a hajléktalanok civil mozgalmának a neve fejezi ki a legpontosabban, amit a sajtóról, azon belül a tulajdonképeni, vagyis a politikai sajtóról mondani érdemes. Mindenki vegyen részt a politikában. A *politika* a városra (*polisz*) vonatkozó dolgok összességét jelenti. Van-e beleszólásunk a város ügyeibe? Van-e beleszólás-szabadság? A *polisz*, vagyis az a közösség, amelyre a *politikai* jelző vonatkozik, természetesen nemcsak a város, hanem a falu is, a ház, a haza, a nemzet, a régió, a földrész, a világ is. Rész is, egész is.

Nincs félig liberális demokrácia, félig-meddig jogállam, nincs két nyilvánosság. Szabad sajtó – az egy és oszthatatlan nyilvánosság – nélkül semmi sincs.

1988. október 29-én – „a pártállam utolsó órái és a jogállam első percei között” – alakult meg hivatalosan, egyesületként, a Nyilvánosság Klub. A testület 1988 novemberétől 2012-ig rendszeresen adott ki állásfoglalásokat, amikor veszélyben érezte a nyilvánosságot, illetve a sajtószabadságot. Azóta azonban, hogy 2012 tavaszán „Útban a rendőrállam felé” címen adott ki közleményt, alig hallatta a hangját. Bizonyára nem azért van csendben, mert elégedett a sajtó szabadságával, hanem – sejtethetően – azért, mert nincs miről nyilatkoznia, hiszen nincsen sajtó. Annyi tény, hogy önmagát

nem oszlatta fel, márpedig – 1988. október 29-én kelt alapító levele szerint – „[a]mint Magyarországon korlátok nélkül érvényesül a nézetek pluralizmusa, amint megvalósul a teljes lelkiismereti, sajtó- és szólásszabadság, a Nyilvánosság Klub – feladatát immár betöltve, teendőik híján – feloszlatja önmagát”.

A megalakulás voltaképpen már kilenc és fél hónappal korábban, ugyanabban az évben január 14-én megtörtént, csak hát hosszú ideig elhúzódtott az engedélyezési eljárás. Azon a januári napon a Magyar Újságírók Országos

Szövetségének (MÚOSZ) székházában az egyetemi lapok szakosztálya által a sajtószabadságról rendezett vitán felszólalt a néhai Halák László televíziós újságíró is. Bulgakov *A Mester és Margaritájából* idézett. Ugyanazzal az egyértelműséggel, amellyel a regényben Woland, az Ördög tette helyre Andrej Fokicsot, a Varietészínház büfését, aki szerint a tokhal azért volt romlott, mert „másodrendű frissességű tokhalat szállítottak” („Marhaság, öregem! Másodrendű frissesség, ilyen nincs! Frissesség csak egyféle létezik, elsőrendű, és az egyben az utolsó is. Ha a hal másodrendű frissességű, ez azt jelenti, hogy bűdös, romlott”), Halák kijelentette: nincsen második nyilvánosság. Nyilvánosság egyféle létezik, az első, és ez egyben az utolsó is. A nyilvánosság éppen olyan egyetemes, mint a jogaink.

„Senki nem ruházhatja át másra azt a természeti jogát, illetve képességét, hogy szabadon gondolkozzon, és tetszőleges dologról ítélkezzen, és senki nem is kényszeríthető erre. Ezért erőszakosnak mondjuk azt az uralmat, amely a lelkekre is kiterjed” – írja Teológiai-politikai tanulmá-

nyában Spinoza. Ahogy azt is: „Amit nem lehet megtiltani, azt szükségképpen meg kell engedni, még ha gyakran kár származik is belőle. Mennyi bajt okoz a fényűzés, az irigység, a kapzsiság, a részegeskedés és más effélék! Mégis eltűrik ezeket, hiszen törvényekkel nem lehet megtiltani. Pedig az előbbiek valóban hibák – mennyivel inkább meg kell tehát hagyni az ítéletalkotás szabadságát! Hiszen ez utóbbi erény, ráadásul olyan erény, amelyet nem is lehetne kiirtani az emberekből. Nem is szólva arról, hogy erre a szabadságra különösen nagy szükség van a tudományok és a művészetek fejlődéséhez, hiszen ezeket csak olyan emberek művelhetik sikerrel, akik szabadon és korlátozás nélkül alkotnak véleményyt.”

Petri György

Hunfalvy naplójának olvasása közben

A kihelyezett középpontu Ország
(Bécs, Berlin, Moszkva),
ahol mindig egy forradalom kelletik
– hogy a farát komótosan megvakarhassa.

Képest-hon. Majdnem-Ország.
Összehasonlító országglászat gyümölcse.
A Szigetvilág bezzeg-gyermeke.
Modernizál és mégis,
illetvemégsé, azaz... Hogyan ki
kecmeregni
egy még végig sem gondolt körmondatból?
Mikor nincsen is gondolat.
Csak szufla.

Létegesül a tengerimalac is (önszerveződik).
Szín és jav. A demokrata fórum pezseg.
A független sajtó eszéyes, vakmer
(bátorságától torkába dobog enszive).
De másfelől: *Itt vannak. Vannak vészjelek.*
Az öntudatos, tervezett csőd szóvivői.
Itt vannak. Ők a vészjel.
Lesz itt minden – óh jaj, barátaim! –
perceken belül.

Földes György

1956 és a magyar felkelés¹

Magyarország a huszadik században nem sokszor került tartósan a világfigyelem középpontjába. Először 1919-ben forradalmának és az arra válaszoló ellenforradalomnak köszönhetően. Másodsor dicstelen második világháborús szerepvállalásának, a német fasizmussal, a náciizmussal kötött szövetségnek következtében kapott nagyobb teret a világsajtóban ez a közép-kelet-európai kis ország. Szimpátiát egyik szereplés sem váltott ki a nemzetközi közvéleményben – ellenkezőleg: megbecsülése csökkent.

Harmadik alkalommal 1956-ban keltette fel a nagyvilág érdeklődését Magyarország. Az a felkelés, amely 1956 októberében Budapesten kitört, Nyugaton és Keleten egyaránt óriási visszhangot keltett. Nem véletlenül. Egyrészt a magyar szabadságküzdelem meglepte a nemzetközi közvéleményt. Nem sokan gondolták volna, hogy egy kis nép ujjat mer húzni a világ egyik legnagyobb hatalmával. Másrészt mindazok, akik számára a demokrácia és/vagy a társadalmi haladás ügye fontos volt, tisztában voltak az esemény jelentőségével. Számukra nemcsak az volt a kérdés: sikerül-e a magyaroknak kivívniuk a nemzeti függetlenséget, visszaszerezniük a szuverenitást. Az is kérdés volt: sikerül-e Magyarországon egy, az emberi szabadságjogok tiszteletére alapuló politikai berendezkedést megteremteni. Sokan figyelték érdeklődéssel, szolidaritással, hogy megvalósulhat-e a demokrácia és a szocializmus összekapcsolása, sikerül-e a diktatórikus szocializmus, a sztálini

¹ Az írás megjelent: *Múltunk* 2006/4. 26–40.

szovjetrendszer helyébe egy jobb, humánusabb gazdasági és politikai rendszert állítani. Harmadrészt minden, a világpolitika iránt érdeklődő ember azt is figyelte, miként reagál a két nagyhatalom, leginkább a Szovjetunió, a magyar kihívásra. Nyilvánvaló volt, hogy ami Magyarországon történik, kihatással van a Jalta nevéhez kötött világrendre, a két rendszer egymáshoz való viszonyára.

1956-ban a világ nagyobbik része együtt érzett a magyarokkal, szurkolt nekik. A felkelés győzelme és a szabadságharc bukása után a nemzetközi közvélemény számtalan módon kifejezte szolidaritását, államok sora nyújtott kézzel fogható segítséget a magyar menekültek, emigránsok tízezreinek. Ez a harmadik fellépés a huszadik század történelmi színpadán helyreállította a magyar nemzet nemzetközi reputációját.

Ötven év után már tudjuk: az akkori nemzetközi körülmények nem kedveztek a magyar felkelőknek és szabadságharcosoknak. A szovjet vezetés nem engedhetett, hogy egy, a szűkebb befolyási övezetéhez tartozó ország kikerüljön ellenőrzése alól. Az engedékenység azt eredményezhette volna ugyanis, hogy a dominóelv szerint más országokban is hasonló fordulatra kerül sor. A Nyugat pedig nem volt abban a helyzetben, hogy katonai vagy jelentősebb politikai támogatást nyújtson a felkelésnek.

Az elmúlt két évtized kutatásai azt bizonyították, hogy az első fegyveres beavatkozás sikertelensége, kudarcra után a Szovjetunió vezetői néhány napig keresték a békésebb megoldás lehetőségét. Pár nappal később, 1956. október 31-én azonban elhatározták: minden rendelkezésükre álló eszközzel leverik a felkelést. A nyugati propaganda, különösen a Szabad Európa Rádió nagy szerepet játszott abban, hogy a szabadságharc résztvevői radikális álláspontot képviseltek: akkor is harcoltak, amikor már semmi esélyük sem volt a sikerre, mert bíztak abban, hogy a Nyugat érdemi segítséget

nyújt küzdelmükhöz. Nem így lett. A szakirodalomban ugyanakkor ma már az az álláspont is olvasható, amely szerint 1956-ban kevesebbel messzebbre jutott volna a magyar nép. Ott kellett volna megállni, ahol a lengyel Gomulka, vagy nem kellett volna messzebbre törekedni, mint ahová a jugoszláv Tito jutott.²

Ez az írás azonban nem erre a témára fókuszál, hanem 1956 történetével kapcsolatos öt másik fontos és nem teljesen tisztázott kérdésre próbál választ adni. Az első kérdés az, hogy miért éppen Magyarországon tört ki Kelet-Közép-Európában nyílt felkelés a sztálini berendezkedéssel és a szovjet uralommal szemben, és miért nem másutt? A második: miért éppen 1956 őszén került erre sor? A harmadik: mi volt e felkelés jellege? A negyedik és az ötödik kérdés pedig az: mi volt 1956 következménye Magyarországon, és mik voltak a nemzetközi következményei?

Miért Magyarországon?

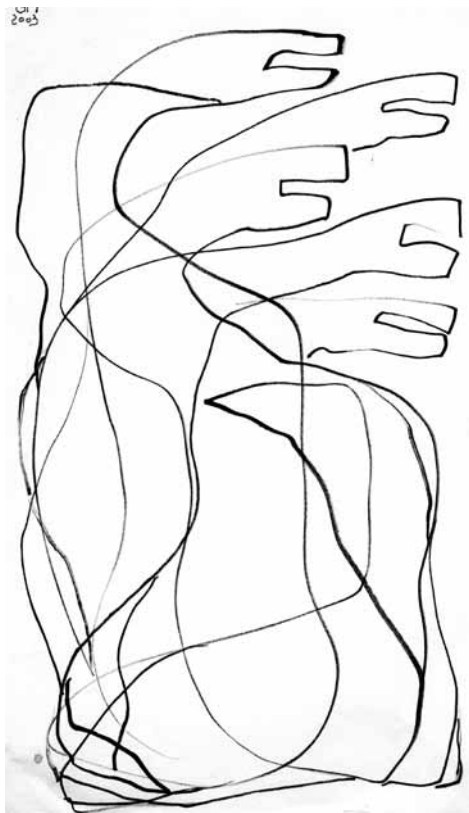
1953-ban Berlinben, 1956-ban Poznanban is sor került spontán tömegmegmozdulásokra, de ezek elsősorban gazdasági, illetve szociális indítékúak voltak. A sztálini berendezkedéssel és a szovjet uralommal szemben Kelet-Közép-Európában csak Magyarországon tört ki nyílt felkelés. Ennek megértése érdekében vissza kell mennünk a huszadik századi magyar történelem néhány sajátosságához. Érdeemes felidézünk azt a tény, miszerint a huszadik századi Európában Magyarországon került sor a legtöbb rendszerváltásra: forradalmak, ellenforradalmak és erőszakos külső beavatkozások néha hónapos sűrűséggel váltották

² Charles Gati: *Veszített illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

egymást.³ A magyar történelem ilyen „gazdagsága” a fordulatokban nem kis részben azzal magyarázható, hogy a nemzetközi erőviszonyok állandóan változtak a térségben. Az eltűnő régi és a megjelenő új birodalmak, az ismétlődő átrendeződések új helyzetbe hozták a magyar társadalom egymással harcoló csoportjait, és újabb és újabb elitváltással jártak. Eközben nem sikerült választ találni sem a modernizáció, sem a társadalmi megosztottság, sem az első világháború után kisebbségi sorsba került magyarság problémáira.⁴

Mindenesetre a nemzetközi körülmények sokszori és gyors átalakulása Magyarországon nem hagyott időt a társadalmi, politikai, ideológiai küzdelmek végigharcolására, az álláspontok letisztulására és a többséggel való elfogadtatására vagy az erőcsoportok közötti kompromisszumok kidolgozására. Sokkal jellemzőbb maradt az egyik végtelből a másikba történő gyors átrendülés. Ez a magatartás része lett a nemzeti karakternek. Az ismétlődő válságoknak és nemzetközi fordulatoknak köszönhetően a győztesek könnyen győztek. A vesztesek kikerültek a politikai életből, vagy legalábbis perifériára szorultak, minek következtében általában gazdasági pozícióik is megrendültek vagy legalábbis meggyengültek. Ezért nem csoda, hogy mivel nem integrálódhattak az új társadalmi képletbe a vesztesek, reménykedtek a nemzetközi helyzet újabb változásában, és vártak a revánsra.

Így volt ez 1945 után is. A különbség annyira, hogy 1944–1945-ben strukturális válto-

zás állt be a magyar társadalomban: a régi politikai, gazdasági és kulturális elit jelentős része elpusztult vagy külföldre távozott. Előre lépett a korábbi polgári és paraszti közép, illetve a társadalom alsóbb részét képviselő baloldali pártcsoport. Ez a népi demokratikus-polgári demokratikus formáció jelentős eredményeket ért el az ország gazdasági újjáépítésében és a korábban felhalmozott demokratikus deficit felszámolásában. Ettől az egyensúlytól, a biztonságérzettől és a közéleti részvételi szereptől, lehetőségtől fosztotta meg a középrétegek jelentős részét az 1947–1948-as fordulat, a térség egészének erőszakos szovjetizálása. Ennek következtében a kommunista párt Magyarországon szakított a népfretpolitikával, a társadalom meggyőzésével. A diktatúra és az erőszakolt gazdaságfejlesztés kö-

³ Ld. erről, illetőleg ennek a folyamatnak a magyar történetírásra gyakorolt hatásáról: György Földes: *Politics and Political History in Hungary. A Historiographical Outline*. In: István Fejtő–Balázs Sipos (szerk.): *Regimes and Transformations. Hungary in the Twentieth Century*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005. 9–17.

⁴ Legjobb összefoglalás erről Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

vetkeztében olyan társadalmi csoportok, és olyan értelmiségiek szorultak ki a szellemi és politikai életből, amelyek és akik rokonszenveztek a modernizációs programmal, a társadalmi egyenlőség eszméjével.

1949 és 1951 között megszűnt a polgári értelemben vett civilszféra, a szakszervezetek elveszítették érdekképviselői szerepüket, a koncepciós perek pedig magát a kommunista pártot fosztották meg a kollektív politikaformáló szereptől. Az erőltetett iparosítás, a tervgazdaság, a pártállam kiépítése, a háborús készülődés folyamatában a parasztság és a munkásság életszínvonalra csökkent. A folyamatos mozgósítás, a fizikai és lelki terror és a megfélemlítési kampánysorozat nehezen elviselhető életviszonyokat teremtett a lakosság többsége számára. Ez a totalitárius rendszer képtelen volt az önkorrekcióra, hiszen szinte minden ellensúlyt, korlátozó elemet, amely ebben szerepet kaphatott volna, kiiktattak. Ráadásul a szovjetektől függő pártvezetés sokszor túlteljesítette Moszkva elvárásait, és elhitte magának, hogy a hatalom korlátlan lehetőséget jelent a társadalom átalakítására.

Sztálin halála után jelentős kiigazításra került sor, amely – talán paradox módon, de az előbbiekből érthetően – szovjet beavatkozás hatására történt (mivel a magyar pártvezetés képtelen volt az önkorrekcióra). A vezetők egy része tisztában volt a problémákkal, a társadalmi elégedetlenséggel, de nem mert változtatni. Az új szakasz politikája annak a Nagy Imrének a nevéhez kötődött, aki a pártvezetésen belül 1947–1949 között egyedül vállalt vitát a szovjetizálás politikájával. Ő lett az új miniszterelnök.

Kezdetét vette a desztalinizáció folyamata. Ez azonban kemény küzdelemmel járt a kommunista párt vezetésén belül. Hasonló élességű harc a többi európai szocialista ország pártvezetésében nem dült. Ebben a csatában 1954 októberében Nagy Imre kerekedett felül. A miniszterelnök folytatni kí-

vánta a koncepciós perekben elítéltek rehabilitálását, új szövetségi politikát hirdetett. Ez év őszén kezdetét vette egy új gazdaságpolitika és az ennek megfelelő, a piaci törvényekre tekintettel lévő gazdasági reform kidolgozása. 1954 végén, 1955 elején egy újabb szovjet beavatkozás következett be, amelyet Rákosi Mátyás a magyar párt vezetőinek felhatalmazása nélkül provokált ki. Szerencséjére ez volt az a pillanat, amikor Malenkov vereséget szenvedett a moszkvai hatalmi küzdelemben. A szovjet pártvezetőség durva fellépése véget vetett az új szakasz politikájának.

Ugyanaz a központi vezetőség, amely októberben egy valóságos politikai vitában Nagy Imre mellé állt, fél évvel később leváltotta őt. Egy ilyen pálfordulás nem maradhatott következmények nélkül a kommunista pártelit morális állapotára. Nagy Imre azonban – eltérően a Sztálin idejében meghonosodott kötelező gyakorlattól – nem volt hajlandó önkritikát gyakorolni.⁵ Ehelyett hozzákezdett álláspontja védelméhez, egy későbbi fogalmak szerinti reformkommunista, a nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletére épített szocialista stratégia kidolgozásához.⁶ A kommunista értelmiség jelentős része hozzá hasonlóan már nem adott hitelt a klasszikus sztálini módszereket alkalmazó és célokat képviselő politikának. Ezzel egy viszonylag jelentős befolyással rendelkező pártellenzék kezdett formálódni.

Az itt felsorolt tényezők közül több más kelet-közép-európai szocialista államban is jelen volt, hiszen a térség szovjetizálása nagyjában-egészében hasonló módszerek-

⁵ Id. erről Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II.* Budapest, 1956-os Intézet, 1999; Földes György: Buharin és Nagy Imre. *Múltunk* 1992/4. 15–25.

⁶ 1955-ben és 1956-ban több tanulmányban és beadványban fogalmazta meg sztálinizmuskritikáját. Nagy Imre: *A magyar nép védelmében: vitairatok és beszédek, 1955–1956.* Magyar Füzetek, Párizs, 1984.

kel és egyidejűleg zajlott. Azonban – talán Csehszlovákia kivételével – másutt nem volt hasonlóan erős polgári és paraszti demokráta, illetve liberális és baloldali, szociáldemokrata hagyomány, mint Magyarországon. A németekkel való második világháborús szembenállás miatt a többi kommunista párt vezetése nem volt ugyanolyan bizonyítási kényszerben, mint a magyar. Talán emiatt, talán nem, de a magyar párt teljesen irreális ütemet és célokat tűzött ki az ország iparosítása terén. Nem volt kellő tekintettel egykori szövetségeseire, a társadalmi érzékenységre, a nemzeti érzelmekre és adottságokra. A kelletténél többet vállalt magára a jugoszláv kommunizmus elleni küzdelemben is, sőt azt személyes hatalmi leszámolásokkal kapcsolta össze. Mindezért aztán a kiigazításnak nagyobb méretűnek kellett lennie. Különbözött a magyar helyzet a beharcok élességében is, és e küzdelmeknek meglették az ideológiai velejárói és a közérkölsre kiható következményei is. Nagy Imre és a baloldali értelmiség megpróbált utat találni ebből a helyzetből.

Miért 1956 őszén?

A második, nem teljesen magától értetődő kérdés: miért éppen 1956 őszén tört ki a felkelés? A hatalom részéről a társadalom nagy tömegeire 1951–1952-ben helyeződött a legnagyobb nyomás. Ekkor

⁷ Ezt már a kommunista párt 1953. júniusi központi vezetőségi ülése is megállapította. Az itt hozott, de a nyilvánosság elé még évtizedekig nem tárt határozat megtalálható: Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártjának határozatai és dokumentumai 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

⁸ Ralph Dahrendorf: *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1994.

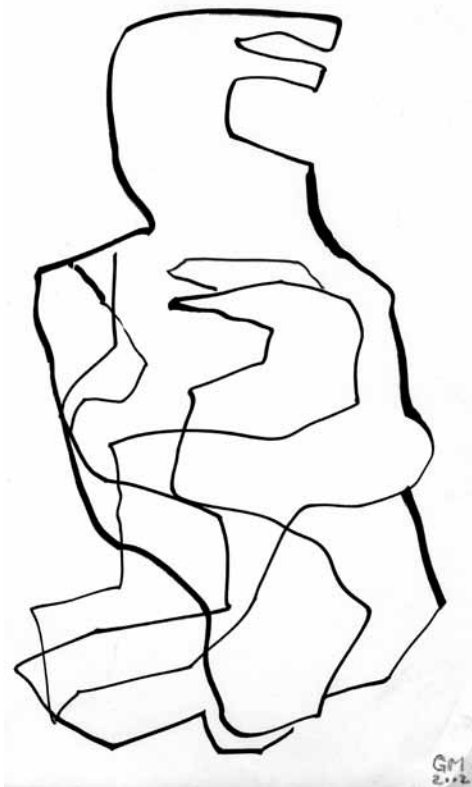
⁹ Feitl István: Szembesülés. Az MDP vezetői és a XX. kongresszus. *Múltunk* 2006/2. 201–226.

¹⁰ E kör antisztálinista szellemű, a szocialista demokrácia megteremtését célzó vitáinak jegyzőkönyvei az 1989-es rendszerváltás után megjelentek.

romlottak a leglátványosabban az életkörülmények, ekkor érte a legtöbb rendőri, bírósági zaklatás az egyszerű embereket.⁷ Alexis de Tocqueville óta tudjuk, hogy a zsarnokság ellen a nép általában nem akkor lázad fel, amikor a legtöbb oka lenne rá, hanem akkor, ha nem lát más lehetőséget a védekezésre. Ralph Dahrendorf pedig ehhez azt tette hozzá, hogy a felkelések akkor törnek ki, amikor enyhül a szorítás, amikor a hatalom maga korrekcióba kezd, gyengének mutatja magát.⁸

Ez a pillanat Magyarországon 1956-ban, az SZKP XX. kongresszusa után jött el. A személyi kultusz leleplezése politikai lavinát indított el. A moszkvai fordulat teljesen felkészületlenül érte a világot, a Szovjetunió szövetségeseit és a magyar pártvezetést is. Az addig omnipotensnek tűnő magyar kommunista párt és hatalom kibillent egyensúlyából. Nem lehetett tagadni, hogy Rákosi Máttyás és a szűk pártvezetés hasonló bűnöket követett el, mint Sztálin. Rákosi előbb az időt húzta, majd amikor elodázhatatlanná vált személyes felelősségének beismerése, jóléti ígéretekkel és a bürokrácia, az államigazgatás szerepének és súlyának csökkentését célzó tervek bejelentésével igyekezett leszerelni a valódi változásokat követelőket.⁹

Csakhowy ekkor már késő volt. Nyilvános vita indult a magyar társadalomban a sztálini örökségről és a hogyan továbbról. E viták legfőbb fóruma és katalizátora a kommunista ifjúsági szövetség égisze alatt megszervezett Petőfi Kör volt.¹⁰ Az SZKP vezetése erősen aggódott az események alakulása miatt. Moszkva számára fontosabb volt a stabilitás és az, hogy hozzá hű emberek vezessék a magyar pártot, mint hogy itt is lendületet kapjon a desztalinizáció. Hiszen a politikai hibák és bűnök elkövetésében neki magának is jelentős szerepe volt. E szerep nyílt megvitatása nem maradhatott következmények nélkül a Szovjetunió meg-

ítélésére és a két ország kapcsolatára. Ezért az SZKP vezetői igyekeztek elejét venni valamiféle nagyobb fordulatnak, irányváltásnak a magyar politikában. Ezzel azonban csak rontottak a helyzeten.¹¹

1956-ban egyre nagyobb figyelem irányult a Tito névvel jelzett öngazgatáson alapuló szocialista modell felé. Egyre többen vetették fel: Nagy Imre térjen vissza az ország vezetésébe. A párt Rákosi lemondása után újjáalakított vezetése azonban vonakodott megtenni ezt a lépést. Emiatt egyre nőtt az értelmiségi körök elégedetlensége. A koncepciós perek kommunista áldozatainak, közöttük Rajk Lászlónak az újratemetése nyilvánvalóvá tette a kommunista párt erkölcsi válságát. Október 6-án százezrek mentek el leróni a kegyeletüket. Nyilvánvalóvá lett a tömegek tisztulási vágya és változtatási igénye. Részben ezért, a helyzet

rendezése és a kedélyek megnyugtatósa érdekében a legfontosabb vezetők Jugoszláviába utaztak, és hosszú időt töltöttek ott. Pont ezekben a napokban ért a csúcspontra a lengyel párt megújulási folyamata, ahol a korábban bebörtönzött Wladislaw Gomulka vette át a kommunista párt vezetését. Ő a nemzeti szuverenitás visszaszerzése, a demokratizálás jegyében lépett fel, és visszaverte Hruscsov beavatkozási kísérletét.

Október 22-én megszületett az első döntés arról, hogy kísérleti jelleggel munkástanácsokat kell létrehozni.¹² E döntés végrehajtására a hatalomnak nem maradt ideje. Az öngazgatási szervek a felkelés napjaiban és spontán akarat eredményeként alakultak meg az üzemekben. A magyar diákság szimpátiatüntetést hirdetett, és hasonló jelszavakat fogalmazott meg. A kommunista párt vezetése nem tudta eldönteni, milyen magatartást tanúsítson. Ezzel teret adott az elégedetlenség tömeges kifejezésének. A tüntetés pedig alkalmat adott mindazoknak a fellépésre, akik csendben vagy a háttérben várták, miként alakulnak a fejlemények. 1956. október 23-án kezdetét vette a felkelés.

A felkelés jellege

E nap és a következő egy hónap tartalmának meghatározása körül folyamatos vita volt a résztvevők, majd később a történészek között is. Az nem volt kérdés, hogy a tüntetés, a spontán népi tiltakozás felkelésbe, fegyverrel vívott küzdelembe csapott át, amelynek célja a fennálló hatalom megdöntése volt. Azt azonban már nem volt

¹¹ Lásd erről Baráth Magdolna: *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszgeljov és Andropov jelentései*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002; Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1993.

¹² *Szabad Nép* 1956. október 23.

olyan egyszerű eldönteni, hogy ami törté-
nik, az forradalom, nemzeti szabadságharc
vagy népfelkelés-e. A kommunista párt ak-
kor lázadásnak, ellenforradalmi megmoz-
dulásnak, azután felkelésnek, forradalom-
nak, majd ellenforradalomnak tekintette
az októberi-novemberi eseményeket. Ezen
a folyamaton Nagy Imre miniszterelnök is
átment – leszámítva az utolsó fázist. Ő, mi-
után azonosult a felkelőkkel, már nem volt
hajlandó újabb átértékelésre, haláláig kitar-
tott amellett, hogy 1956 őszén forradalom
történt.

A felkelők forradalmároknak, szabad-
ságharcosoknak nevezték magukat. Ők ha-
tározták meg az események menetét 1956.
október végén. Nem foglalkoztak rész-
kérdésekkel: ők a fennálló diktatúra meg-
döntésére, a nemzeti függetlenség vissza-
szerzésére összpontosították figyelmüket
és erejüket. Nem hangoztattak gazdasá-
gi követeléseket, nem igazán foglalkoztak
a néhány nap eltelté után újjászerveződő
pártokkal, és nem akarták a gazdasági-tár-
sadalmi rendszert sem megváltoztatni. Ke-
veset törődtek programok megfogalma-
zásával. A nagyobb részt fiatal munkások,
diákok a saját jogukon akartak politizálni,
beleszólási lehetőséghez jutni az ország sor-
sának alakításában. A fegyveres csoportok-
ban nagy számban voltak jelen a „pesti va-
gányok”, akik a pillanat mámorának hatása
alatt váltak felkelővé, szabadságharcossá.¹³
Nem ők voltak azonban az egyedüli szerep-
lők. Mellettük jelen volt a szocializmust de-
mokratizálni akaró és a nemzeti független-
ség és szuverenitás visszaszerzését óhajtó
kommunisták köre, akik Nagy Imre néze-

teit vallották, és őt tartották az ország ve-
zetésére alkalmas vezetőnek. Mögöttük ott
volt sok ezer olyan párttag és baloldali ér-
zelmű fiatal, diák és munkás, aki tisztább,
erkölcsösebb politizálást, beleszólási lehe-
tőséget akart.

Újra aktivizálódott a népi értelmiség,
amely a paraszti érdekképviselő mellett a
demokratizálásért emelt szót, de elfogadta
a modernizációs célokat, és nem akart kapi-
talizmust. Újra színre léptek az egykori szo-
ciáldemokraták, munkásemberek, akik va-
lódi politikai és gazdasági érdekképviselőt
szerettek volna maguknak, és vissza akarták
szerezni a munkásmozgalom tekintélyét. Je-
lentős szerepet játszottak az utcán az öt-
venes évek elején sok sérelmet szenvedett
emberek, akik egyszerűen revánsot akartak
venni az őket ért megaláztatásokért. Politi-
kai teret kerestek azok a volt középosztály-
beliek, értelmiségiek, akiket nem engedtek
integrálódni az új társadalomba. E csoport
egy része az 1944 után létezett és ekkor újjá-
alakuló nem kommunista pártok irányában
tájékozódott.

Természetesen jelen voltak azok is, akik
elvesztett társadalmi státusukért, vagyonu-
kért akartak kárpótlást kapni. Az ő csoport-
juk sem volt egynemű: egy részük kifejezett
óvatosságot tanúsított, igyekezett kivárni,
mi is történik. Voltak olyanok is a régi ural-
kodó osztályok itthon maradt tagjai, a tör-
ténelmi középosztályhoz tartozók között,
akik bíztak abban, hogy helyreáll a polgá-
ri rend, polgári és parlamentáris demokrá-
cia lép a sztálini típusú diktatúra helyébe.
A falvakban később lendültek neki az ese-
mények, de ezek intenzitása nem volt a fő-
városhoz és a nagyobb vidéki városokhoz
hasonlítható. Országszerte forradalmi bi-
zottságok jöttek létre, amelyek átvették az
irányítást az összeomló közigazgatás helyett
és felett.

Október utolsó napjaiban megalakul-
tak a pártok, amelyek pluralista demokrá-

¹³ Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Ma-
gyarországon*. Budapest, Korona Kiadó, 2002; Eörsi
László: *Széna téreke, 1956*. Budapest, 1956-os Intézet,
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár, 2004;
Uő: *Pesti srácolé*. Stencil Kulturális Alapítvány, Buda-
pest, 2006.

ciát követeltek, de nem vetették fel a gazdasági-társadalmi berendezkedés alapjainak megváltoztatását. Ezért is szerveződhetett a kormány koalíciós alapon újjá.

E folyamat rövid összegzése után adja magát a kérdés: ha a negyvenes évek vége, az ötvenes évek eleje szörnyűségekkel és/vagy legalábbis szenvedésekkel és csalódásokkal teli időszak volt a magyar társadalom nagyobbik része számára, akkor miért nem fogalmazódott meg a teljes rendszer-váltás igénye a felkelés előtt és alatt. Elégséges ok volt a felkelésre, de nem volt, ne lett volna elegendő ok a rendszer-változásra?

Erre a kérdésre többféle válasz adható. Az egyik lehetséges magyarázat erre az ellentmondásra, hogy nem volt elég idő ahhoz, hogy a dolgok kifussák magukat. Drámai gyorsasággal változott a helyzet: a váratlan politikai, katonai sikerek és a vereség között alig két hét telt el.

E magyarázat nem zárja ki azt a feltételezést, miszerint a felkelés esetleges győzelme, egy forradalmi rend létrejötte esetén az események logikája, a változó nemzetközi környezet, vagyis a növekvő nyugati befolyás, a működő többpártrendszer – a maga polarizáló természetével – megtette volna a hatását, és előbb-utóbb megbomlott volna a balközép koalíció. A pártok divergáló, egymással konfrontáló ideológiai alapra helyezkedtek volna. Nem a valóságtól elrugaszkodó feltételezés az sem, hogy a piac részleges visszahelyezése jogaiba elvezetett

volna a magántulajdon uralkodó helyzetbe jutásához is. Ezt a folyamatot lassíthatta, moderálhatta volna a nemzetközi környezet, vagyis ha Magyarország szövetségi viszonyban marad a Szovjetunióval.

Van ezen kívül egy másik lehetséges válasz is arra a kérdésre, miért is maradt a felkelés a szocialista rendszer és ideológia keretein belül. Tudniillik az, hogy a felkelők, a színre lépő pártok úgymond elég okosak voltak ahhoz, hogy ebben a kérdésben hallgassanak. Hiszen joggal számítottak arra, hogy a piacgazdaság helyreállítására irányuló politika a tőkés restaurációval, a szovjet szövetségi rendszerből való kiválási szándék nyílt deklarálásával lett volna egyenlő. Mindenki tisztában lehetett vele, hogy ez alapot adott volna a Szovjetuniónak a felkelés levezetésére.

A két lehetséges válasz közül az utóbbival van a több baj. A felkelőket saját lendületük vezérelte, erejüket a győzelem kivívására összpontosították, keveset törődtek a pártokkal, olyan követeléseket írtak zászlajukra, amelyek kifejezték a nemzet vágyait, nem bontották meg mozgalmuk egységét. Erkölcsei erejüket egyebek mellett éppen az adta, hogy semmilyen azonosságot nem vállaltak az 1944–1945-ben megbukott rendszerrel. A felkelők és növekvő számú támogatóik el akarták söpörni a pártdiktatót, és vissza akarták szerezni a nemzeti függetlenséget. Kevés figyelmet fordítottak a „reálpolitikára”.

A két válasz közé ékelt prognózis a „mi lett volna, ha...?” kérdést idézi fel, amit a történészek mint a tudományuktól idegen felvetést szoktak elutasítani. Lett volna Magyarországon 1956-ban rendszerváltozás, ha a Szovjetunió nem veri le a felkelést, a szabadságharcot? Akadnak közeli analógiák, ismerjük a történelem logikáját, a huszadik századi magyar történelem ismétlődő rendszerváltásainak menetrendjét. Ezek nem zárják ki, hogy az események a parlamentáris demokrácia és a kapitalizmus irányában fejlődtek volna. Az is kétségtelen azonban, hogy a felkelés spontán és tudatos politikai szereplői közül nem akadt egy sem, aki a teljes rendszerváltozás szükségességét hangoztatta volna.¹⁴ Ez nem feltételezés, hanem tény.

Az elsőként adott magyarázat arra a kérdésre, hogy miért maradt szocialista kereteken belül a felkelés és szabadságharc, az idő gyorsasága volt. Ez a magyarázat azonban kiegészítésre szorul. Kétségtelen ugyanis, hogy a tüntetés és a felkelés kitörése előtt a szocializmus sztálinizmustól történő megtisztítása volt a politikai és szellemi közélet megújulást követelő tényezőinek célja. Erre persze lehet azt mondani, hogy a diktatúra, az egypártrendszer, a marxista–leninista államvallás uralmának keretei között minden ellenállásnak szocialista formában kellett megmutatkoznia. Ez igaz. Nem felejthető tény azonban, hogy a felkelés győzelme után, a viszonylagos nyugalom néhány nap-

ján arra figyelmeztettek egyes, az ötvenes években hallgatásra kényszerülő, nem kommunista értelmiségiek: nem szabad a fürdővízzel a gyereket is kiönteni – a szocialista vívmányokat meg kell őrizni.¹⁵

Még egy megjegyzés kívánkozik ehhez a témához. Nem önmagában az események váratlansága és robbanásszerű gyorsasága volt az, ami a felkelés eszmei-társadalmi jellegének meghatározását egyszerűsíti, amennyiben a szocializmus demokratizálását, reformját és a nemzeti függetlenség kivívását tekinti elsődleges, a felkelésben és szabadságharcban formát öltött tartalomnak. Nem elég annyit állítani, hogy nem adatott idő és tér az ettől eltérő célokat valló erőknél önmaguk, politikai arculatuk önálló megjelenítéséhez. Nem elég azt a valószínű feltételezést megtenni, miszerint taktikailag sem lett volna célszerű a nemzeti egységet megbontó programmal túl korán jelentkezniük mindazoknak, akik rendszerváltást akartak.

¹⁴ Igaz ez az október végén újjáalakult pártok mind-egyikére is, és igaz a különböző szervezetek röplapokon terjesztett követeléseire is. Ld. Vida István (szerk.): *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok*. Budapest, MTA Jelenkortörténeti Bizottság, 1990. – Mindszenty József bíboros, hercegprímás sem fogalmazta meg egyértelműen november 3-i beszédében, hogy a kárpótláson túl a rendszer teljes megváltoztatását is akarja-e.

¹⁵ A legjobb példa Németh László: *Emelkedő nemzet. Irodalmi Újság*, 1956. november 2.

Akadtt egy mozzanat, amely egymáshoz szorította a demokratikus szocializmusért tüntetőket, a felkelés résztvevőit, a harmadik utat keresőket, a klasszikus parlamenti demokrácia, a szabadságjogok teljeségének eljövételében reménykedőket. Ez a mozzanat a szovjet csapatok azonnali beavatkozása a belpolitikai válságba. A szovjet csapatok megjelenésének következtében a nemzeti elem és a szabadságvágy a függetlenségért folytatott küzdelemben öltött testet, és úgy jelent meg, mint az összes többi népi követelés, elérendő cél megvalósításának előfeltétele. Az első, inkább elretentést célzó szovjet beavatkozás napról napra szélesedő nemzeti összefogást teremtett. Olyan társadalmi támogatást kaptak a fegyveres felkelők, amelyre különben nem számíthattak volna. Ez segítette őket a szétesett pártállammal és a szovjet hadsereggel szembeni fegyveres sikerekhez.¹⁶

Így azután a felkelés eszmei mozzanata az erősödő antikommunizmus ellenére a szocialista eszmék, a demokrácia és a nemzeti függetlenség hármasságára épült. A három mozzanat szoros egységet alkotott. Ez az egység kifejezést nyert a felkelés követeléseit elfogadó Nagy Imre kormányában, és annyira erős volt, hogy a második, most már elsöprő erejű szovjet beavatkozással szemben folytatott nemzeti szabadságharcban és a december elejéig rendkívül erős nemzeti ellenállásban sem bomlott fel, sőt. Ezt a küzdelmet az októberben megalakult, a jugoszláv öngazgatást és a korai szovjeteket idéző területi és üzemi munkástanácsok vezették.¹⁷

A következmények

A szabadságharcot a szovjet hadsereg leverte. Majd – némi út- és kompromisszumkérés után – az új hatalom, a Kádár-kormány a terror és a megtorlás eszközeivel, a területi munkástanácsok és a nemzeti bizottsá-

gok megszüntetésével szétverte a nemzeti ellenállást. Mintegy kétszázezer ember, a büntetéstől való félelmében, vagy a szabadság utáni vágytól hajtva, vagy a sztálini–rákosi-rendszer visszatértétől tartva, elhagyta az országot. Kemény, nehéz idők jöttek.

Bizonyos idő múlva azonban kiderült: a dolgok Magyarországon, de a világban sem ott folytatódtak, ahol 1956 októberének lengyel, magyar és egyiptomi eseményei megszakították fonalukat. Ez a megállapítás nem jelenti azt, hogy a kis magyar nemzet „csinálta” a huszadik század második felének történelmét. Csupán arra utal, hogy a magyarországi felkelés nem maradt tanulságok nélkül. Még azokra is hatást gyakorolt, akik harcoltak ellene. A magyar forradalom azokat is gondolkodásra készítette, akik jó- vagy rosszindulattal szemlélték a felkelés történéseit. Ebben az értelemben az 1956-os magyar felkelés veresége ellenére sem volt hiábavaló. Érdemes ezért a magyar és a nemzetközi politikában kiváltott utóhatásokat áttekinteni, amelyek egy részét nem túlzás következménynek tekinteni. Hiszen több olyan esemény is történt Magyarországon, valamint az ideológia szférájában és a nemzetközi politikában, amely közvetlenül vagy közvetve 1956-hoz és a magyar felkeléshez köthető. Magyarországon a látvány szerint semmi nem eredhetett 1956-ból. A Kádár János nevéhez kötött új kormány, az újjászervezett kommunista párt a maga legitimitását éppen a felkelés, a forradalom tagadására építette, arra, hogy ami 1956 őszen történt Magyarországon, az ellenforradalom volt. A fegyveres harc és az ellenállás résztvevőit halálbüntetés és börtön várta. A felkelők követeléseit elfogadó

¹⁶ A felkelés katonai történetének legjobb összefoglalása: Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.

¹⁷ Élükön a Nagybudapesti Központi Munkástanács állt. Üléseinek jegyzőkönyveiből válogatás jelent meg: *Társadalmi Szemle* 1991/8–9.

és a szovjet agresszióval szemben védelmet kereső Nagy Imrét, aki deklarálta Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből, ki nyilatkozta semlegességét, és az ENSZ-hez fordult segítségért, kivégezték.

Az új magyar pártvezetés és Kádár János mégis – ha nem is mindig ugyanazzal a következetességgel – elhatárolta magát a Rákosi-rendszerrel. Sem a személyi diktatúra, sem a személyi kultusz nem tért vissza. Megszűnt a magánélet átpolitizálása. A megtorlások lezárulása és a mezőgazdaság kollektivizálása, a szövetkezeti-nagyüzemi átszervezés után megszűnt a lakosság politikai zaklatása. Az életszínvonal emelése főszabállyá vált a gazdaság- és társadalompolitikában. Mind e mögött természetesen ott munkált a belátás: a politikához meg kell nyerni a társadalmat, a hatalom birtoklása nem jogosít annak korlátlan használatára.

Igaz, hogy a kommunista párt visszaretent a jugoszláv öngazgatási modell és a piaci orientációjú gazdasági reformtól, de egy évtizeddel később új, a terv és a piac összekapcsolására épülő gazdasági mechanizmust dolgozott ki. Jelentős változások történtek a kultúrpolitikában, a nyugati politikai gondolkodás kritikai vonulata és a kritikai művészet jelentős hatást gyakorolhatott a magyar szellemi életre. 1963-ban az 1956-os tevékenységükért elítéltek amnesztiában részesültek – az ekkor szabadultak egy másik Magyarországot, más viszonyokat találtak. Tapasztalniuk kellett, hogy 1956 egyfajta tudatos felejtés sorsára jutott. A hatalom nem akarta magát ünnepelni a felkelés leverése miatt, a társadalom nagyobbik része meg jobbnak látta nem megidézni a történéseket. 1956 megítélésének kérdése a nyolcvanas évek közepén a rendszer mélyülő válsága, az erősödő ellenzék, illetőleg a közelgő harmincadik évforduló miatt került vissza a közéletbe.

Bár felemás módon, de valamennyi megvalósult az 1956-ban megfogalmazott kö-

vetelésekből. Magyarország ugyan nem lett független, de szuverenitásából annyit visszaszerzett, ami bizonyos autonómiát lehetővé tett. Nem valósult meg a többpártrendszer és a parlamentáris demokrácia, de bizonyos mértékű részvételre lehetőség nyílt a közügyekben, lett valamiféle szabadság a privátszférában. A reformok következtében teret kapott a vállalkozás, a piac. Létrejött az, amit magyar modellnek hívtak, amit a magyar társadalom többsége és a nemzetközi közvélemény a nyolcvanas évek végéig előnyösnek tartott és méltányolt. Végül, de nem utolsósorban az 1956 utáni magyar politikai vezetés a gazdasági válsághelyzetben sem keményített politikáján, tekintélyének megrendülésekor uralmát nem védte erőszakkal. Az MSZMP nem nyúlt a társadalmi-politikai feszültségek levezetése érdekében a nemzeti érzelmek felkorbácsolásához, a nacionalizmushoz sem. Tette ezt 1956 tanulságaira tekintettel és saját természetének megfelelően. Nem hagyható említés nélkül, hogy az állampárt 1986-ban még ragaszkodott a legitimitását meghatározó értékeléshez, tehát ekkor is ellenforradalomnak minősítette 1956 őszének eseményeit. 1989 elején azonban, az előző négy évtized kritikai értékelésének keretében, megváltoztatta saját korábbi minősítését, és nem ellenforradalomnak, hanem népfelkelésnek nevezte az 56-os történéseket.¹⁸

Lényegében ezzel egy időben Magyarországon újjászületett a többpártrendszer. Majd sor került a békés átmenetre, az állampárt és az ellenzék közötti egyezségeken alapuló békés rendszerváltásra. Mindebben nagy szerepet játszott a három évtized alatt végbement gazdasági, társadalmi átalakulás, az elhúzódó gazdasági válság, a hatalmas kül-

¹⁸ Az MSZMP Programbizottságán belül Berend T. Iván vezetésével működő Történelmi Albizottság tanulmánya megjelent a *Társadalmi Szemle* 1989-es különszámában *Négy évtized* címmel.

ső adósság, Magyarország kettős függésbe kerülése. Ott lebegett azonban a régi és az új politikai szereplők lelki szemei előtt 1956 tragédiája is. Sem a reformkommunisták, sem a demokratikus ellenzék, sem a népi-nemzeti irányzat hívei nem akarták provokálni a sorsot, és békés megoldásra törekedtek. Ezzel sikerhez juttatták a magyar nemzetet, és elősegítették a békés rendszerváltást egész Közép- és Kelet-Európában. Persze ehhez az kellett, hogy a Gorbacsov vezette Szovjetunió újraértékelje önmagát, számba vegye lehetőségeit, és lemondjon a térségben betöltött korábbi szerepéről.

A magyar 56 nemzetközi következményei

Az 1956-os magyar felkelés és persze a szuezi válság megmutatta, hogy a Jalta nevével jelzett, befolyási övezetekre osztott világ határai szilárdak. Már az 1955-ös genfi csúcstalálkozó is jelezte, hogy továbbra is érvényes a Jaltában elfogadott elv: a győzteseknek joguk van a saját biztonsági igényeiket más államok rovására érvényesíteni. Ezt a jogot a másik fél nem vitathatja el. Sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió nem törekszik arra, hogy ellenfele befolyási övezetét erőszakos fellépéssel szűkítse. Egyik nagyhatalom sem meri, akarja a másik fél rovására átírni a világ politikai térképét. 1956 világossá tette: a békés egymás mellett élés jelszava nem pusztán értékvallás, hanem kényszer, az adott haditechnika birtokában a szembenálló felek nem kockáztathatnak olyan konfliktust, amely világháborúhoz vezethet. Nagy tanulság volt 1956 abból a szempontból, hogy a „harmadik szereplők”: a kisebb népek, államok szereplővé válhatnak a nemzetközi politikában, lépéskényszerbe hozhatják patrónusaikat, súlyos kihívássá válhatnak számukra. A kis országok belső válságai is képesek destabilizálni a nemzetközi életet.

A Szovjetunió vezetőinek, az elnökök számontartása mellett, 1956 után szembe kellett nézniük a kelet-közép-európai országok fölötti közvetlen irányítás, szuverenitásuk durva korlátozásának hátrányaival is. Az ezeket az országokat vezető kommunista pártok politikai nehézségei, a gazdasági problémák, a kialakuló válsághelyzetek mind a Szovjetunióra ütöttek vissza. A válság rontotta Moszkva megítélését, és a válságkezelés, katonai, politikai, gazdasági terhei is órá háruáltak.

Nem véletlen, hogy 1957 novemberében a kommunista és munkáspártok tanácskozásán elfogadták a szocializmus általános törvényszerűségeiről és a nemzeti sajátosságokról szóló tételt. Ez lett az a keret ezután, amelyben az egyes országok kommunista pártjai mozoghattak. A tézis módot adott az eredeti szovjet modelltől történő

kisebb-nagyobb elmozdulásra, a nemzeti érdekek korábbiánál hatékonyabb érvényesítésére a szocialista államok szövetségi rendszerén belül. Nem kétséges, hogy 1956 után kiegyenlítettebb lett a kisebb szocialista országok és a Szovjetunió közötti viszony. Még akkor is igaz ez, ha az SZKP megfogalmazta: a szocialista országok együtt fognak belépni a kommunizmus előszobájába. 1967 végéig a Szovjetunió beérte a felügyelettel, akadt, ahonnan kivonta csapatait. (Itt Romániáról van szó, bár ez az állam sajátos eset azért is, mert itt a nagyszámú magyar nemzetiség miatt erős represszió volt a magyar forradalommal szimpatizálók ellen.) Teret engedett a gazdasági reformok előkészítésének (például Csehszlovákiában, Magyarországon). A változásra, visszalépésre 1968-ban és az 1970-es lengyel válság után került sor. Azonban még a hetvenes évek elején-közepén sem álltak vissza a korai ötvenes évekre jellemző állapotok.

Külön fejezetet képez a desztalinizáció folyamata a térségben. Kétségtelen tény, hogy 1957 nyara után, amikor Hruscsov végleg leszámolt saját ellenzékével, a Szovjetunióban folytatódott a szellemi, politikai enyhülés. Ebben a folyamatban a '60-as évek elején Lengyelország, Magyarország járt elől, de kisebb-nagyobb mértékben a többi európai szocialista ország is – Albánia kivételével – érintve volt. Jól kitapintható volt az átalakulás a szellemi szférában, az ideológiában, a tudományban és a művészetben is. Az, amit olvadásnak, marxista reneszánsznak, új hullámnak hívtak, egyszerre tanúskodik a sztálini múlttal való szembenézésről és az erősödő önkifejeződési igényről, a szabadság utáni vágyról. Nem állítható, hogy mindez kizárólag

vagy akár elsősorban a magyarországi események feldolgozásának a következménye. Az azonban vitathatatlan, hogy a térség desztalinizációs folyamatában – a maga természetével és tanulságaival – jelentős szerepet játszott a magyar felkelés.

A magyar 56 nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az Egyesült Államok felülvizsgálja a feltartóztatás és a felszabadítás jelszava köré épülő korábbi külpolitikai stratégiáját.¹⁹ Az 1960 utáni időszakban fokról fokra került előtérbe az amerikai külpolitikában egy realista irányvonal, amely a kelet-európai államokat valóságos érdekekkel rendelkező entitásnak tekintette, és nemzeti létezésükre, nemzeti érdekeikre tekintettel határozta meg a külpolitikai célokat.

*

Ötven év távlatából 1956 a maga hősiességgel, széles népi egységével és összefogásával, a nemzeti ellenállással többlet jelent egy szabadságra vágyó nép felkelésénél. A felkelés és a szabadságharc megmutatta egy kis nép erejét, lelkiállását és mozgatórugóit. A bukás azonban jelezte e kis nép erejének végességét, lehetőségeinek korlátait. E korlátok nagymértékben a kor nemzetközi viszonyaiból, a nagyhatalmak érvényes külpolitikai doktrínájából fakadtak.

1956 mondanivalója rávilágított a társadalmi és nemzeti önrendelkezés jelentőségére is. Az abban a korban érvényesülő nagyhatalmi érdek és szempontrendszer szemben állt az önrendelkezés igényével. A világ államai, gazdaságai, társadalmi, kulturái az elmúlt évtizedekben még szorosabb kapcsolatba, érintkezésbe kerültek egymással. A globalizációban jelen van az egyes nagyhatalmak, a nemzetközi vállalatbirodalmak érdek- és szempontrendszere, az egyre teljesebb kölcsönös függés, az egyetemes érintkezés. De ezzel együtt hat a szabadság, a humánus, a kultúra és az embe-

¹⁹ Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996; Eric Hobsbawm: *A szélsőségek kora*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 217–221.

ri közösség utáni identitásigény is, amelyek képessé teszik az embert a múlt, a jelen és a jövő összekapcsolására. 1956 azért fontos ma is, mert kifejezte az emberi, társadalmi, nemzeti szabadságvágyat, önrendelkezési igényt. De többet is tett ennél, amikor a felkelésben felszabaduló energia megmutatta, hogy az emberi léptékű, politikai és kulturális, a történelmen, a sorsvállaláson alapuló közösség: a nemzet nem kiiktatható az emberi-társadalmi viszonyok rendszeréből.

Petri György
Nagy Imréről

Személytelen voltál, mint a többi zakószemüveges vezér, nem volt érces a hangod, mert nem tudtad, hogy mit is mondjál

hirtelenjében a sok egybegyűltnek. Épp a hirtelenje volt szokatlan számodra. Csalódottan hallgattalak, cvikkeres öregember, még nem tudtam

a betonudvart, ahol az ügyész az ítéletet, bizonyára, elhadarta, sem a kötél durva horzsolását, a végső szégyent.

Ki mondja meg, mi lett volna mondható arról az erkélyről. Elgéppuskázott lehetőségek vissza nem térnek. Börtön, halál nem köszörüli ki a pillanat élit,

ha kicsorbult. De emlékeznünk szabad a vonakodó, sértett, tétova férfira, akibe mégis fölszivároghatott düh, káprázat, országos vakremény,

mikor arra ébredt a város: lövik szét.

Standeisky Éva

Az önmagát igazgató nép

Népképviselő 1956-ban

„[A] hatalmat nem kellett megdönteni, hiszen kámforként tűntek el egykori képviselői. Mi [...] egy spontán kialakult hatalmi vákuumba kerülve próbáltuk betölteni az űrt, kétségbeesetten küszködve a normális élet és a biztonság akkor egyáltalán nem természetes minimumának megteremtéséért. [Tevékenységünk] a káosz és összeomlás el- leni, sokszor kilátástalannak tűnő küzdelem volt csupán, amelyhez vér nem tapadt.”¹ A fentebbi helyzetleírás egyaránt érvényes lehetne az első és a második világháborút közvetlenül követően – az 1918 végén és az 1944–45 fordulóján – kialakult helyzetre és az 1956. október 23-a utáni magyarországi állapotokra. (Ez utóbbira vonatkozik egyébként.) Mint ahogy a megoldás módja is szinte azonos mindhárom esetben: spontán módon helyi öngazgató szervek alakultak, élükre a település közmegebecsülésnek örvendő tagjai kerültek. A folytonosság számos esetben személyekben is kimutatható.

Népi öngazgató a forradalom idején

„Ne várjuk meg azt, hogy a megye vagy a kormány mit határoz.” „A forradalom első szakaszát, a fegyveres harcot győztesen befejeztük. A forradalom második és nehezebb szakasza most kezdődik. A hatalom megerősítése, az elért eredmények megtartása és megőrzése, a még nem teljesí-

¹ Lénárt Béla: Személyes ügy (1956). *Élet és Irodalom*, 2016. október 21.

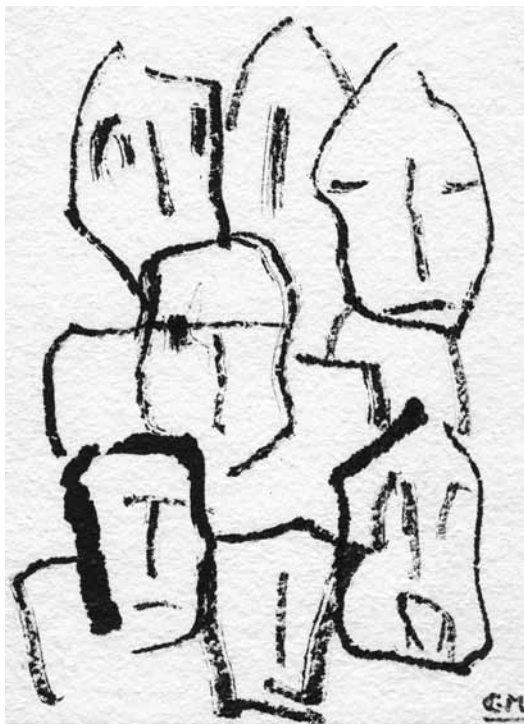
tett követelések kivívása.” Az ország keleti (Sarkad) és nyugati (Veszprém) részéről származó két korabeli dokumentumrészlet magabiztosságról és tettekészségről tanúskodik. Az a meggyőződés olvasható ki belőlük, hogy a helyiek magukra utaltan, országos irányítás nélkül is képesek saját szűkebb és tágabb közösségük életét megszervezni.

A forradalmi bizottságok önállóan dönteni képes, független, demokratikus népképviseleti szervek voltak. A legtöbb forradalmi helyi hatalmi szerv törekedett arra, hogy benne településük minden szociális és foglalkozási rétege, a településen található valamennyi vállalat és üzem kapjon képviselést.

A vágyott önkormányzatiság főbb elemeit a követeléslisták tartalmazták. Az egyenlő, titkos, közvetlen választást nem csupán országosan, hanem a településen is igényelték. (Az 1949-es alkotmányban mindez szerepelt, de a gyakorlat egészen más volt: az egypárti diktatúra eleve kizárt bármiféle szabad véleménynyilvánítást.) A megszüntetett egyletek, körök, gazdaszervezetek, paraszti érdekképviseleti szervek visszaállítása általános követelés volt.

Nagy Imre nevezetes október 28-ai nyilatkozatában, amely fordulópont lett a forradalom történetében azáltal, hogy a kormány a felkelést nemzeti demokratikus forradalomnak ismerte el, a miniszterelnök a már létező helyi forradalmi öngazgató szerveket is méltányolta: „A kormány felkarolja a nép kezdeményezésére létrejött új, demokratikus önkormányzati formákat, s arra fog törekedni, hogy azokat beiktassa az államigazgatásba.” A folyamat alakulásába azonban a központi hatalmi szerveknek nemigen volt beleszólása. Nem alakították, hanem tudomásul vették, jóváhagyták a szinte óránkénti helyi történéseket.

A helyi közigazgatás és közélet átalakulásának folyamata nem egyszer egymásba kapcsolódott, a különféle testületekben

sokszor ugyanazok tevékenykedtek. A radikalizálódás, a forradalom előtti irányítási struktúra több szakaszban zajló leépülése miatt az újonnan élre kerültek cserélődtek. A visszatérőket egyre „régebbiek” váltották fel. A diktatúrában meggyűlölt irányítókat az antisztalinista nemzeti kommunisták és a diktatúra megreformálását, emberivé tételét óhajtó államigazgatási és tömegszervezeti vezetők követték, őket az 1947 és 1950 között félreállítottak váltották föl, az ő helyükre pedig az 1945–47-ben mellőzöttek kerültek. Nem ritkán az is előfordult, hogy Horthy-érelbeli helyi közszereplők lettek az új vezetők.

Az új hatalmat lényegében a különféle forradalmi szervek együttese képviselte. Ennek települési megjelenési formái voltak a népakarat helyi szervei, a változatos elnevezésű forradalmi bizottságok. A népcentrikus forradalmi szellemiség ünnepléses manifesztációja a következő idézet, amely több

ezer forradalmi szervezet több tízezer tagjának politikai hitvallásaként értelmezhető: „Azokat a vezetőket, akik nem váltották be a nép ügye iránti szeretetüket, és erősen kompromittálták magukat, a nép és saját érdekekben is sürgősen váltsák le, s csak azokat hagyjuk meg a helyeiken, akik bírják továbbra is a nép bizalmát, s mindenben a nép érdekeit védik” – olvasható a Derecskei Járási Forradalmi Bizottmány 1956. október 31-i alakuló ülésének jegyzőkönyvében.

A települési forradalmi bizottságokat nem lehet sémába szuszakolni. Csupán tendenciák fogalmazhatók meg. Ezek közül kettő emelhető ki. Az egyik: minden településen megszűnt a kommunista párt, az MDP mindenre kiterjedő hatalma. A másik: az állampártnak alárendelt és a neki kiszolgáltatott helyi közigazgatás a forradalmi bizottságok felügyelete alá került: vagy úgy, hogy az új forradalmi szervek vezetői ellenőrzésük alá vonták az 1950 óta létező helyi közigazgatási intézményeket, a tanácsokat, vagy pedig maguk vették át irányításukat. Ez utóbbi esetben közigazgatási funkciójukhoz politikaiak is társultak. A korábbi legfőbb tisztségviselőket – a politikai komisszár funkciót betöltő, az esetek többségében más településről odahelyezett tanácselnököt –, ha önként nem távoztak, leváltották, alacsonyabb beosztásba helyezték, esetleg szabadságolták.

A forradalmi bizottságok testesítették meg a helyi végrehajtó és törvényhozói hatalmat, felügyelték az erőszakos szervezeteket, képviselték a forradalmi törvényességet, és örködték a közerkölcsök felett. E sokirányú feladatkört a helyiek mérvadó csoportjainak bizalmából élre került néhány ember látta el. Elvileg ugyan a teljes forradalmi bizottság ellenőrizte őket, a gyakorlatban azonban a kontrollfunkció nem működött: hiányoztak a feltételek – a tapasztalat, a szakértelem, a keret, a hatáskör stb. – az ellenőrzés gyakorlásához. A forradalmi bizottságok átmene-

ti időre korrigálták a tanácsrendszer hibáit, de természetszerűen nem lehettek a majdani szakapparátus és a képviselőtestület „összejtői”: mandátumukat a „néptől” speciális feladatok elvégzésére kapták. A forradalom jellegénél fogva óhatatlanul leegyszerűsített, differenciálatlan hatalomgyakorlás-hoz vezetett, ami a feladatok sokfélesége és bonyolultsága miatt tartósan nem állhatott volna fenn.

Minél inkább törekszünk az általánosításra, annál hamisabb lesz a kép: a generalizálás közben ugyanis elszürkülnek a települések, és a benne lakók forradalom alatti élete is unalmas sémák illusztrációjává sátnyul. A helytörténet és a személyiségtörténet kombinációja adhatná vissza igazán ötvenhat lényegét, azonban még igen messze vagyunk attól, hogy a több ezer kis mozaik-kockából kirajzolódhasson előttünk a forradalom tablója.

Az öngazgató forradalmi szervek és a politikai pártok

A nép – az állampolgárok, az egyének összessége – közvetlenül és közvetve is képviselheti érdekeit. Érdemi öngazgatásra csak olyan emberek képesek, akik ismerik egymást, kapcsolatba tudnak kerülni egymással: saját közös ügyeiket illetően beszélgetés, vita – véleménycseré – útján jutnak kompromisszumos, de mindannyiuk számára elfogadható és betartandó elhatározásra, döntésre. A helyi ügyeken túlmutató döntéshozatal csak képviselati úton lehetséges. A képviselati demokrácia a politikai pártokra épül, amelyek óhatatlanul összeütközésbe kerülhetnek a közvetlen demokrácia intézményeivel.

Ötvenhatban érdekazonosság volt a forradalmi szervek és a politikai pártok között, ugyanakkor érdekellentét különítette el őket egymástól. Egyetértettek a többpárti, szabad parlamenti választások megtartásának

sükségességében, az időpontot tekintve azonban megoszlott a véleményük. A forradalmi szervek – a különféle települési és munkahelyi bizottságok, a fegyveres felkelő csoportok – a pártok szerveződését a szervezetek távozása és az ország semlegességének nemzetközi elismerése utáni időkre próbálták kitolni. Attól tartottak, hogy a pártosodás, a központi államhatalom megszilárdulása önállóságuk csorbulásával fog járni. Azt is nehezményezték, hogy a politikai pártok mintegy „beülnek a készbe”, hiszen újraindulásukat éppen a forradalmi szervek október 23-a utáni tevékenysége tette lehetővé. Sokaknak rossz tapasztalata volt a tíz évvel korábbi pártcsatározásokról. Emlékeztek a második világháborút követő időszakra – 1945–46-ra –, amikor a politikai pártok kisajátították, bekebelezték a helyi demokrácia spontán létrejövő szerveit. Átmeneti megoldásként azt javasolták, hogy a pártok a forradalom végső győzelméig szüneteltesék működésüket. Vágyták a kivívott szabadságot legitimáló parlamenti választásokat, ugyanakkor elodázni szerették volna az ezzel az eseménnyel óhatatlanul együtt járó önfelszámolásukat.

A forradalomban született népi öngazgatás kérészerű, mint maga a forradalom: létezése a forradalmi állapot szükségszerű megszűnéséig tart. A spontán öngazgató demokrácia különféle formái válsághelyzetben, a régi hatalom megroggyanásakor, illetve kimúlásakor ütik fel gombamód a fejüket. A közvetlen demokrácia szervei forradalomban, gyökeres változások idején csak addig hiánypótlók, amíg meg nem szilárdul az irányítás összetett feladatát az egész országra kiterjesztő az állam, amely országos politikai párt vagy pártok révén csatornázza be, tereli karámba véleménynyilvánításra jogosult állampolgárait.

Az 1945–46-os nagy fordulatkor és az 1956-os forradalom leverése után egyaránt megszűnés várt a helyi népi szervekre.

Konzolidált demokratikus időszakokban a tágan – alapvetően állampolgári, civil szerveződéseként – értelmezett közvetlen demokrácia, valamint a képviseleti demokrácia intézményei, formái között valamiféle egészséges egymás mellett élés jön létre. Az önszervező közösségek már nem a rendszerváltó idők vákuumszituációjának termékei. „Békeidőkben” az önszerveződés különféle, alapvetően nem politikai indíttatású formái megférnek egymás mellett, és együtt is működnek, működhetnek a vélemények, felfogások, megoldási módok sokszínűségét reprezentáló, egymással a hatalomért négy-öt évenként ringbe szálló politikai pártokkal.

A nép, az állampolgárok összessége parlamentáris, képviseleti demokráciában a központi hatalom segítője és kritikusa: választások révén megerősítője vagy megdöntője. Az állampolgári önszerveződések akkor hatékonyak, ha a bennük részt vevők nem felhorgadt indulatból, hanem „értelemből” – tudatos demokrataként – cselekszenek: emberségesek, méltányosak a kisebbség, a kisebbségi vélemények iránt, és képesek ellenfeleikkel is közös nevezőre jutni. Megbecsülik a szakértelmet, s maguk választotta vezetőiktől is alapvetően szakértelmet várnak el. A nép nem forradalmi időkben úgy igazgathatja önmagát, ha lemond a közvetlen hatalomgyakorlásról, de könyörtelenül ragaszkodik választottjai ellenőrzéséhez és leválthatóságához. Ehhez azonban elkötelezett, tudatos demokraták milliói kellenek, akikben – számos, alapvetően történelmi ok miatt – nem bővelkedünk. A nagy fordulatok, forradalmak idején létrejött közvetlendemokrácia-formák tanulságul szolgálhatnak a demokrácia-esséyes időszakokban. Tanulságul, de nem mintául. Nem csupán azért, mert a forradalom alatt más öngazgatási formák kívánatosak, mint a nem forradalmi időkben. Hangsúlyozom, amit már fentebb is említ-

tetem: a demokrácia működtetéséhez demokraták kellenek. Demokráciagyakorlásra történelmi léptékben nekünk csak pillanatok jutottak: 1918 és 1945–1946, s ezek az időszakok is telve ellentmondással, kapott és okozott sérelmekkel. És 1956 szűk két hete. A forradalom leverése után évtizedeket kellett várni a demokrácia eljövételére.

Hogy alakultak volna Magyarországon a gazdasági, politikai viszonyok, ha elenged bennünket a Szovjetunió? Visszatért volna a kapitalizmus, a szabályozott piacgazdaság. Köztársaságban éltünk volna, plurális parlamenti demokráciában. A forradalom oldalára állt kommunista párt, új nevén a Magyar Szocialista Munkáspárt – mérsékeltjeivel és reformereivel együtt a szabad választásokon egyre fogyatkozó számú ellenzéki párt lett volna. Az átalakulás, a népszerűségvesztés a demokratikus centrupártot, a tizenegy évvel korábbi szabad választásokon abszolút többséget szerzett és ötvenhatban újjáéledt kisgazdapártot sem kerülte volna el. Néhány évig talán politikai szóhoz jutott volna a nagy hagyományú szociáldemokrata párt és az 1939-től létező, a népi írókhoz kötődő Nemzeti Parasztpárt, ötvenhatos új nevén a Petőfi Párt, amelynek képviselőjében Bibó István államminiszterként két napra bekerült Nagy Imre utolsó kormányába.

Az évek során a vadkapitalizmust mérsékeltebben korrupt gazdasági rend követte volna. Új pártok is születtek volna. Megerősödött volna a demokrácia viszonyai között szabadon szervezkedő antidemokratikus, úgy is mondhatnám, hogy illiberális jobboldal, s feléledtek volna a Horthy-kor iránti nosztalgiaik. Mindez történelmietlennek tűnő gondolatjáték, amelyet a közvetlenül mögöttünk lévő bő negyedszázad ihletett.

Ismételten nyomatékosítom: a demokrácia gyakorlásához demokraták kellenek, akik demokratikus iskolázottságuk, történelmi tapasztalataik révén képesek a békebeli ön-

igazgatás és a képvisleti hatalomgyakorlás harmóniájának megteremtésére. Ötvenhat szereplői zömének a korábbi demokráciatapasztalatok szűkössége miatt nem lehetett készséggé vált demokratikus iskolázottsága. Az 1990 után még élő ötvenhatosoknak kevés idejük adatott a demokráciateremtésre. A feladat alapvetően az őket követő generációkra maradt. Jó lenne, ha az ötvenhatosok utáni nemzedékek az ötvenhatos forradalmat az utolsó megbuktatott demokráciapróbálkozásként tarthatnák számon.

Petri György Októberi capriccio

Aki bármiben is hisz: az hülye.
Vagy színvak a szivárványos valóra.
Oly nyilvánvaló: minden igazság: fél?
harmad? negyed?
De leginkább végtelen tizedestört.
Mondhatnám tehát tréfásan:
menj az anyád π ... De nem mondom,
mert nem vagyok viccelődő kedvemben.
Október huszonharmadika van.
Most és mindörökké.

13 éves voltam,
úsztam boldogan
a történió elemében.
Tíz napig éltem.
Azóta? Semmi.
Kádár Apró Dögei.
Apró változások.
Az egyik hülyét felváltja
a másik. Na jó, persze,
„gazdasági síkon”, meg Euro-izék
sat., sat.
Előttem már a méretlen idő.
A „csak”, az „ígysem”, „úgysem”.
A sehogy. Szétrohadt akasztófák. Tájkép.

Nem fordítom meg többé a homokórát.

Petrás Éva

A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata

Kovrig Béla
kereszténydemokrata
szociálpolitikus
kommunizmusképe

I.

Kovrig Béla a két világháború közti Magyarország jeles szociológusa és szociálpolitikusa volt, akinek neve szorosan összefonódott a magyar kereszténydemokrácia történetével is. A magyar nemzeti kommunizmusról az 1956-os forradalom után már emigrációban, az Egyesült Államokba érkező menekültek között végzett kutatása nyomán foglalta össze téziseit.

Kovrig 1900. április 8-án született Budapesten, erdélyi gyökerű örmény-magyar család gyermekeként.¹ Pályafutása a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem államtudományi és jogi doktori fokozatának megszerzésével kezdődött 1920-ban, illetve 1921-ben. Utána a berlini *Hochschule für Politik*on, valamint Párizsban a *Sorbonne*-on és az *École des Sciences Politiques*-on hallgatót előadásokat.² Hazatérve 1923-tól Bethlen István miniszterelnök személyi titkáráként, majd a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztályán fogalmazóként dolgozott. Egyidejűleg a *Társadalompolitika* és a *Munkügyi Szemle* című lapok szerkesztőjeként is tevékenykedett. 1927-től a Népjóléti és Munkügyi Minisztérium munkatársaként behatóan foglalkozott a szociális biztosítás ügyével. Ezt követően az Orszá-

gos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója lett. Az 1928. évi XL., öregségi és rokkantsági biztosításról szóló törvény³ egyik kidolgozójaként áttekintette a magyar társadalombiztosítás helyzetét, az európai szociálpolitikai tendenciákat, és azokat Magyarország viszonyaira alkalmazta. Az 1930-as évek második felétől politikusi pályája újra felfelé ívelt: Imrédy Béla miniszterelnök 1938-ban felkérte a Miniszterelnökség akkor alakuló új ügyosztálya, az V., Társadalompolitikai Osztály vezetésére.⁴ Emellett ő állította össze a mezőgazdasági öregségi biztosításról szóló törvényjavaslatot, amelyet azután az országgyűlés az 1938. évi XII. törvénycikként iktatott törvénybe.⁵ Miután Teleki Pál miniszterelnökként a Társadalompolitikai Osztályt beolvastotta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, Kovrig a Nemzetpolitikai Szolgálat létrehozásában mint annak kijelölt vezetője vett részt. Teleki halála után a Nemzetpolitikai Szolgálat is megszűnt, ő pedig a kolozsvári egyetem dékánja, majd rektora lett.

¹ Családja az örmény Covrigok leszármazottja. Ősei a 17–18. század folyamán települtek Erdélybe. Vö. Kerkes Jenő: *Kovrig Béla*. In Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. kötet. Kolozsvár, 2004. 263.

² Borbély István: *Kovrig Béla társadalompolitikája. Szociálpolitikai hivatás*. In Babóthy Ferenc (szerk.): *Félbemaradt reformok. Miért maradt el az ország keresztény-humanista megújítása?* Róma, 1990. 359–367.

³ 1928:XL. tc., „az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére kötelező biztosításról.” A törvény teljes szövege elérhető: 1000 év törvényei. In www.complex.hu/1000. (Letöltés ideje: 2016. szeptember 20.)

⁴ Hámosi Péter: *Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története 1938–1941. Századok*, 1997/2. 356–357.

⁵ Hámosi Péter: *Uo.* 360–361.; 1938:XII. tc., „a gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosításáról.” A törvény teljes szövege elérhető: 1000 év törvényei. In www.complex.hu/1000. (Letöltés ideje: 2016. december 20.)

Kovrig azonban nemcsak szociálpolitikus és egyetemi tanár volt, hanem kiemelkedő tudós is. Termékeny és tehetséges szerzőként az 1920-as évektől kezdve folyamatosan publikált. Olyan, sok szempontból úttörő művek fűződnek nevéhez, mint az összehasonlító megközelítést alkalmazó *A munka védelme a dunai államokban* vagy a *Szociálpolitika* című elméleti áttekintő mű, továbbá több más kötet, illetve folyóiratcikkek és tanulmányok sokasága.⁶ Tudományos munkásságában különleges jelentősége van *Magyar társadalompolitika (1920–1945)* című művének, amely a Horthy-kor szociálpolitikai gondolkodásának és jogalkotásának összegző-elemző értelmezését nyújtja, ám amelyben szerzője egy merőben új programot, a háború után újtárra induló magyar kereszténydemokrata gondolkodás szociális programját is megfogalmazta.⁷

Kovrig különböző szerepvállalásait alapvetően meghatározta katolikus hite és az, hogy az 1930-as évek reformkatolikus közéleti szereplőinek egyikeként tevékenykedett. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy 1943. augusztus 23-án kulcsszereplője lett annak az Apor Vilmos győri püspök által összehívott megbeszélésnek, amelyen az

⁶ Ezekon kívül Kovrig Béla legfontosabb kötetei: *Az új Oroszország: 1917–1926*. Budapest, 1926; *Az antiszociális áradattal szemben*. Budapest, 1930; *A magyar szociálpolitika igaza a liberális és szocialista eszmerendszerek küzdelmében*. Budapest, 1932; *Fasiszmus – hitlerizmus: új államfelfogások – társadalmi szemlélet és politika*. Szeged, 1934; *Korfordulón*. Budapest, 1940.

⁷ Új kiadása: Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika, 1920–1945*. Szerkesztette, jegyzetek és utószó: Petrás Éva. Budapest, 2011.

⁸ Gergely Jenő: *A Kereszténydemokrata Néppárt előtörténete. Műhely*, 1984/3. 3–21.

⁹ László T. László: *Egyház és állam Magyarországon, 1919–1945*. Budapest, 2005. 268–274.

¹⁰ Petrás Éva: *A kereszténydemokrácia esztörténete Magyarországon a kezdetektől 1949-ig*. In Kiss Mária Rita (szerk.): *Út Európa szívébe 1953–2009. A Kereszténydemokrata Képviselőcsoport és az Európai Néppárt története az Európai Parlamentben*. Budapest, 2015. 695–713.

1944 őszén újtárra induló Kereszténydemokrata Néppárt előzményének tekinthető Katolikus Szociális Népmozgalom nevű szervezet megalapításáról döntöttek.⁸ Kovrig – nézeteivel teljes összhangban – harcolt a szélsőjobboldal magyarországi előretörése ellen, németellenes politikai-közéleti körökkel tartott kapcsolatot, s így szinte természetesnek tekinthető, hogy a világháború során részt vett az antifasiszta ellenállásban. Miután Serédi Jusztinián hercegprímás engedélyezte katolikusok részvételét is a kommunistákkal együtt tevékenykedő antifasiszta mozgalomban, a Magyar Frontban, Kovrig ennek működésében tevékeny részt vállalt: röpcédulákat nyomtatott és terjesztett, embereket bújtatott.⁹ Fontos szerepet játszott a Kereszténydemokrata majd Demokrata Néppárt elindulása körüli eseményekben is.¹⁰ 1944–45 telén maga is bujkálni volt kénytelen, de már 1945 januárjában a munka újrafelvételére jelentkezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Egy ideig itt, majd az Újjáépítési Minisztérium-

ban dolgozott. Később a Műszaki Egyetemen, majd az Agrártudományi Egyetemen, végül 1947-től az egri székhelyű Magyar Katolikus Állam- és Jogtudományi karon – közkeletű nevén: az egri Jogakadémián – oktatott.

A világháború utáni magyarországi belpolitikai változások azonban olyan helyzetet teremtettek számára, amely miatt már 1946-ban igyekezett minden követ megmozgatni azért, hogy elhagyhassa az országot.¹¹ Borbély István jezsuita tartományfőnök 1946-os római útján a jezsuiták általános rendi gyűlésén kapcsolatba került páter Peter A. Brooks-szal, a Milwaukee-i Marquette University akkori rektorával, és támogató levelet írt Kovrig érdekében.¹² Kovrig így meghívást kapott, hogy tanítson az egyetem szociológia tanszékén.¹³ Ez a kapaszkodó segítette őt abban, hogy döntését meg tudja hozni, és feleségével együtt 1948 októberében elhagyják az országot.¹⁴

Az Államvédelmi Hatóság csak 1950-ben rekonstruálta Kovrigék szökésének körülményeit. Kiderült, hogy mint oly sok esetben, ezúttal is Steve Koczak, az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének követségi tanácsosa segítette a menekülőket.¹⁵

„[A] disszidálás technikai lebonyolításában a letartóztatásban lévő dr. Takáts Ágoston

segített, aki Kerkai mellett dolgozott a jezsuitáknál és innen ismerte Kovrigot. Dr. Takáts 1949. febr. 20-i vallomásában elmondja, hogy 1948 végén Kovrig Béla elmondta neki, hogy találkozott Koczakkal és megbeszéltek kiszöktetését. [...] Egy pénteki napon elkísérte Kovrigot és feleségét a Hidegkúti útra, megelőzőleg csomagjaikat elhelyezték a Keleti pu. ruhatárában. A ruhatári nyugtát Takáts átadta Koczaknak. A Hidegkúti úton Koczak gépkocsijába beszállt Kovrig és felesége. A kocsit Steussy, az USA követség beosztottja vezette. Koczak Kovrigot és feleségét a csomagtartóban rejtve szöktette ki az országból. Csomagjait is kivitte úgy, hogy Koczak váltotta ki a Keleti pu. ruhatárából.”¹⁶

A politikai rendőrség az 1950-es években, az amerikai letelepedés időszakában is igyekezett Kovrig nyomára bukkanni. Címét Budapesten maradt idős édesanyjától próbálták megszerezni, akit nyugdíjmegvonással zsaroltak. Mivel nem jártak eredménnyel, az ÁVH washingtoni rezidentúrájának segítségével kísérelték meg utolérni. Miközben ő aktívan részt vett a Marquette egyetem életében, tanított, kutatott és írt,¹⁷

¹¹ Az állambiztonsággal való kapcsolatára – mint témánk szempontjából nem relevánsra – ehelyütt nem térünk ki. A témáról lásd: Petrás Éva: *Menekülés az emigrációba. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus és az állambiztonság*. In (Szerk.) Gyarmati György – Palasik Mária: *A Nagy Testvér szatúcsbolja. Tanulmányok a magyar túlkoszongálatok 1945 utáni történetéből*. Budapest, 2012. 245–262. és Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt – a pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 2008. 193–200.

¹² *Borbély István levele P. Peter Brooks SJ-hez*. Budapest, 1947. február 2. In Slavic Institute, Bela Kovrig Papers. Marquette University, Raynor Memorial Libraries, Department of Special Collections and University Archives. (A továbbiakban: Bela Kovrig Papers.) 1. doboz. Correspondence.

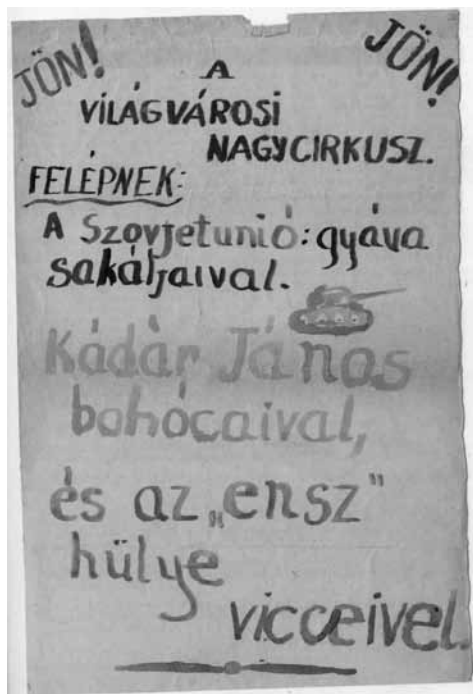
¹³ *Bela Kovrig: Despite Leading Career Abroad Abroad, Is "Proud" to Be Part of MU*. In *Marquette Tribune*, 1962. július 13. In Bela Kovrig Papers, 1. doboz. Correspondence.

¹⁴ ÁBTL 3.2.4. K-384/1. 55.

¹⁵ ÁBTL 3.2.4. K-384/1. 45. Steve Koczak segítette például a Demokrata Néppárt emigrációba kényszerülő tagjait is.

¹⁶ ÁBTL 3.2.4. K-384/1. 56–57. Ugyanezt megerősíti Kovrig a Milwaukee-i *Marquette Tribune*-nak adott interjújában. *Bela Kovrig, Despite Leading Career abroad... i.m.*

¹⁷ Hagyatékában több megjelent, illetve kéziratban fellelhető tanulmány datálható ebből az időből. Pl. *La lutte antireligieuse facteur de la revolution sociale*. In *Lumen vitae, vol. VI*. 1951. 264–280.; *Magyar társadalompolitika, 1920–1945*. A Magyar Nemzeti Bizottmány kiadásában, 1954.; *Patriotism, nationalism and the International Political Order*. (kézirat), 1955.; *Catholic Democratic and Social Reformation Movement in Hungary*. (kézirat), é.n. In Bela Kovrig Papers, 1. és 2. doboz.

édesanyja csak közvetítőkön keresztül értesíthette a folyamatos fenyegetésről. Kovrig tehát, miközben egy percig sem feledhetette múltját, az emigrációban élte át, illetve szenvedte el az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeit, amelyek számára a megtisztító katarzist és a megtorlás idején a cselekvő szolidaritás idejét hozták el.

II.

Ilyen előzmények után alakult ki benne az ötvenhatos emigránsok között végzett kutatás terve, amelyet már 1957-ben elkezdett, s amelynek első eredményeit először 1958-ban a milwaukee-i Marquette University-n, egy a nemzeti kommunizmusokról szóló konferencián ismertette és egészen haláláig folytatta. Kovrig azt tette, amiről úgy gondolta, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc bukása után saját helyzetében tennie kell: egy kérdőívet szerkesztett¹⁸, amelyet a terjesztők 7730 példányban osz-

tottak szét Amerikában és Európában a menekültek között. A kérdőíveknek kb. a fele érkezett vissza 1958-ig, amelyekből Kovrig 1300 válasz kódolt adatait használta fel munkájában.

Az említett kérdőív segítségével Kovrig egy sor fókuszcsoporthoz interjú is készített a forradalom résztvevőivel, s néhány kiemelkedő szereplővel részletekbe menő személyes interjút vett fel. Az interjúk nyolc amerikai városban, valamint Torontóban zajlottak.

Sok szempontú vizsgálatai a kérdőívek és az interjúk mellett a következő elsődleges forrásokra épültek:

a) felhasználta a Magyarországon 1956. október 22. és november 9. között sugárzott összes rádióközleményt tartalmazó, New Yorkban 1957-ben megjelent kiadványt;¹⁹

b) a müncheni Magyar Levéltár 56-os vonatkozású magyar dokumentumait;²⁰

c) a Kongresszusi Könyvtárban hozzáférhető, 1956 második felétől kezdődő magyar folyóiratanyagot;

d) az 1956-ban megjelent, jelentős társadalmi és politikai utalásokat tartalmazó magyar versanyagot, valamint vezető magyar írók néhány más közleményét.

¹⁸ 16 oldalon 125, többnyire nyílt végű kérdéssel. In Bela Kovrig Papers. 1. doboz. National Communism and Hungary. Notes.

¹⁹ *A Magyar Forradalom és Szabadságharc a Hazai Rádióadások Tükereiben 1956. október 23–november 9.* Magyarországi Események, New York, Ann. VIII, No. 10–11., 1957.

²⁰ Kovrig kéziratában nem adja meg, pontosan mit ért „müncheni Magyar Levéltáron”. A Müncheni Magyar Intézetet Kovrig halála idején, 1962 decemberében alapították, anyagait így Kovrig nem használhatta. Valószínűsíthető, hogy a németországi magyar emigrációval kapcsolatot tartva anyagát Henney Gusztávtól, a második világháború utáni németországi magyar emigráció tekintélyes alakjától kapta, akinek gyűjteményében szerepelnek 1956-os vonatkozású források is. Lásd: Henney Gusztáv irathagyatéka. www.ungarisches-institut.de (letöltés ideje: 2016. december 21.)

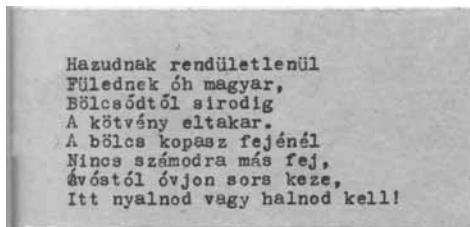
Ezek mellett felhasználta az 1950-es évek végén Amerikában elérhető szociológiai, politológiai és történeti szakirodalom eredményeit.²¹ Így tárult fel számára az ötvenhatos forradalom és a Rákosi-kor valódi arca. Empirikus vizsgálódásai elméleti igénnyel is párosultak, ezért munkájában kísérletet tett arra is, hogy meghatározza az 1956-os forradalom és szabadságharc helyét a magyar forradalmak, szociális mozgalmak és általában véve az ország modern kori történelmében. Három hipotézist állított fel, amelyek a következők voltak:

- 1) 1956 *társadalmi rekonstrukcióra irányuló mozgalom*, vagy
- 2) többé-kevésbé a patriotizmus által meghatározott *hazaifias felszabadító mozgalom*, vagy
- 3) a magyar nacionalizmus által meghatározott *nemzeti felszabadító mozgalom* volt.²²

Kovrig munkája e hipotézisek verifikálása, illetve cáfolata, amely után végül 1956 jellegének megállapítására saját definíciót javasol. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – Kovrig érvelésének menetét, illetve konklúzióját foglaljuk össze.

III.

Kovrig egy Lenintől vett idézettel kezdi írását, és 1956 „ellenforradalomként” való meghatározását az 1921-es, bolsevikok elleni kronstadti lázadás után megfogalmazott bolsevik ellenforradalom-tézis egyik alkalmazásaként mutatja be. S bár „a szovjet politikai doktrínát alkotó meglehetősen

összefüggő tételek [...] racionalizálják, igazolják, hogy a szovjet kormány korlátozás nélkül beavatkozhat bármely »szocialista ország« bármiféle belügyébe»²³, Kovrig amellel érvel, hogy Magyarországon 1945–46-ban demokratikus, forradalomértékű változás zajlott le. 1956 ehhez, nem pedig a Horthy-rendszerhez kívánt kiindulópontként visszatérni, s ezért nem ellenforradalomnak, hanem forradalomnak nevezhető. Így a kronstadti ellenforradalom-tézis nem tartható.²⁴

Az ellenforradalom-tézis cáfolata után áttekinti a magyar nemzeti kommunizmus történetét a 19. századi kezdetektől Frankele Leó, Kun Béla és Rákosi Mátyás szerepéig azzal a céllal, hogy elhatárolja a szovjet „importkommunizmust” az autochton magyar mozgalomtól. 1956 kommunista felkelőinek és vezetőinek szerepét vizsgálva megállapítja, hogy „azok viselkedése a »nemzeti kommunizmus« minden standardját teljesítette, akár a vélhetőleg tárgyilagos fogalmak, akár a szovjet ideológia fogalmai alapján ellenőrizzük e jegyek (kritériumok) meglétét.»²⁵ Közben érzékenyen emlékezik meg a magyar nemzeti kommunizmus

²¹ A kutatáshoz kapcsolódó bibliográfiájában 514 tétele sorol fel. *Bibliography on Revolution and Rebellion*. In Bela Kovrig Papers. 1. doboz.

²² In Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története*. Szerkesztette Petrás Éva. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadói Kör, 2016. IV. fejezet.

²³ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* VII. fejezet. Konklúziók folyt. 3. Felszabadulás a kettős függetlenségért.

²⁴ Érvelése így egybecseng a fogalomtörténetnek később a „forradalom”-ra használt definíciójával, mely szerint a forradalom (révolution, revolution, Revolution) szó eredeti értelme, hogy visszatérést, illetve olyan fordulatot jelöl, „amely egy adott mozgást önnön kiindulópontjához vezet vissza.” In Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, 2003. 78.

²⁵ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* VII. fejezet. Konklúziók folyt. Uo.

emblemikus alakjáról, Nagy Imréről. „A széles körben terjesztett imázs úgy ábrázolta őt, mint a magyar népnek és összes hiteles értékeinek a miniszterelnökét. Ő végül hűen vissza is tükrözte ezt a képet, majd hű maradt önmagához haláláig.” – írja.²⁶ Az 1956-os forradalom éppen a magyar (nemzeti) kommunisták meghatározó szerepe miatt sem lehetett a kronstadti értelemben *ancien regime* visszaállítására irányuló ellenforradalom.

Kovrig ezután cáfolja azt a hipotézist is, hogy az 1956-os tömegmegmozdulások akár csak nacionalista jellegűek is lettek volna. Elsődleges és másodlagos forrásait felhasználva arra a következtetésre jut, hogy 1956-ot a magyar kommunizmus története mellett a magyar népiség történetébe is be kell illeszteni, mert mint megfogalmazza: „A magyar felkelés hazafias és népi felszabadító mozgalom volt demokratikus társadalomreformáló, továbbá morális és kulturális újjászületési jelleggel.”²⁷

Ezután amellet érvel, hogy „[a]z értékorientációk terén megnyilvánuló túlsúly arra utal, hogy a felkelő tömegmozgalom Magyarországon, társadalmi ellenállásnak is fittyet hányva, valódi szocialista átalakulást tűzött ki célul, mégpedig demokratikus eljárások útján. Ám hogy ez a rendkívül preferált szocializmus valójában miféle társadalmi-gazdasági rendszer legyen, az tisztázatlan maradt.”²⁸ Az idő rövidsége 1956-

ban nem tette lehetővé ennek tisztázását, de Kovrig elsődleges forrásaira támaszkodva mégis megkíséreli rekonstruálni a különböző társadalmi rétegekhez tartozók szocializmus- és demokráciavízióját. Elemzése szerint a forradalom „meg akarta szabadítani a népet a szegénységtől, az állandósult szenvedéstől, a szocialista törvényesség hiányától, az erkölcstelen eljárásoktól (beleértve az embertelen bánásmódot is), a minden szinten megtalálható zsarnoki önkénytől, az általános hazudozástól, a kivételezéstől, a vezetői alkalmatlanságtól, a szegénytelen opportunizmustól, a klikkrendszerrel, a korrupciótól és az erkölcstelenségnek a közigazgatási és a pártbürokráciában, valamint a nemzetgazdaság szocialista szektorában tapasztalt többi kirívó esetétől. Szintén meg akarta szabadítani a népet mindezeknek a lelki következményeitől, a bizonytalanságtól, a csalódottságtól, a szorongástól, a reménytelenségtől, a szüntelen megaláztatással és szegénytelen kizsákmányolással szembeni tehetetlenség gyalázatától.”²⁹ Következtetésként megállapítja: „[a] felkelésnek nevezett közös erőfeszítés értelmében a demokrácia mítosz jelentette a legkisebb közös nevező definícióját.”³⁰

Miért nincs cigaretta?	
Terv	füstbe ment
Munkás	nem dolgozik
Kossuth	meghalt
Lánchid	örzik
Opera	disszidált
Budapest	romokban
Mátra	veszélyben
Sport	Melbourneben
Honvéd	átállt
Derű	belénk fagyott
Harmonia	felborult
Tulipán	csak tavasszal lesz.

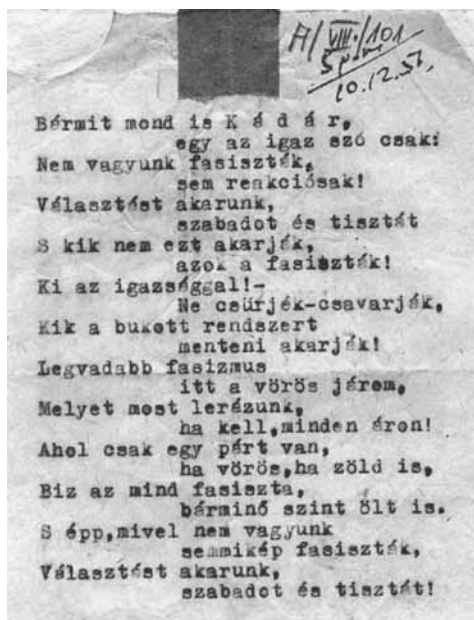
²⁶ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* VII. fejezet. 2. Nemzeti kommunizmus – egy ideológia?

²⁷ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* VI. fejezet. 3. A felkelés aspektusai.

²⁸ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* V. fejezet. 1. A szocializmus rekonstrukciójára törekedett-e a felkelés?

²⁹ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* V. fejezet. 11. Szabadság, de mitől?

³⁰ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* V. fejezet. 14. A demokrácia mint a magyarok egyetlen társadalmi mítosza.

Végül azt javasolja, hogy „a »kommunista felkelő« társadalmi mentalitásának és kapcsolódó viselkedésének vélhetően uralkodó típusát »nemzeti kommunizmus« helyett nevezzük inkább »magyar szocialista népiségnek.«³¹ „E magyar szocialista népiségben a szocializmussal szimbolizált elképzelések olyan társadalmi-gazdasági preferenciákat is tartalmaznak, amelyek *ideológiai átmenetet képeznek* egyrészt a még mindig szocializmusnak nevezhető szocialista minimalizmus, másrészt a kormány irányította nemzetgazdaság (*»l'économie dirigée«*) egy maximalista változata között. Ez utóbbi már egyfajta »harmadik út«, amely az ideáltipikus »kapitalizmus« és »szocializmus« között helyezkedik el, és nem a szocializmus egy változata. Úgy tűnik, ilyen marginális ideológiai elgondolások jelentették annak a magyar népiségnek a szocializmusát, amely a magyar ideológiai spektrumban fokozatosan bizonyos »harmadik utas« elképzelések tartományába megy át. Ezek az elképzelések részben a politikailag élen járó, stratégiai körzetekben lakó említett társa-

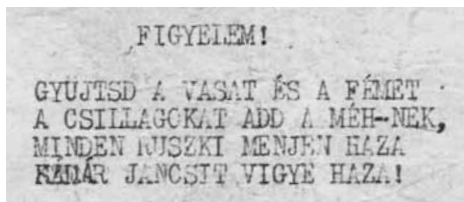
dalmi szegmentumok gondolkozásában jelennek meg, részben más népes szegmentumokéban (parasztság, önálló iparosok, fehérgallérosok, vidéki szabad foglalkozásúak), akik együttesen az ország népességének túlnyomó részét teszik ki. Nem voltak olyan látható és mély ideológiai hasadások, amelyek akadályozták volna a nemzet egybeforrását; ezt az egybeforrást indította el, majd gyorsította az országos méretű, részben erőszakos kollektív harc előbb a szovjetek által kikényszerített és fenntartott *status quo*, majd – főleg és közvetlen módon – e *status quo* szovjet-orosz szavatólói ellen.³²

1956-ra emlékezve pedig így összegez:

„A nemzeteket ért nem is egy katasztrófa – utólag visszatekintve – későbbi látványos újjászületésük legnagyobb esélyének bizonyult. Kétségtelen, hogy ama becstelenség és indokolatlanul brutális eljárás mellett, ahogyan a szovjet-orosz kormány a látszólag diadalmas felkelést szörnyű kudarccá változtatta – a maga végzetes és szívszorító következményeivel –, ugyanez a kormány öntudatlanul is nagy szolgálatot tett Magyarországnak azzal, hogy ez utóbbi rövidéletű demokratikus közéletének a szellemét, mentális klímáját megszilárdította és tartóssá tette. Ez a közélet az alapértékeket illetően, a nemzeti egység terén már komoly haladást ért el, ugyanakkor alkalmasint bizonyos visszafejlődésnek lett volna kitéve a választási kampányban, amelynek kezdete már kilátásban volt. A magyarokat a felkelés „mészeshete” alatt általuk megközelített nemzeti egység tapasztalata, majd a saját és nemzetük szabadságát ismét könyörtelenül szétzúzó közös ellenség iránti halálos megvetés és bős harag a (fő értékekre vonatkozó) társadalmi integráltságnak és a nemzet

³¹ Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus... i.m.* VIII. fejezet. A nemzeti kommunizmus mint szükségszerű akkulturációs termék.

³² Uo.

politikai egységének olyan fokába cemen-
tezte össze, amelyet újabb kori történelmük
során soha nem értek el.”³³

IV.

Kovrig Béla az Egyesült Államokban 1962-
ben egy szabad ország szabad polgáraként
olyan állításokat fogalmazott meg az 1956-
os forradalomról és a Rákosi-kor Magyar-
országról, amelyekre az itthoni társada-
lomtudományban még évtizedeket kellett
várni, s amelyeknek létjogosultságért újra
és újra meg kell küzdeni. Tette ezt a keresz-
ténydemokráciához kötődő, polgári tár-
sadalomtudósként. A *Szociológia, mint tudomá-
mány*³⁴ című kiadatlan tanulmányához egy
Szent Ágostontól származó mottót választott,
amely hűen fogalmazza meg szakmai
éthoszát: „*Quid enim fortius desiderat anima
quam veritatem.*”³⁵ Mert mire vágyik erőseb-
ben a lélek, mint az igazságra? *A nemzeti
kommunizmus és Magyarország* ékes példá-
ja ennek a kutatói és emberi törekvésnek.

³³ Uo.

³⁴ Bela Kovrig: *Sociology as Science*. In Bela Kovrig
Papers. 2. doboz.

³⁵ Augustinus: *Tractatus in Joannem*. 26,5.

Petri György

?

Mi jön még?
Ki jön még?
Én jövök még.
Önkéntesrendőrállam.

Horváth Julianna

56 röplaphumora

A Hét Hárs mostani számában néhány 1956-
os röplap látható a „*Megy a rendszer, jön a ren-
dszer, majd megalondul az ember...*”. 56 röplaphumora
című kiadványból. Az itt közölt írás a kötet be-
vezetőjének rövidített, jegyzetek nélküli változa-
ta. A kötetet összeállította és jegyzetekkel ellátta:
Horváth Julianna. Előszó: Farkasházy Tivadar.
Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.

Magyarországon a nyomtatott sajtóban
több évszázados hagyománya van a politi-
kai események megjelenítésének karikatú-
rák, viccek, karcolatok, politikai pamfletek
formájában. Ennek is köszönhető, hogy le-
gyen szó akár az 1956-os forradalmi napok
eufóriájáról, akár a november 4-i szovjet ka-
tonai intervenciót követő csalódottságról,
az emberek drámai, sőt abszurd helyzetek-
ben is – a lehetséges kockázatokat vállal-
va – mertek „merészen” beszólni. A maró
hangú kritikát, a szarkazmust, az ellenfél ki-
gúnyolását – nemegyszer alpári módon –
tartalmazó röplapok nemcsak az ellenállás
eszközeként szolgáltak a hatalommal szem-
ben, hanem egyfajta önvigasztaló terápia-
ként is elősegítették a vereség okozta frusztrá-
ció feldolgozását.

A fegyveres ellenállás elfojtása után kö-
vetkező két hónap a forradalom utóvéd-
harcainak időszaka volt. Mindezt a mun-
kástanácsok sztrájkja, az ellenállásra felhívó
röplapok, illegális újságok megjelenése, az
írók, a baloldali értelmiség, a volt belső párt-
ellenzék felhívásai, utcai tüntetések, tiltako-
zó akciók jelezték. Az utcákat, házfalakat
elborító röplapok gyártásából szinte min-
denki kivette a részét. Az előállításához és a
terjesztéshez nem volt szükség nagy anya-
gi befektetésre, elegendő volt a minden-

napi háztartásban megtalálható papír, írószerszám, jó esetben írógép, indigó – na és persze egy-két eltökélt, lelkes ember. Mindezekből pedig akadt bőven.

A terjesztés 1956 novemberében–decemberében még az utcára korlátozódott, a házfalakat szinte kitapétázták a kézírással, gépírással készült röplapok. A decemberi statáriumot követően azonban megsokasodtak az utcán a karhatalmi járőrözések, így más megoldást kellett választani. Ekkor terjedt el a háború alatti antifasiszta ellenállási mozgalomból ismert úgynevezett levélterjesztési módszer. a postai úton terjesztett röplapok és folyóiratok bevezető soraiban kérték a címzettet, hogy a szöveget vagy több példányban gépelje le, vagy az eredeti példányt küldje tovább, nehogy a lánc megszakadjon. Bár ez fáradtsággal és anyagi megterheléssel járt, ennek ellentételeként különleges, vicces írásokkal igyekeztek kárpótolni az olvasót. [...]

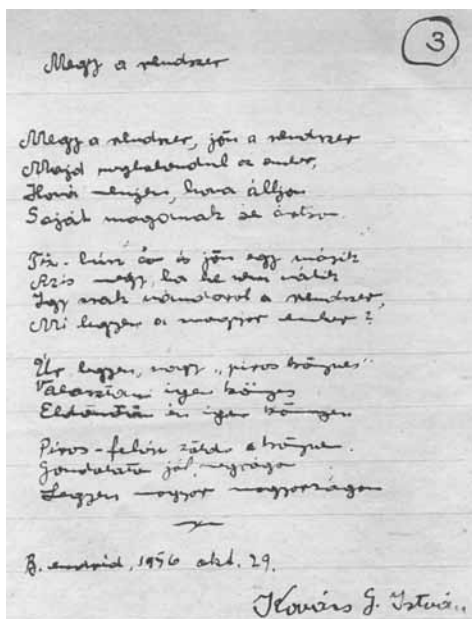
Nemcsak otthonokban, hanem az iskolákban és a munkahelyeken is folyt a sokszorosítás és a terjesztés. [...] Voltak, akik beosztottaikkal készítették el a másolatokat. [...]

Mai szemmel nézve mindez igen egyszerűnek tűnhet, de korántsem volt veszélytelen. Nem egy bírósági ítélet született a röplapok sokszorosításáért, terjesztéséért, vagy pusztán azért, mert valaki jópofának, tréfásnak tartotta, hazavitte és a lakásán tárolta. Arra is van adat, hogy egyesek gyűjtötték és cserélgették a humoros írásokat, pedig kockázatos volt ilyen röplapokkal teletömött lódenkabátzsebbel járkálni az utcán. [...]

*

A rendkívüli körülmények között keletkezett röplapok döntő többségén nem szerepel keltezés, nincs utalás a kiadóra, illetve a készítő személyére. Irattani szempontból is rendkívül változatosak: van közöttük nyomtatott, sokszorosított, géppel és kézzel írt röplap, sőt fotómásolat is. [...]

Aláírás hiányában ma már teljességgel lehetetlen megállapítani, hogy kitől vagy kiktől származnak az egyes röplapok első példányai.

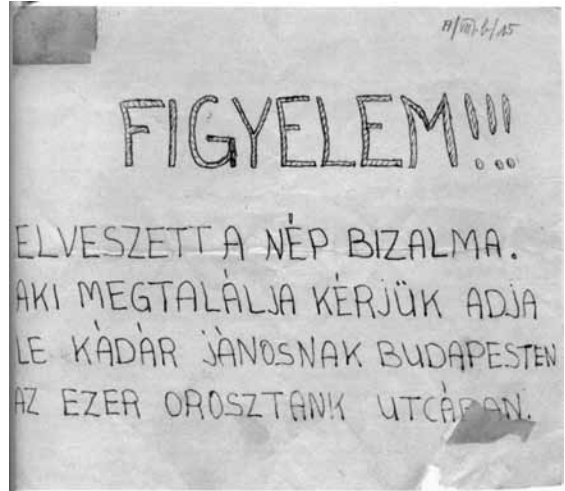

dányai, eredeti szövegei. A szövegek, rajzok, versek nem a forradalom neves főszereplőinek művei, hanem olyan ismeretlen hétköznapi „humoristáké”, amilyenekké bárki válhat, ha felidézi iskolás éveit, amikor társaival vicces, gúnyolódó versikéket faragott, felhasználva a mindenki által ismert verseket, dalszövegeket. De nem kellett poétának lenni ahhoz, hogy eredeti viccekhez, szellemes szövegekhez lehessen jutni, hiszen az utcán, a város különböző pontjain, a munkahelyeken, az iskolákban, sőt még kórházakban is terjedtek írásban és szóban egyaránt, bárki lemásolhatta, hazavihette. Otthon azután, élve az alkotói szabadság adta lehetőségekkel, újragondolta, kisebb-nagyobb szövegmódosításokkal, új poémokkal kiegészítve, saját szókincsét felhasználva újabb és újabb röplapokat készíthetett. Arra is volt példa, hogy több kisebb terjedelmű röplap szövegét szerkesztették egybe, illetve a nagyobbakból egyes szövegrészeket kiemelve készítették új röplapot. Bár eltérő változatok, variánsok alakultak ki, egy dolog közös maradt: nem módosult a hatalommal szembeni azonos értelmezés.

Ugyanúgy, mint a szerzők esetében, keltezés hiányában szinte teljességgel lehetetlen a röplapok eredeti példányainak, illetve másolatainak pontos keltezési időpontját megállapítani. Mivel általában nem szerepeltettek keltezést, az időhatárokat csak közvetett adatokra, fogódzókra hagyatkozva lehet megadni. Bár a lakosság gyorsan reagált a különböző eseményekre, intézkedésekre, még a legfőbb kiindulópont, a röplap tartalma sem nyújthat teljes bizonyosságot, hiszen függetlenül attól, mikor készült egy szöveg vagy röplap – még ha keltezett is –, bármikor lemásolhatták, sokszorosíthatták, terjeszthették. [...]

Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek a most első ízben közzétett dokumentumok nemzeti forradalmunk sajátos „népköltészeti” emlékei. Különleges humorukat

egyetlen idegen nyelvre sem lehet lefordítani, mert csak azok érthetik, akik átélték a forradalom mindennapjait. Reméljük, hogy e kötet segítségével azok is érteni fogják, akik jóval a forradalom után születtek.

Petri György Sándorhoz

„Itt benn vagyok a férfikor nyarában”
– írtad huszonöt évesen.

Kegyetlen ősz tört ránk, tépi a fákat,
esők ostora sebzi
a lomha folyót.

Láttam lakatlan házad
meg a tölgyfát, amely alatt állítólag...
Tizenkét évvel túléltelek már.

Hallgatom az esőt
(híjas a tető a szüleid házán),
tintás ujjamat bámulod és téged,
vagyis a PETŐFI ÖSSZES
KÖLTEMÉNYEIT

lapozgatom Dömsödön:

„Sors, nyiss nekem tért.”

Majd nyit.

Szóval téged olvasgatlak
ez őszben, melynek nem is volt nyara.

Vályi-Nagy Ágnes

„Nekünk nincs kibúvónk ...”¹

„Éheztem, és ennem adtatok, szomjaztam, és inni adtatok, jövevény voltam, és befogadtatok, mezítelen voltam, és felruháztatok, beteg voltam, és meglátogattatok, börtönben voltam, és eljöttetek hozzám.” (Mt 25,34–36)

„Jövevény voltam és befogadtatok” – ez áll az egyetem aulájának előterében egy márványtáblába vésvé – a bázeli diákok készítették hálából az egyetemnek azért, mert őket ez az ország valóban befogadta, enni kaptak, meleg, száraz ruhát, kosztot, ha nem is mindig magyar gyomornak valót, de táplálót és finomat.

Hálával tartozunk mindazoknak, akik 50 évvel ezelőtt önfeledten és tiszta szívből befogadták a jövevényeket, s akik igen sokat tettek azért, hogy második otthonunkká válhatott ez a kis ország. Hálával tartozunk nekik – s ez konkrétan azt jelenti: elkötelezettségünk mindig nekik is szól. Mert nekünk, a jövevényeknek, nemcsak két otthonunk, hanem dupla felelősségünk is lett: felelősséggel tartozunk azoknak, akiktől elmentünk, de azoknak is, akik befogadtak minket. Felelősségünk azonban nemcsak terhet jelent, hanem megvan ennek a maga szépsége is. Csodálatos érzés, ha vissza tudunk adni valamit abból a sok jóból, amely minket ért valamikor.

Azok, akik ma itt összegyűltek, mostanában különösen sokat emlékeznek, ki intenzi-

vebben, ki kicsit kevésbé. Elfelejtettnek hitt részletek körvonalazódnak újra, egy-egy jelenet hirtelen más összefüggésben jelenik meg, feltűnik előttünk egy-egy ember arca, s már nem tudjuk, hogy hívták – vagy nagyon is tudjuk, pedig jó volna nem emlékezni rá. Az újságok tele vannak emlékekkel, könyvek jelennek meg, s mind egyöntetűen arról számol be, ami nem legenda, hanem valóság, arról az érzésről, amellyel szemben 1956 októberében minden más eltörpült: a szabadság boldogságáról, arról, hogy elmúlt a félelem. Olyan volt ez, nyilatkozott valaki október 23-a reggeléről, mint amikor valaki hosszú ideig pincében kénytelen lakni, s hirtelen feljön onnan. Kimegy a szabadba, még egy kicsit vaksi, de körülöleli és melengeti a fény, s csak azt érzi: most minden jó.

Pál apostol ezt írja a galáciabelieknek: „Krisztus szabadságra szabadított meg minket, álljatok meg tehát szilárdan, és ne engedjétek magatokat újra a szolgaság igájába fogni.” (Gal 5,1) Az éveken, sőt évtizedeken keresztül megnyomorított emberek 50 évvel ezelőtt hirtelen úgy érezték: eljött a szabadulás órája. Mondhatják azt, amit gondolnak, viselkedhetnek meggyőződésük szerint, nem kell félni a következményektől, nem kell félni egymástól, a besúgórendszertől, a megszegényítésektől, a zsarolástól, elmúlt az élet minden területét átítató szorongások, félelmek kora. Úgy érezhette mindenki, hogy visszakapta azt, amire Isten teremtette: a szabadságot.

A folytatást tudjuk, hiszen legtöbbünk a megtorlások közvetlen vagy késői következményeként él itt, távol a hazájától. Megtörtént az, aminek nem lett volna szabad megtörténnie: a képtelenség, az abszurdítás. A szabadságot megízlelő embert visszadugták a pincébe, elzárták az igazság és a szabadság fényétől.

Azokat a napokat nagyon sokan nem éltek túl. A Terror Házának utcafrontját ezek-

¹ A prédikáció elhangzott a svájci Peterskirchében 2006. október 22-én, a forradalom 50. évfordulójának előestéjén tartott ökumenikus istentiszteleten.

ben a napokban szinte kitapétázták az áldozatok képeivel.

Amikor ezekben a napokban emlékezünk, mindkettőre emlékeznünk kell. Arra, hogy győzedelmeskedett az igazság, s arra is, hogy pár nap múlva a szabadság csíráját is megkísérelték kiirtani az emberekből.

A kérdésünk itt az istentiszteleten ez lehet: hol keressük Istent ezekben az eseményekben? Mit szólunk ahhoz, hogy ő szabadságra szabadított meg bennünket, aztán ha harcolunk a szabadságért, veszítünk, meg leszünk büntetve, esetleg bele is halunk a következményekbe. Olyankor hol van ő? Mikor és hogyan számolhatunk vele, ha azt tapasztaljuk, hogy a világban minden megtörténhet? Hol volt a jóban, hol volt a rosszban, s hol keressük ma, ebben a bonyolult, zűrzavaros világban, amikor azt sem tudjuk, mi a jó, és mi a rossz?

Sokan sokféleképpen feltették már ezt a kérdést, amelyre csak az kapott kielégítő választ, aki önmaga számára találta meg azt. Az általános érvényű válaszokkal sokra nem megyünk akkor, amikor életünk végső kérdéseiről van szó.

Mégis megkísérlek egy választ, a Biblia üzenete alapján. A bibliai történetek arról tanúskodnak, hogy Istent mindig ott kereshetjük, ahol éppen vagyunk. Pedig mi gyakran olyanok vagyunk, mint azok, akik a szemüvegüket keresik. Tűvé teszik a házat, mindenkit százszor megkérdeznek, nem látta-e, s csak azután veszik észre, hogy hiszen az orrukon volt a szemüveg.

Nem Isten hagy el minket, különösen nem akkor, ha nagy a baj, ha szenvedünk, vagy ha veszélyben vagyunk. Hiszen ő az, aki megígérte, hogy velünk van, és velünk marad minden napon a világ végezetéig.

Nem Isten futamodik meg tőlünk, valljuk, hiszen erről beszél a Szentírás, hanem mi fordulunk el tőle – a tanításaitól, a neki elkötelezett élettől. Közelebb a szenvedők-

hoz Isten nem lehet, mint Krisztusban a keresztben. S ne felejtjük: Krisztus nem szimbolikusan szenvedett, hanem valóságosan, nem csak egy picit halt meg, hanem teljesen. „Szálla alá poklokra” – mondjuk a credóban. Isten ennyire nem hagyja el a szenvedő embert, ahogy Jézus sem szállt le a keresztről. Nem ő hagyta ki életéből a szenvedést, hanem őt hagyta el majdnem mindenki – mint ahogy mi hagyunk néha cserben szenvedőket.

Isten Jézus Krisztusban velünk van – ez az evangélium. Mi pedig vele lehetünk, de a szabadságunkban áll az is, hogy nemet mondjunk. Hiszen nem könnyű tartani magunkat a tanításokhoz.

„Krisztus szabadságra szabadított meg minket – írja Pál –, [...] ne engedjétek magatokat újra a szolgaság igájába fogni.” (Gal 5,1)

Ennek a felhívásnak nem könnyű eleget tenni. Nem volt könnyű azoknak, akiket rövid időn belül szorongatni kezdtek a megtorlás évtizedei, de azoknak sem volt könnyű, akik eljöttek, s egy látszólag szabad országban kereshették volna azt, mit is jelent a krisztusi szabadság. Nem volt könnyű megállni. S arra, aki csak bukdácsolva vette az akadályokat, az vesse az első követ, aki patyolattisztának érzi önmagát.

Isten útjai nemcsak kifürkészhetetlenek, hanem gyakran kényelmetlenek is. A szabadság és az igaz beszéd, a kompromisszumok nélküli élet megtartása mindenütt embertelenül nagy feladat: itthon és otthon. Ezt látjuk a mi jól berendezett, kényelmes életünkben, s ezt látjuk, ha haza megyünk, s figyelemmel kísérjük az otthoni változásokat.

Mi lehet a dolgunk nekünk, keresztény embereknek ma, 50 év után, ebben a helyzetben?

Úgy gondolom, eljött az az idő, amikor valóban sok dolgunk lehet. Mi mindkettő-

re emlékezhetünk, sőt, az emlékezés a kötelességünk. Emlékezhetünk az áldozatokra s azok hozzátartozóira otthon, s emlékezhetünk azokra, akik itt, ebben az országban az áldozatokat befogadták, s megosztották velük azt, ami addig csak az övék volt. Ez az emlékezés kötelez bennünket mindkét irányban, s hív minket felelős életre, nyitott szemekre és fülekre, hogy meglássuk, hol van ránk szükség, s tegyünk is érte valamit. Elég dolgunk akad, ha körülnézünk a világban, otthon is és itt is. Nekünk nincs kibúvónk, hogy ne tudnánk, mi a fogság, és mi a szabadság. Hogy ne tudnánk, mi az igazság, és mit jelent a hazug élet. Nekünk nincs kibúvónk arra, hogy miért nem tudunk szolidárisak lenni azokkal, akik ma szorulnak segísége, itt vagy ott. Mert idegenek, üldözöttek, szegények, vagy egyszerűen csak összezavarta őket az élet.

Ezekhez a mindennapi feladatainkhoz kérjük Isten segítségét, s erőt ahhoz, hogy ne forduljunk el tőle s attól az úttól, amely nincs mindig kiköveztve. Ámen.

Petri György Munkásór a Hattyúban

Takarodj innét, nem érdekel, hogy *keidet* ölték meg, arról kell számot adnod, hogy te *mit* öltél meg – a Forradalmat.

Té vagy a Nagy Szürkeség katonája. A lehetőség gyilkosa. Azt hitted, s némi okkal, hogy a szovjet ingyenkonyha, ez a kelkáposztafőzelék-szagú világ örökké tart. Hát nem.

Donáth Mirjam

Mi marad mindebből Mariskának?

November közepén Pesthidegkúton meglátogattam Mécs Imrét. Ez volt az első alkalom, hogy én kerestem őt. Amióta ismerem, azaz amióta az eszemet tudom, amikor meglát, felcsillan a szeme. Bizonyosan boldog időkre emlékeztetem. Ahogyan ő engem a nagyszüleimre. „Itt van Zugliget szépe!” – köszönt mindig, ugyanazzal a kitüntető hangsúllyal, nem számít, hány év telt el, amióta utoljára látott, bár hosszú idő sosem telik el. Hiába vándorolok óceánokon túlra, nyaranta visszahúz a szívem a százéves szigligeti parasztházba, amelyet Feri nagyapa vásárolt, aki nagyanyámmal, Évamamókéval együtt győzte meg Imrét a 70-es évek elején, hogy érdemes a kis faluban házra szert tenni. Az a kis falu akkoriban jó pár szabad értelmiségi találkozóhelyvé lett, az alkotóház, a pincék a hegyen, nagyapám háza sokak számára teremtettek alkalmat és helyet felszabadultan tünődni arról, mi tévők legyenek. Imre pedig azóta is, ha esik, ha fú, legyengülve és újra megerősödve, de felmászik a vár alatti legfelső utca legutolsó házához megnézni, talál-e valakit a Donáthok közül. Minden nyáron jön, de most tél van, és én mentem őhöz, az egy valaha panzióként szolgáló házba, ahol nyolc gyereke közül a legfiatalabbakat neveli. Az ebédlőasztalnál ülve az egykori forradalmár-mérnök-politikus-közíró sötét szemében 83 évesen is huncut vidámság csillan a hatalmas, vastag szemüveg mögött a nagyszüleimre emlékezve, akik, mondja, minden történésközépre rácáfoltak, amely a 45–47 közötti évek Magyarországot illeti: Bozóky Éva a rajongó, fiatal, vallásos lány, akinek az apja horthysta ezredes

volt, a lehető legrosszabb káder, beleszerezett a nála tíz évvel idősebb és akkoriban a Földművelésügyi Minisztériumot irányító államtitkárra, a később Rákosi titkárságát felügyelő bolsevik ateista zsidóra, Donáth Ferencbe.

– Ez valami fantasztikus, nem? – mondja Imre. – Személyes sorsukban olyan világokat kötöttek össze, amelyek között nagyon kevés átjárás volt és annál több idegenkedés, ellenségeskedés. A tolerancia példaképei voltak.

Háromjuk barátsága szükségszerű volt, összefonódott életútjukból következő, melynek találkozási pontját Imre az 56-osok gettójának nevezi.

Kerek képű, huncut tekintetű szabadságharcos volt Imre 1956-ban, a Műszaki Egyetem 24 éves villamosmérnök hallgatója. Lelkes diák, nem bizalmi ember, mint a sokat megélt politikus Donáth Ferenc, akinél éppen egy nap híján húsz évvel fiatalabb. A magyar történelem legvéresebb megtorlása során mégis őt ítélték halálra, majd életfogytiglanra, nagyapám, a Nagy Imre-per másodrendű vádlottja 12 évet kapott. Ők ketten a váci börtönben találkoztak, a politikailag különösen veszélyes elemek számára magas fallal elválasztott épületben, amelyet a rabnyelv Lordok Házának nevezett. Most, ötvenhét évvel később, Mécs Imre ebédlőasztalánál ülök, mert tudom, hogy ő segíthet feltárni a gyökereit mindannak, amit számomra 1956 jelent.

1956 története volt az egyik legelső mese, amelyet újra és újra hallottam. A családi mitológia. Évamamóka mesélte szakadatlanul hűvösvölgyi lakása fekete-fehér kőkockás konyhájában, amikor még mindkét lábfejem felfért a sparhelt párkányára. Mesélt a napfényes, meleg októberi napról, amikor nyolc hónapos terhesen a Közgazdasági Egyetem aulájának a kövén ülve várta, hogy kezdetét vegye, amit akkor még csak szimpátiatüntetésnek gondolt; mesélt a jugoszláv nagy-

követség zongorájáról, amely alatt egyéves apám mászkált, mielőtt Nagy Imre körének szertehagyott poharaiból kiitta volna a maradék nedűt; mesélt az autóbuszról, amely – úgy volt – hazaviszi őket a követségről, helyette a mátyásföldi orosz laktanya felé tartott, és ezért benne zötyögő dédanyám felsóhajtott, hogy „Felnőtt emberekkel, ilyet csinálni!”; mesélt a kényszerített császármetszésről, mellyel Feri nagybátyám született egy bukaresti kórházban, három héttel azután, hogy Snagovba internálták őket; mesélt a libamájáról, amelyet nagyapa cellatársának Haraszi Sándornak a kedvéért sütött bele a kalácsba, mert ilyen fényűzési cikkeket tilos volt a raboknak küldeni, de mire kisült a kalács, nagyapa már nem Sanyi bácsival „lakott”, így másokkal ette meg a májat, ezen Haraszi annyit mérgeledött, mígnem a smaszerek fülébe jutott az eset, akik attól fogva minden kalácsot cenzorkéssel kettévágtak. Az aggodalomról is mesélt, amellyel Feri nagyapa mellett a családnak már jóval 56 előtt meg kellett tanulnia együtt élni. Együtt túlélni. Az újságíró nagyanyám színezte 56-os emlékképek átvették az almáspite-illatú konyha melegének hangulatát, és kék-piros színt kaptak. Kedves játékom volt akkoriban minden számot színekben látni.

*

Hatéves voltam amikor Feri nagyapa meghalt. Róla való emlékeim talán mind másodkézből valók. Édesanyám sokszor mesélte, hogy amikor kilépett nagyszüleim hűvösvölgyi lakásának széles erkélyére, ahol, úgy tudta, nagyapám őrzi az álmom, és nem fordítva, én másfél évesen a szám elé tettem az ujjam. Annyiszor hallottam, hogy ma tisztán látom magam előtt Feri nagyapát a járóka melletti nád karosszékből hortyogni. Mások azt mesélték, cukrászdába vitt, melynek teraszán kibeszéltük az előttünk elszöktető járókelőket (vajon honnan tudhattak erről, ha

mi ott kettesben voltunk?), és moziba, ahol szintén elnyomta az álom, úgyhogy amikor megjedtem Hófehérke gonosz mostohájától, menekülhettem a szék alá a Bem mozi kemény padlójára. A moziban is csak ketten voltunk, ráadásul, úgy beszélnek, a nagyapám nem volt szószátyár ember, úgyhogy lehetséges, hogy ezek már a saját emlékeim. Jó érzés tölt el, ha órá gondolok. Harminc éve halott, és bennem megkérdőjelezhetetlen, nagyon szeretett. Évamamóka úgy mondta, a sok fiú után felüdüléssé lettem nagyapámnak is, „szíve csücske”. Hatéves voltam, amikor becsempészett hozzám a bőrklinikára, ahol Cesary-szindrómával feküdt. Nagyanyám évamamókásan tréfált, és én komolyan vettem, hogy „aki uralkodni szeret, cézárokat betegségét kapja”. Feri nagyapa bőre foltos lett, hámlani kezdett. Külön szobája volt. A nagyoknak külön szobája jár, gondoltam akkor, börtönben is, kórházban is. A szobába besütött a nap. Rám és a nagyapámra.

*

A Lordok Házának magas kőfalakkal körülvett udvarába csak a déli órákba szökött be a napsugár. Torma József főtörzsőrmester erre az időre tette a napi félórás sétát Kopácsi Sándor (1956 budapesti rendőrfőkapitánya) visszaemlékezései szerint. Amikor a rabok a napos oldalra értek, kiadta a parancsot: „Séta állj! Sapkát le! Napozás!” Imrének is ez az ember jut először eszébe, amikor megkérdem, hogyan barátkozott össze Feri nagyapával.

– Volt egy Torma nevű kisgömböc smasszer, aki a börtönlegenda szerint meglátta a nagyapádat, és azt mondta: „Hallja-e Donáth! Én őriztem magát Horthy alatt, és maga rendes rab volt. Nem susogott, nem vamzolt. Utána őriztem én magát Rákosi alatt. Maga akkor is rendes rab volt, nem susogott, nem vamzolt. Most megint őrzöm magát. Tudja, én megbízom magában, maga

lesz az írnok. Ez börtönlegenda – mondja Imre, s hozzát teszi –: a börtönlegendák lényegüket tekintve mindig igazak.

Az írnok végezte az adminisztrációt. Bizalmi funkció volt, szabadabban mozoghatott, tudott üzeneteket vinni. Többnyire be is építették őket, de Imre szerint Torma ráértett, hogy Feri nagyapát nem fogják tudni. Túl nagy hal volt ahhoz. Így történt, hogy egy nap nyílt Imre cellájának kis tátkaaajtaja (az etetőnyílás), és benézett rajta egy kopaszodó úriember: „Donáth Ferenc vagyok, szervusz, én vagyok az írnok, isten hozott!”

– Így láttam őt először – mondja Imre, aki nagyapámat szürke eminenciásnak látta, valamint kedves, segítőkész úriembernek, akit rendkívül erősen érintettek fiatalkori élményei. Édesapja, Donáth Lipót, a dédapám, rengeteg szegény ember peres ügyét intézte jázsági ügyvédként. Feri nagyapa rajta keresztül ismerte meg a vidéki parasztemberek, az agrárproletárok bajait, és vált maga is jogásszá, majd lelkes eszmei kommunistává. Imre elfogadta, hogy amikor nagyapám annyi idős volt, mint ő a forradalom alatt, az illegális kommunista mozgalom egyik vezetője és szervezője volt, még ha ez hajdan Imre szemében Moszkvának való kémkedéssel járt is.

– Közöttünk is voltak ideológiai, elvi kérdésekben eltérések – mondja Imre. Ezekről nem vitatkoztunk. 56 volt a legnagyobb közös osztó, vagy a legkisebb közös többszörös. Abban egyetérttünk, hogy meg kell teremteni az ellenzéki erőket. Tulajdonképpen, amiért elítéltek bennünket, azt akarunk csinálni. Elvetemültek voltunk politikai szempontból. Ferinek nagyon nagy szerepe volt a rendszerváltás előkészítésében.

Kiszabadulva, megfürödve a szabadságban, az összefogásban, abban, hogy a világ legnagyobb hatalmával szembe szálltak, és elbuktak ugyan, de reményt nem vesztek, keresték egymás társaságát.

– Azok az egyetemi társaim, akik valaha hasonlóan gondolkodtak – mondja Imre –, idegesek lettek, ha ránk néztek. Régi önmagukra emlékeztettük sokukat, kellemetlenek lettünk. Nem tudtunk feloldódni a kinti társaságukban, nem tudtuk a régi barátságokat folytatni, bár örök szeretettel megöleltek, de egy idő után már untak minket, és valahogy mi is untuk őket, mert nem tudtunk olyan fesztelenül beszélgetni, ahogy a börtönben megszoktunk.

– Fesztelen beszélgetést folytattok a börtönben??

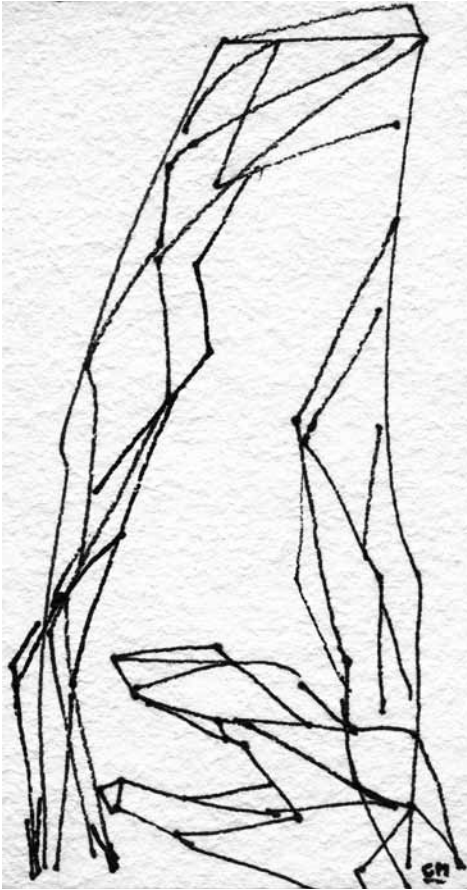
– Megtanultunk úgy beszélni, hogy ne mozogjon a szánk. Rengeteget politizáltunk. Az udvaron sétáltunk, Torma közepén állt, és ordítózott. „Előre nézzen a földrel!” Úgy kellett menni hátratett kézzel.

Eszembe jut, hogy Feri nagypapa mindig hátratett kézzel sétált. Soha nem merült fel bennem, hogy ezt a szokását a börtönben vehette fel. A politikai elítélteket azzal a figyelmeztetéssel helyezték feltételesen szabadlábra, hogy ha bármilyen galibában találják őket a következő években, akkor folytatniuk kell a büntetésüket. Galibának számít, mondták, ha nem sikerül elhelyezkedniük, és szervezkedésnek, ha háromnál többen összejönnek. Így történt, hogy szabadulásuk után minden alkalmat megragadtak – s ezt megfigyelőknek le kellett nyelniük –, hogy találkozzanak egymással: esküvőket, keresztelőket – és később a temetéseket. Kialakultak az egymást segítő kis kapcsolódások, az 56-os gettó.

– Akkor jöttem rá, hogy amit én zsidó szokásoknak tartottam, az az elnyomott emberek természetes védelmi reakciója. Megpróbálnak a hatalom eszén túljárni. Ferinek óriási konspirációs gyakorlata volt, és később, a kinti életben, mi erősen konspiráltunk – folytatja Imre, aki nagyszülei hűvösvölgyi lakásától kilenc perc sétára lakott. – Feri Jimmy nevű kutyáját sétáltatta, és a Zugligeti út 33. előtt felcsöngettet nekem, hogy „Imre, gyere le kutyát sétaltatni!” Elindultunk a járdán, szemben egy kis tér előtt állt egy szerelő kocsi. Nagyon új overallba bújtatott munkások jöttek-mentek, és ez gyanús volt a Ferinek, mondta, hogy menjünk tovább. Amikor már vagy ötszáz méterre eljöttünk a Zugligeti úton, ahol nem volt senki, akkor mondta, hogy „most voltam a (miniszterelnök-helyettes) Fehér Lajosnál, leszedtem a drótot”, és akkor elmondta a politikai helyzetet. Eszembe se jutott, hogy esetleg ő tájékoztatta volna a Fehért. Bízunk egymásban. Kipróbáltan bíztunk egymásban.

Összenetünk Imrével: ahogy Torma főtröszmester tette.

Imre Feri nagypapa kapcsolatteremtő és kapcsolatkultiváló képességét dicséri, mely-

lyel régi elvtársakat kötött össze az új liberálisokkal, népieket az urbánusokkal, akiknek összefogása a rendszerváltás előfeltétele volt. Születése századik évfordulóján a 2013. szeptember 5-i megemlékezésen Kis János filozófust arról kérdezték, hogy miért fogadta el a demokratikus ellenzék volt kommunista nagyapámat emblemikus személyiségnek, akinek a szavára mindnyájuknak oda kellett figyelni. Kis János válaszul elmesélte, amikor Feri nagyapa találkozott az ő kétéves Dani fiával, elővett a táskájából egy üveg szovjet áfonyalekvárt. „Dániel barátom – szólította meg –, szereted-e az áfonyalekvárt?” „Dani nem tudta, hogy ő szereti-e az áfonyalekvárt” – mondta Kis János – de azt igen, hogy őt Dáni-

el barátomnak nevezték. És mi is így voltunk ezzel.”

– A kinti barátságunk szervezkedésből indult. Jól megértettük egymást, nem kellett sokat dumálnunk – mondja még Imre. – Én tiszteltem őt, ő meg kedvelt engem. Halálos ágyán is szervezte az 56-os konferenciát. Már a főnövér szolt nekünk, hogy hagyjuk békében meghalni. Így, ilyen durván. És a Feri félkönyökre emelkedve még tovább mondta. Ez volt az élete. Azóta is hiányzik. Tudod?

*

Nem mondtam Imrének, hogy nekem is hiányzik. Ahogy Évamamóka is hiányzik, és az örökösen ismétlődő, soha véget nem érő 56-os mese, amelyet csak mondott és mondott, ahogy az egykori rabtársak anekdotáiról írta: „mindig friss, eredeti tálalásban”. Évamamóka változtatta 56-ot a mindennapok ünnepevé. Eszembe jut, amikor a Moszkva téren felszállok a Hűvösvölgybe (és Zugligetbe és Hidegkútra!) tartó 56-os villamosra, eszembe jut a Hősök terén a volt jugoszláv nagykövetség épülete előtt, eszembe jut Mécs Annáról, amikor találkozunk a Bambiban, eszembe jut apám Snagovban fél szemét vesztett tekintetéről, eszembe jut arról, hogy a börtön szónak számomra pozitív hangzása van.

Mit érzek ilyenkor? A dicsőséget, amely nagyanyám szívét eltöltötte mindazért, ami velük történt. Testvériséget mindazokkal, akiknek a felmenői a szabadságért küzdöttek.

Mostanában felelősséget is. Felelősséget a történet átadására, mert ha ezt át tudom örökíteni brazil-amerikai kislányom szívébe mindabból, amit nekem magyar gyökereim jelentenek, akkor ő, akinek egyszerre kell értenie az elnyomott brazil indiánok, a felszabadult feketék és a senkiföldi amerikai emigránsok sorsát, otthon fogja érezni magát az ősei formálta Magyarországon is. Nagyobbat nem adhatok neki.

Petri György

A kis októberi forradalom

24. évfordulójára

Egy icipicit igazítottak a világon
Imre bácsiék, Pista bácsiék.
Fölakasztották, bekasztlították őket.
Mátyás bácsi és Ernő bácsi
megpuccolt Moszkvába. (Másokról
ne történjék említés.)

Azután eljött János pap országa.

„Sose halunk meg!”

Három- és harmincezer

közöttire becsülik

az itt tartózkodó és a betolakodott

hullák együttes számát.

Nehéz ennek

utánaszámolni utólag.

A valóság nem számol önmagával.

Elszámolja magát? Vagy leszámol?

Meg se tanult számolni,

elhúzták negyedikben

ezt az egységes és megbonthatatlant.

Két számot mondok:

56

68

Összeadhatjátok, kivonhatjátok,

megoszthatjátok, megszorozhatjátok.

Csődöt mondott

aljasságotok számtalan tana.

Mécs Anna

Kis láng a nagy tűzben – az apai örökség margójára

Kodály Zoltánnak köszönhetjük, hogy Anna most itt ül velünk, mutat rám ének-órán Marika néni. Kilencéves vagyok, zavartan mosolygok, és arra gondolok, ott-hon majd jól megkérdezem anyáéktól ezt a dolgot, igaz-e, amit Marika néni mondott. És közben érzem, hogy valami furcsa dolog történik: a családtörténetem és az iskola, a legendák és a valóság kezdenek összeérni. Mert addig valahogy úgy éltem, hogy van apa, aki sok szempontból speciális – öreg, politikus és börtönben is ült –, és mindig mesébe illő történeteket mond, meg vagyok én, aki attól még egy kislány vagyok, és iskolába járok. Nem arról van szó, hogy ne gondoltam volna mindazt igaznak, ami ott-hon gomolygott, hanem úgy éreztem, hogy ezek párhuzamos valóságok.

Persze aztán a Kodály-sztori az identitásom részévé vált, mert apa sok más történet mellett ezt is számtalanszor elmesélte: az anyukája és a nagybátyja, a papköltő Mécs László, ellátogattak Kodályhoz a köröndi lakására, és megkérték, hogy akadályozza meg a tehetséges mérnökhallgató, Mécs Imre kivégzését. Erre Kodály levelet írt több vezetőnek, és apa nem halt meg. Gyerekként sok kérdést nem tettem fel, elfogadtam, így történt, hát így történt. Ahogy elkezdtem kontextusba helyezni ezt a történetet, úgy jöttek a kérdések. Az én nagyanyám és apa nagybátyja hogyan juthatott be Kodályhoz? Kodály hogyan lehetett olyan helyzetben, hogy egy ilyen levelet meg merjen írni, és még hatása is legyen? És egyébként is, mi az, hogy

apa 56-os, és miért ítélték halálra?

Apával nem volt könnyű leülni. Az időzítés sem egyszerű, a hatvanadik évforduló miatt a leginkább bulvárújságoktól és külföldi médiumoktól érkező újságírók nemcsak betáblázták a naptárát, de ki is szivattyúzták belőle az összes emléket. Büszkeséggel, de féltékenységgel olvastam a cikkeket. Ez az én fenségterületem, az én történeteim, amelyekről én akartam írni. De ők már megírták, így engem inkább az odavezető út kezdett izgatni. A helyzet sem egyszerű, a lány kérdez az apjától, a lány, aki 28 éve jelen van, és kérdez. A lány, aki 56-ról próbál írni, mert mégiscsak köze van, mert kell, hogy valami köze legyen 56-hoz. Nehéz megmondani, hogy 56 érdek-e engem egyáltalán. 56 mint Magyarország történelmének kiemelkedő eseménye nagyon megfoghatatlan és idegen nekem. Eufória, de gyilkos eufória, ami inkább félelmetes, mint vágyott. A társadalmi szint sokszor megijeszt, úgy érzem, hogy eliminál a beláthatatlan, arctalan tömeg, ahol elnémul az egyén, és magasabb rendű akaratok csapnak össze. 56 mint a család-történetem része, 56 mint a börtön-évek története, 56 mint a barátságok és a bajtársiasság bölcsője – már annál érdekesebb nekem. De az egészben persze apa érdekelt a legjobban, apa, aki annyira idősen, mint én most, börtönben ült.

Mit gondoltál egyetemistaként a fennálló rendszerről, kommunizmusról és hatalomról, kérdeztem nagyra nyílt szemekkel, de

sejtettem, hogy a válaszhoz vissza kell menni a kályhához. Kamaszként idegesített, hogy amikor a fizikaleckéhez csak egy képletet kérdeztem tőle, ahelyett, hogy megmondta volna a választ, vagy beismerte volna, hogy nem tudja, visszament a fizika kultúrtörténetének gyökereihez, és Simonyi Károlyról, kedvenc professzoráról, a reneszánsz mérnökről kezdett sztorizni. Ilyenkor sose tudtam, hogy most politikusként kitér a válaszadás elől, vagy villamosmérnökként tudós előadást tart. Persze most más volt a helyzet, hiszen nem egy képletre

volt szükségem, hanem meg akartam érteni, hogy milyen ideológiai befolyások érték egyetemista korára, és hogy az 56-os követelések miket mozgattak meg benne.

Felvidékről származott, anyja a megyei nemességből jött, apja a hernádszentistváni kántortanító legkisebb gyermeke volt, a szlovákokkal természetesen éltek együtt. Mécs László idős korában, a Bakonyban, ahol a bencések vendége volt üldözöttként, az erdőben éjszaka, társaságban, legújabb versét szlovák népdal dallamára énekelte. Trianont a legnagyobb tragédiának élte meg, családi tragédiának, hiszen korábbi életük és gyökereik teljesen szétzilálódtak. Kántortanító dédapám akkor halt meg, amikor levették az iskoláról az angyalos címet.

Mécs László igazából Mártoncsik Józsefként született. A premontrei rendbe belépve lett László a rendi neve, majd verseket kezdett el írni Mécs néven, és amikor éppen nem kellett bujkálnia, vagy nem ült börtön-

ben egy szelíd verse miatt, járta az elcsatolt országrészek magyar ajkú városait. Ilyen körúton ismerkedett meg Kodálllyal is. Öcsöcse, nagyapám, az iránta érzett szeretet és tisztelet miatt szintén felvette a Mécs nevet. Ez is csak tizenévesen tudatosult bennem, és egyszerre tűnt szerénynek és önteltnek a nevünk. Én, Mécs, Isten szavának trombitája, s mint költő, élő lelkiismeret, zengte Mécs László, és zengte apa is teljes átéléssel, amikor őt idézte. Egyszerre vonz engem és érint kínosan a fene nagy öntudatuk, és nyomaszt, hogy ez a felkentség, ez a próféta szerep, amelyet a név összpontosít, vajon kötelez-e valamire. De lehet, hogy inkább a nőneműségemből eredő szorongásom ez, vajon a melldőngető férfiakkal szemben választhatok-e szerényebb pozíciót magamnak. Mindenesetre apa nagy küldetésstudatát innen eredeztettem, habár belőle nem tudtam kisajtolni a beismerő mondatot. Pedig nagyanyám is inkább elszakított szülőföldjének lánglelkű poétájáért rajongott, és talán ezért lett öccsének felesége.

Nagyanyám idealista volt, aki az elérhetetlen és szent célokért boldogan feláldozta volna magát – ez talán nincs is messze attól, amit 56 jelent. A szabadság és a haza hasonlóan transzcendens fogalmak, mint Isten. Apám, még meg sem születve, majdnem ennek az eszmeiségnek lett az áldozata, ugyanis nagyanyám 18 évesen, a svájci apácázárdában tett tanulmányain felbuzdulva úgy döntött, hogy egy távol-keleti leprakórházba megy apácának. Az apja, az időközben legjobb barátjává váló, Királyhelmeceen szolgálatot tevő Mécs Lászlóval együtt mindenképpen tenni akart valamit annak érdekében, hogy Klári lányát eltérítse az öngyilkos tervtől. Így ismertették össze Imrével, nagyapámmal, aki budapesti orvosként élte vallási értelemben nem teljesen szabályos életét – ezt már apa fogalmazza ilyen szemérmesen, kezét öntudatlanul a szája elé emelve. A nagyétkű orvos „na, lemegeyek

megnézni a puellát” felkiáltással szemügyre vette a nála 15 évvel fiatalabb, szűzies Klárikát. Úgy tudta rávenni a házasságra, hogy megfogadták, ha egy éven belül nem jön az utód, akkor Klára mehet a leprakórházba, Imre pedig Asissibe, ferences barátnak. Az utolsó pillanatban ugyan, de apa megfogant, így fennmaradt a házasság.

Sokat gondolkodtam apa paradoxonjain, és hogy azokkal együtt hogy lett belőle 56-os. Hívő katolikus és mérnök. Hívő katolikus és liberális. Szenvedélyes és végtelesen nyugodt. Idealista és gyakorlatias. Nemesi származású és valahol mélyen proletár. Kultuszminisztériumi házban nőtt fel a József körúton, ahol mindenki méltóságos és kegyelmes volt – az utcafronton, a nagyon szegények viszont nem az utcai traktusban laktak. Kisgyerekként ezek az egyenlőségek zavarták, nem értette a cselédek miért szűk, piszkos lépcsőn járnak, míg ő széles és vörös szőnyeggel díszítetten mehet. Az egyházi szolidaritással a bencés gimnáziumban találkozott, ahova minden üldözött felvettek. 44 végén, a bombázások idején a jezsuiták pincéibe menekültek apáék is, a hat-nyolc bérház alatt összenyitott pincerendszerben 160-180 zsidót bújattak a jezsuiták. A szovjet csapatok bevonulását kisfiúként sem élte meg felszabadításnak. Viszont a lebombázott hidak újjáépítése teljesen lenyűgözte, rendszeresen kijárt figyelni a munkálatokat.

A hatalommal 15 évesen szegült szembe először. A pécsi jezsuitákhoz járt, a békebeli városba, ami maga volt a nyugalom Budapest után. A jezsuita szigor, műveltség, munka és a teljes élet felajánlása apát is megmozgatta, jezsuita pap akart lenni, mindent odaadni, nem lacafacázni. Úgy tűnik, ez szokás volt a családban. Ráadásul munkáspap akart lenni, a munkásokat nem szabad magukra hagyni, gondolta, köztük kell dolgoznia. A pécsi idillbe az államosítás rondított bele, apa diákként ellenezte,

mert azt tapasztalta, hogy a jezsuita gimnáziumot szétverték ezzel. Mindszenty bíboros Pécs környékén hangos tiltakozó körutat tartott, apáékat az új igazgató pedig arra akarta kényszeríteni, hogy tiltakozzanak Mindszenty tiltakozása ellen. Erre ők többen nem voltak hajlandóak, pedig gyötörték, pofozták őket, mondjátok ki, hogy a jezsuiták vettek rá titeket erre a magatartásra, üvöltöttek, de apáék nem mondtak semmit. A helyzetből az mentette meg őt, hogy az egyik jezsuita pap felhívta nagyapámat, hogy azonnal vigye fel Budapestre a kamasz Imrét, mielőtt nagyobb baj lesz. Ennek köszönhető, hogy nagyapám egyik betege, az Eötvös Gimnázium igazgatója hajlandó volt apát felvenni, míg a tiltakozó diákok közül többeket az ország összes iskolájából kiiltottak. Ekkor megmenekült a megtorlástól.

Egy évet munkásként töltött el apa, ami élete első igazi lázadása is volt egyben. Műszaki érdeklődése már nagyon korán megnyilvánult, rádióamatőrkedött, idősebb korában az apja orvosi koponyáiba szerelt rádiókat, melyek váratlanul megszóltak, frászt hozva a családra, a teleki téri bolhapiacról ingaórákat lomizott, azokat szétszedte és összerakta, pörölt is vele az anyja, hogy mi mindent hord össze a lakásba. Ez mára sem változott. Lomtalanítás-kor úgy kell visszarángatni apát, hogy ne hordjon be mindent, egyre gyarapodó óragyűjteményén megbocsátóan mosolygunk. Ahogy nagybátyja papköltőként, úgy apja orvosként érezte felkentnek magát: a szent gyógyító, az egyetlen igaz hivatás űzője. Apa viszont dacolt ezzel, ő műszaki ember volt, nem akart orvosnak menni, a műszaki tudományok egzaktása lenyűgözte, nem győzte elégszer orvos apja és később belgyógyász húga orra alá dörgölni, hogy szerinte az orvosi szakma nem eléggé tudományos. Így lázadva érettségi után vilánszerelőnek állt.

Az államosítások örültségeit itt is megtapasztalta, a felszámolt kis műhelyek korábbi vezetőit kirúgták, gyorstalpalón munkásokat képeztek, akik majd pusztán azért, mert munkások, megbízhatóak lesznek. A balettintézet átalakításának villanyszerelői feladatait is elláthatta, ami tapasztalatnak jó volt, de elkeserítette, ahogy szétverik a milleniumi épületet a rögeszmés vállalatalkítások miatt.

Ezzel az erőszakos és formális hatalomgyakorlással szembesült az egyetem első évében, 52-ben is. Az akkor induló műszertechnika tagozaton a hallgatók ötöde szakérettségis volt, ami azt jelentette, hogy az állami vállalat munkásai közül kiemeltek sokakat, akiket az egyéves bentlakásos tanfolyamot követően leérettségiztettek, és benyomtak az egyetemre, míg az értelmiségiek csak egy nagyon szűk része kerülhetett be. Így sokan akár akarataikon kívül, a kellőnél sokkal szerényebb tudással jutottak be, ami a műszaki egyetemen különösen kiütöközött. Apa magára vállalta, hogy megszervezi nekik a tanulóöröket, ő pedig a legnehezebben haladókkal foglalkozott. Sokszor mesélte nekünk, hogy korrepetálta a gyengébb tanulókat, és akkor értette meg igazán mélyebben a tananyagot, ugyanis a legegyszerűbb nyelven, a legalapvetőbb összefüggéseket kellett magyaráznia. Akkor még nem tűnt különösnek a történet, én is korrepetáltam többeket matekszakon, mert a hallgatói fejpénzért küzdő egyetemek boldogboldogtalant felvettek, nem láttam nagy különbséget. De most összeállt bennem, hogy mit is jelentett a szakérettségisek jelenléte, hogy ekkor apa és évfolyamtársai előtt még világosabbá vált a hangoztatott eszmék megvalósításának hamissága.

Sztálin halálát a marxizmus-leninizmus előadáson jelentették be, néhány lány zokogott, apáék alig bírták visszafogni a vigyorításukat. Rákosit leváltották, Nagy Imrét először meghökkenve és kételkedve fogad-

ták, majd egyre inkább látták a pozitív lépeéseit, az embertelenségek visszafogását, a józanságot, például a Trianon után nyersanyagok nélkül maradt ország nehéziparának visszafogását és inkább a mezőgazdasági fejlesztések támogatását.

Mérnökökre szükség van, ezt már Rákosiék is belátták, de azt is tudták, hogy a mérnökképzés szakembereit nem lehet egyik percről a másikra leváltani a saját kádereikre. Meg egyébként is, a mérnöki tudományok egzaktysága nem is hangolható annyira a párt ideológiájára, a mérnöki gondolkodásmódot elsajátítók talán kevésbé megvezethetők. Korábban az ilyen mondatokkal szemben kétkedő voltam, ugyanis apa mérnöki felsőbbrendűség-tudatát hallottam ki belőlük, de ma már elfogadom. A professzorai a német tudományosságban nőttek fel, ahogy a jogászok is a német jog-

alkotásból vettek át példákat is, talán ez a német precizitás, rendszerszemlélet és tiszta logika lehet amögött, hogy Szegeden a jogászok, Budapesten pedig a mérnökhallgatók fogalmaztak meg forradalmi pontokat először – gondolkodunk együtt apával. Ugyanis amikor azt az alapvető kérdést fel tettem, hogy vajon miért pont a Műegyetem, akkor mintha kicsit megtorpant volna, mintha nem lenne rá kész válasza, csak ahogy jobban belementünk. Talán számára is a trivialisok közé tartozott: a budapesti egyetemek közül a Műegyetemen volt a nagygyűlés, pont, axióma, nem bizonyítandó, hanem ebből vezetünk le más tételeket.

Vágyom a levezethetőségre. Próbáltam megérteni, apa miért volt olyan, amilyen, 56-ban és utána, mintha egy lineáris egyenletrendszerrel kihozható lenne a megoldás, mintha az apai ágból és az anyai ágból levezethető lenne az utód. Holott ez csak egy gyerekes kísérlet arra, hogy őt és magamat is megértsem kicsit jobban, miközben tudom, és apa is csillogó szemmel magyarázza, hogy az igazán izgalmas dolgok nem lineárisak, hogy a non-lineáris világ éppen az ő egyetemi tanulmányai alatt bimbózott, és a forradalom sem lineáris jelenség volt, azért robbant hirtelen, alulról jöve egy nagyot. Persze tudom, hogy a nagy családi vonások azért nyomot hagynak rajtam. És éppen e miatt az örökség miatt olyan nehéz számomra az elköteleződés, a teljes odaadás, a nagy, egyetemes cél megtalálása. Hiszen apa családjának története nem más, mint az eszmékért magukat odaadóknak története. A gyógyítástért odaadom magamat, Istenért odaadom mindenem, a szabadságért tiétek az életem, ez nekem olyan pátosszal teli, és olyan apró vagyok ebben, mint amikor az univerzumról és a fekete lyukakról nézek dokumentumfilmet, és a sírás kerülget.

Állunk apával a Nemzeti Sírkertben, 2001. november 4-e van, tizenhárom éves vagyok. Már kiskoromtól szerettem járni mindenfé-

le megemlékezésekre apával, vele lenni, kimenni, koszorúzni, nézni a katonafiúkat, szép ruhát felvenni. Állunk a Kerepesi úti temetőben, szólítják apát koszorúzásra, amikor felzeng a kórus, emlékezetemben nénik és gyerekek, síppal a szájukban, teli torokból, hogy hazaáruló, undorító, pfuj, akasztottak volna fel. Dávid Ibolya mögé bújok, örülök, hogy kalapos nő, jobban kitakar, apa int, menjek vele, szinte rá se nézek, nem akarom, hogy felém intsen, menjen már, nem akarom, hogy megtudják, összetartozunk, nem akarom, hogy az én halálomat is kívánják, nem akarom, hogy ne szeressenek, de leginkább azt nem akarom, hogy ott álljak és lássam, ahogy apát megsemmisítik.

Sokszor nagyon gyávának érzem magam, mivel apa mellett csak akkor tetszelgek, ha könnyű, ha fényes. Sokszor félek belegondolni, hogy én 56-ban vagy 89 előtt hogyan viselkedtem volna, sokszor tartok az opportunizmus vonzásától. De sokszor mérges is vagyok, hogy apa nem alkudott meg. Mert mit érnek a hősi gesztusok, az öngyilkosságok, mit ért volna 56, ha őt megölik, és én sem születek meg, mit ért 56 így, hogy utána harminc évig nem tudták megdönteni a rendszert, és mit ért 56 így, hogy ma jóval többen menekülnek el az országból, mint akkor?

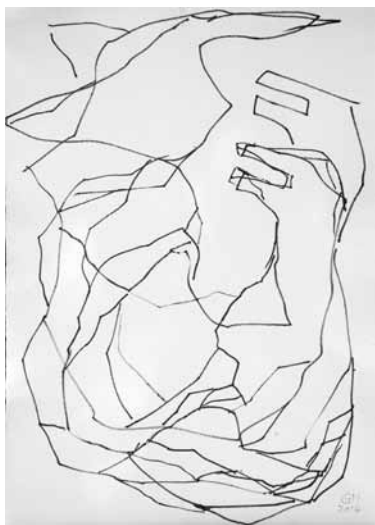
Keresem a kötődési pontokat apához, ami egyszerű, mert hasonlóan gondolkodunk, de közben veszett nehéz, mert 55 év van közöttünk. Hogyan kapcsolódik a történelemhez, alakuló entitásként mit kezdjek egy kész élettel? Csak úgy lehetséges, ha az érzések mélyére próbálok helyezni magam. Például, amikor arról mesél, hogy a

börtönből kikerülve, miután az újralátás, a megmenekülés ölelései kifűjtak, maradt a vákuum és az 56-os gettó, mert a forradalom óta eltelt hat évben az élet ment tovább, a pitiáner alkuk megkötöttek, mert az élet csak pitiáner alkukkal mehetett tovább. Apa és társai pedig hat évig élhettek tovább abban az ideában, amit 56 jelentett nekik. A kintieknek kellemetlenné váltak, emlékeztették őket arra, akik ők is voltak még az egyetemen. Találkozás egy fiatalemberrel – gondolom. Ebben a történetben egyszerre érzem magam a pitiáner alkuk megkötőjének. Érzem, ahogy szűkül ma a levegő körülöttem, és rettegek, hogy hamarosan pitiáner alkuk kellene majd az élethez. De egyszerre érzem magam oly fájoan kívüllónak is, mint apa. Valakinek, aki a valóságához sokszor nehezen kapcsolódik, aki ideákból építi fel az életét, és próbálja a maga értékrendje szerinti tisztaságot képviselni. De közben az egész hasonlítgatástól zavarba jövök, hiszen mit gondolok én magamról, hogy ahhoz a helyzethez mérem a jelent. Ma minden olyan súlytalannak tűnik, ők a szabadulás után háromnál többen nem találkozhattak, mert az már fenyegetést jelentett az államhatalom számára, mi vonulhatunk több ezren, és nem történik semmi.

Apa kilenc hónapot volt a halálsoron. Azt mondja, felkészült ott a halálra, de azt is mondja, nem lehet tartósan halálfélelemben élni. Ez valahogy olyan megnyugtató és olyan ismerős, mintha a halálfélelem régóta része lenne az életemnek. De nem a saját halálomtól való félelem, hanem az ő halálának rettegése, irracionálisan, de nem telje-

sen elrugaskodva. Öreg ő, 83 éves, sovány öregember, írták róla egy orvosi papíron, már tíz évvel ezelőtt is öreg volt. 58-ban Kodály levele megmenthette, de most nincs ilyen út, most valóban fel kell készülnünk erre. Nehéz látni a szomorúságát. Nehéz látni, hogy csalódott. Nehéz, de jó is látni, ahogy anyámmal együtt rendületlenül tűntetnek. És nehéz elfogadni tőle, amikor azt mondja, igaza volt Mózesnek, amikor népével addig bolyongott, amíg ki nem halt a rabszolga-generáció. És csak azután léptek a szabadság földjére.

Petri György
Október

Olykor a gyűlölet trágyatüze lobog fel,
olykor a levizelt salak
füstölög alattomosan a kazán mellett
– halottak! halottak! –
Olykor a nép utcára réved-széled, fölkel,
a lehetségesből valamit megragyogtat
mint lopott fülbevalót: nem tudja, hogy az
övé.

Olykor, tűntödben, kicsit, még rágcálnám
a melled.

Novotny Dániel

Öt-hat töredék

(szociográfiai álomszilánkok)

Édesanyám szerint, aki akkor tizenegy éves volt, iszonyatosan sokat kínlódtak Várpalota főterén a Sztálin-szobor lábának átvágásával. Hatalmas gázpalackokat tartottak a munkások, amelyek a lángvágókat működtették. Páran próbáltak elektromos fűrészel vagy éppen sima kézfűrésszel nekilátni. Megint mások hatalmas kalapácsokkal (samu) igyekeztek megrepeszteni a talapzatot. Lenyűgöző színekavalkád, szikrák és lángok szimfóniájához a fűrészek csikorgása, a kalapácsok döndülése adta a fülsiketítő kíséretet. A panel többi lakója is az erkélyről nézte az eseményeket. Talán nem csak a szemet és tüdőt maró füst és por miatt csillogott könny a szemükben.

A forradalom vérbefojtása után a várpalotaiak mind pontosan tudták, hogy mit jelent a diktatúra visszatérése. Hajmáskéren volt a legnagyobb szovjet katonai bázis. Az orosz tábornok már huszonharmadikán azonnal kapitulált a forradalom előtt, vele együtt az egész bázis. Most deszkákkal leszögelt vagonokba pakolják őket, parancsnokokat, fő- és altiszteket, családostul: feleség, gyerekek, csecsemők – mind mennek egyenesen Szibériába. Jól jön a szénbányákba a frissítés, a kényszermunkások már mind meghaltak, a kevés túlélőt pedig muszáj volt mégis ha zaengedni. Hajmáskérré pedig megérkezik a kirendelt új, megbízható, megkérdőjelezhetetlenül párthű vezérkar.

*

Amikor Arnóra kerültem, faggattam az idősebbeket, hogy mire emlékeznek nagy-

bátyámról, Abaffy Gyuláról. Higgadt jókedv, csodás énekhang, könyvelőként témérdek munka a diósgyőri vasgyárban, a megrázó családi tragédiák (kétszeres özvegyesség), kártya barátokkal (sosem pénzre), és a lagzikban egy tálban mindig elé rakták a levesből kiszedve a zúzóját, amelyet annyira szeretett. Igazából semmi különös. Egyszerű, szorgalmas lelkész, aki igyekezett életben maradni és életben tartani a családját. 56-ban, azt hiszem, október 24-én reggel, két, virágokkal feldíszített lovas szekér indult be Miskolcra, tele lelkes, ünneplő, éneklő magyarokkal. Az egyiken állítólag ott ült a tisztelendő úr is.

*

Édesapám már az Állami Hangversenyzenekar klarinétosa volt 56-ban. Aznap nem lépett ki a lakásból. Elmarad a próba. Elvileg két hét múlva esz-klarinéton játszik majd Beethoven-szimfóniákat. A bérlakás ablakából nézi a tompa lövésektől visszhangzó

Budapestet. Az idegpályáin jajongva csúszkálnak ezek a hangok. Nem egyszerűen emlékek, hanem átéli újra: a világháború végén kétszer ugrott le teherautóról, amelyre az oroszok gyűjtötték össze az utcáról az egyszerű járókelőket. Ahogy áll az ablakban, csak arra gondol egymilliomodsorra, hogy miért nem lőtték hátba egyik alkalommal sem. Ott álltak a szovjet katonák, kalasnyikovval. Ő meg csak rohant tiszta erejéből. És életben maradt.

Visszaül a székére, megigazítja a nádat a fúvókán, második tétel, a C jeltől nehezebb futamok várnak rá. A klarinét hangja betölti a szobát, és egyben kizár mindent. Tényleg mindent.

*

A felsős osztályfőnököm dr. Rosta Pálné akoriban nagy kommunista volt. Valami helyi pártfőtitkár is. A férje meg marxizmust tanított a rendőrfőiskolán. Törít tanított, képzelhetitek. Hallgattuk, ahogy indulatosan magyaráz az állatias ellenforradalmi csúrhérről. Mert ő tudja, ő tényleg ott volt az utcán. November 5-én, mondjuk. Vörös nyakkendőben, szovjet zászlót lobogtatva vonultak a belvárosban. És – elmesélése szerint – hihetetlen jó érzés volt tudnia, hogy szerelme ott hasal valamelyik tetőn, és egy géppuska ravaszára helyezett újjal fedezi őket, a felvonuló szép szál KISZ-eseket. Fehér ingük csak úgy ragyogott a napsütésben. Ez mégiscsak az ő világuk. Az igazi forradalom világa...

*

Az én otthonomban, a mi lakásunkban még sosem üvöltött senki. Mi nem vagyunk ilyenek. Édesapám végtelenül higgadt, filozofikus alkat, még mérgesnek sem láttam soha. Édesanyám egy evangélikus lelkész kilencedik gyereke, egyszerű, jó kedélyű, toleráns,

mondjuk, aggódni nagyon tud. Szokatlan módon még mi is kifejezetten jóban voltunk a húgommal. Tizenpár éves lehettem, amikor mégis hangos veszekedéstől remegtek az ablakok. Igazából csak nagybátyám üvöltött. Édesanyám csak halkán válaszolt, de ezzel csak még tovább hergelte nagybátyámat.

Nagynéném, az ő nővérük, Németországba disszidált. A férje szintén evangélikus lelkész gyermeke, Sokoray. A helyzet tarthatatlanná vált itthon a számukra. Legalábbis édesanyám szerint. Nagybátyám szerint viszont gyáván megfutamodtak. Azok az igazi hősök, akik itthon maradtak, és vállalták a következményeket.

Máig sem tudom, hogy igazából kinek van igaza. De fülemben cseng az az egyszerű, számomra pokoli veszekedés. És a gyomrom görcsbe szorul. Generációkban visszhangzó gyomorgörcs.

.....
 Petri György: Karácsony 1956

Huszonkettedikén egy pillanatig (reggel háromnegyedhétkor), baljós gyerek, József és Jézus között, tizenhárom éves vagyok. A karácsony ekkor ünnep utoljára. Enni van bőven: nagyanyám előtt a hiánygazdaság – mint a Vörös-tenger: száraz lábbal és pulykával kelt át. Ajándék is adódik, mármint nekem, még monopolhelyzetben vagyok, egyetlen unokatestvérem lány és még csak négyéves, én pedig a család utolsó férfisarja (akkor még). Borleves, hal – van itt minden, ahhoz képest, hogy nemrég jöttünk fel az óvóhelyről,

ahol F. G. egy tárnéklüli davajgitárral hadonászott („Menjen innen, Gáborka – mondták neki –, kell a nyakunkra hozni az oroszokat?”). Gáborka (majd csak orgonanyílás előtt akasztják fel) bejön kellemes ünnepeket kívánni, éjfélí mise nincs a kijárási tilalom miatt, én a Capitalyt tanulmányozom – ezt kaptam, kéz alatt szerezte a nagynéném, a játékboltok kínálata még hiányos. Nagynéném némileg búcsúzik is: távozni készül via Jugoszlávia, de aztán a határnál nem várják be, ezért tizenegynéhány évvel később itthon kénytelen meghalni gerincrákban. Capitalyt játszani senki nem tud, az ostrom előtről maradt „Orion” rádiót csavargatom, Londont, Amerikát hallgatom, mint az anyám negyvennégyben, csak hangosabban: már és még lehet. A kívülről tudott karácsonyfadíszek most úgy hatnak rám, mint sok évvel később egy nő, akit sok éven át szerettem. Reggel még meztőláll elturkálók a Capitaly szelvényei közt, beszívom a fenyő- és gyertyaszagot, behozok az udvari erkélyről egy tányér kocsonyát, a nagyanyám már főz, citromot facsar, kenyeret szel a kocsonyámhoz, pizsamában kuporgok a hokedlín. Ünnepszag, alvásszag van. Nagyapám köhécsel a cselédszobában, fogpiszkálókönnyel öltöztet egy roppant köhögés kiveti a dunyha alól, anyám is ébred, megtelik a konyha családtagokkal, s én, mint egy megfigyelő, akit rossz helyen ejtettek le: kicsi, idegen, kihűlt.

.....

Görgey Gábor

Történelmi sebek¹

Bálint, a jó tollú publicista, 1956. október 23-án déltájban belépett a Rádió szigorúan őrzött felségterületére. Túlesett az igazoltató procedúrán, s kezében lengette a pecsétetes belépőcédulát, melyet egy újabb kapunál ismét ellenőriztek, azonosítva a nevet és az adatokat személyi igazolványával, melyet szintén készenlétben kellett tartani. Mindenütt az ÁVH egyenruhásai ügyeltek az állam és a Rádió rendjére, mellükön a keresztbe vetett géppisztollyal, melyet a pesti ember akasztófahumora „hawaii gitár”-nak nevezett, s mely egyenes leszármazottja volt az 1945-ben bevonuló szovjet katonának „davaj-gitár”-jának. Mindig émelygett a szorongástól, amíg ezen a gitárokkal díszített szűrőrendszeren átvergődött, úgyhogy amint túl volt rajta, egyenesen a büfébe irányította lépteit, és egy kávéval állította helyre lelki egyensúlyát.

– Ma valahogy éberebbek, ha ugyan ezt az undorító éberséget fokozni lehet – állapította meg magában, miközben a forró kévét apróra beosztott, élvezetes kortyokban hörpölte. Mintha még szúrósabban vizsgálták volna a belépőket és a cédulákhoz tartozó embereket a civil belügyesek, és az egyenruhások mintha tüzelésre készebb markolással fogták volna a géppisztolyokat. De lehet, hogy az egész csak az ő neuraszténiája, hiszen még nem szokta meg igazán, hogy a rendszer szent Rádiójának területére ő is beléphet. Annyi keserves év után, amikor pallérozott és finoman színezett stílusát csupán a horganylemezzgyár üzemi lapjában gyümölcsöztethette, sztahanovista munka-

versenyre buzdító, a kommunista szombatokat dicsőítő és békekölcsönjegyzést propagáló förmedvényekben. A kapitalizmus igájában sínylődő nyugat-európai munkásosztály, a rothadó burzsoá kultúra szemétdombja, a kommunizmus büszkén lobogó győzelmi zászlaja és hasonló fordulatok stílusborzalmait pötyöggetve a nevetséges üzemi lap szerkesztőségének őskori Remington-írógépén. 1953-ban kerülhetett ismét vissza az országos laphoz, régi szerkesztőségébe, a rövid olvadás időszakában. Így történt, hogy a Rádióba is hívták olykor, s amikor 1955-ben ismét szigorodtak az idők, valahogy megfeledeztek róla, hogy eltávolítsák. Továbbra is havonta írta, és mint jó előadó, maga olvasta mikrofonba hangulatos és cizellált rádiójegyzeteit. Ma volt megint a napja, október 23-án.

Bejött rendesen, a megbeszélrt időpontra, holott legszívesebben otthon maradt volna, mert általános levertséget érzett már vagy tíz napja, és fájdalmai voltak. Övsömör kínozza. Veszélytelen, de nagyon kellemetlen nyavalya. Maga a betegség már múltóban volt ugyan, de szerencsétlenségére néhány helyen elfekélyesedtek a sömör apró kiütései, naponta kellett kezelésre járnia a kerületi sebészetre. Szinte minden mozdulatnál beléhasított a fájdalom. De megírta a rádiótárcát becsülettel, és övsömör ide, övsömör oda, bejött, hogy felolvassa.

A stúdióba, ahová a diszpozíciója szól, nem engedték be. Még foglalt volt, úgy látszik, csúsztak az előző felvétellel. Kint üldögélt a folyosón, keresztretjvényt fejtett – mindig volt nála ilyesmi –, és kínozza az övsömör. Sehogy sem jött ki neki, mit mondott Zsdánov Leningrádban 1949. november 7-én, és dühösen rágta a ceruzáját, hogy már megint kezdődik a régi nóta, már egy keresztretjvénybe sem lehet elmenekülni, ismét átpolitizálnak minden kockát. Milyen jó volt 53 után, egy darabig Goethe-idézetekkel és impresszionista festők nevével is le-

¹ Az írást az alábbi kiadás alapján idézzük: Görgey Gábor: *Megírhatatlan történet*. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 7–16.

hetett találkozni a keresztretjvényekben, sőt egyszer – micsoda élmény volt! – az jött ki neki, hogy „Bauhaus”. Ahogy így bosszankodott, elrohant előtte a műsor szerkesztője. Ő ugyan odaszólt neki, de az meg se hallotta. Fél óra múlva újra elrohant, most visszafelé, és akkor észrevette Bálintot, aki fel is állt, és ujját figyelmeztetően fölemelve elkezdte, hogy „Mondd, kérlek szépen...” – de a szerkesztő csak rohantában vetette oda neki:

– Láthatod, milyen tébolyda van, ülj le, majd szólok!

– Várj, kérlek! Legalább azt nem tudod véletlenül, mit mondott Zsdánov Lenin-grádban 1949. november 7-én?

A szerkesztő már a folyosókanyarban rohant, de most úgy torpant meg, mint a rajzfilmekben Donald kacsa, amikor, mondjuk, felrobban a háza. Földbe gyökerezett lábbal állt a szerkesztő azon a ponton, ahol a robbanás érte, egy ideig még meredt maga elé az eredeti irányba, mint aki nem hiszi el, ami mögötte történt. Azután, ugyanúgy földbe gyökerezett lábbal, tehát változatlan testhelyzetben, lassan hátrafordította a fejét, olyan lassan, hogy szinte nyikorgott a nyaka, és Bálindra bámult. Kétszer is kinyitotta a száját, amíg végre meg bírt szólalni:

– Lehet, hogy a Rádiót pillanatokon belül megostromolják, és akkor te Zsdánovval jössz nekem? Zsdánov végérvényesen le van szarva, érted?

Azzal – mint amikor a gazdasszony a szikkadt konyhakertben sárgarépával birkózik, s végül úgy rántja ki, hogy hanyatt esés ellen futni kezd hátrafelé – a földbe gyökerezett szerkesztő valósággal kitepte magát a folyosókanyarban, és elszárguldott.

– Ha már a Rádióban is így nyilatkoznak Zsdánovról – vonta le a következő pillanat alatt Bálint –, akkor remény van rá, hogy a keresztretjvényekben hamarosan megint elfoglalják méltó helyüket az impresszionisták. Sőt ha így folytatódik, a

végén még bejönnek a polgári csökevényes absztraktok is.

Ez jó érzéssel töltötte el, amikor ismét leült. Csak néhány perc múlva ötlött fel benne a kérdés:

– Hogyhogy megostromolják a Rádiót? Kik? Hogy értette ezt Ráduly, a szerkesztő?

Tíz napja, amióta kitört rajta az övsömör, nem volt bent a szerkesztőségben, s bár olvasta az újságokat, és elégedetten állapította meg, hogy az események halmozódnak, a szerkesztőség nem kinyomtatható bizalmas híreiből és a jólertesültek folyosói pusmogásaiból kimaradt. Tűnődött Ráduly kitörésén. A szerkesztő köztudomásúan két dologtól irtózott leginkább: mint magánember a frigid nőktől, és mint irodalmi szerkesztő a dilettánsoktól. Miután nem valószínű, hogy frigid nők ostromolják a Rádiót, gondolta Bálint, a szerkesztő valószínűleg arra célzott, képletesen persze, hogy dilettánsok hada ostromolja az irodalmi osztályt, s akkor még tőle, a profitól sem érezheti magát biztonságban, képes Zsdánovra hivatkozni. Majd ha visszajön, megmondja neki, miről van szó, mármint egy hülye keresztretjvényről, nehogy rossz szájíz hagyjon a szerkesztőben a kérdése.

A folyosón egyre nagyobb volt a forgalom, neki pedig egyre inkább fáj az oldala. Bevett egy fájdalomcsillapítót, nyállal, mert nem mert elmozdulni a büfébe sem, egy pohár vízéért, hátha épp akkor hívják. A rohangászok között időnként mondatfoszlányok repültek a levegőben: „Tüntetők... Nem engedélyezték... Engedélyezték... Gerő azt mondta... A Bem-szobornál... Beolvassuk a pontokat vagy nem olvassuk be?” Azért tulajdonképpen hallatlan, hogy ennyi ideig váratták, ezt meg fogja mondani! Elővette a kéziratát, és még egyszer átnézte.

Az „alkonyati fény” elé odairta, hogy „sötétlila.” A „kapualjak” elé beírta, hogy „ódon”. A „macskák osontak” elé, hogy „bársonyléptű”. „Az utca fényesre kopta-

tott macskakövei” után pedig beillesztette, hogy „melyeken egykor gáláns gavallérokkal gördültek a konflisok”. Határozottan hangulatosabb, és színesebb lett így a tárcsa. Hát igen, igazság szerint mindent érlelni kellene. Nemcsak a bornak kell ez. A gondolatot mindjárt továbbfejlesztette: az idő hordójában bontakoznak ki a zamatok. Ezt legközelebb fel fogja használni. Csak el ne felejtse, ahogy szokta. Már éppen vette elő a golyóstollát, hogy feljegyezze, amikor előviharzott Ráduly, és rárivallt:

– Gyere! Olvasd be gyorsan, mert aztán a pontokat olvassuk! Mutasd, mit írtál?

Miféle pontokat, akarta volna kérdezni Bálint, de Ráduly, aki gyorsolvasásban világrekordernek számított, visszanyomta kezébe a kéziratot:

– Bársonyléptű macskák? Pont most? Na mindegy, olvasd be!

Szinte belökte a stúdióba, és Bálint majdnem felüvöltött, mert övsömörös oldalával nekiütközött az ajtónak. Az egyik seb, a legromdább, biztosan felfakadt. Sziszegve leült a mikrofon elé, a hangtechnikus az üvegcellából intett, hogy mehet. És Bálint szépen tagolva, a hangulati elemeket kiemelve, hibátlanul felolvasta a tárcáját. A vak kintornásról, aki a budai Vár macskaköves utcáin sorra járja az ódon kapualjakat. A repkénynyel futtatott udvarokon potyognak a forintok egykor szebb napokat látott kalapjába. Mint ahogy ő is szebb napokat látott valaha, amikor egyáltalán látott még, és nem volt világtalan. Akkoriban még ez a valamikor finom és drága kalap (Hammerle és Fia aranybetűi még most is látszottak selyembelésén), nem alamizsnagyűjtésre szolgált, hanem arra, hogy délceg gazdája nagy ívben emelgesse könnyű léptű, elsuhanó kisasszo-

nyok előtt. Olyan ez a megkopott kalap, mint egy hűséges kutya, mely végigkíséri a vak kintornást az elsötétült világban. Hangulatos tárcsa volt, és Bálint igazán hangulatosan adta elő. Meg volt elégedve magával. Felpillantott, mit szól hozzá Ráduly az üvegcellában.

Kicsit meglepődött, hogy már csak a hangtechnikust látta ott, a szerkesztőt, miközben felolvasta finom tollú írását, eltűnt. Mikor kiment, sértődötten biccentett a technikus felé, de az rá sem hederített, kapkodva csinálta a dolgát.

– Ezek ma még vannak örülve! – gondolta. – Mi történik itt?

A folyosón időközben még nagyobb lett a forgalom, mindenki rohant és kiabált. Végre meglátott egy ismerő arcot a dramaturgiáról, megkérdezte tőle, kivel írathatná alá és hol pecsételtethetné le a belépőjét, hogy kiléphessen. A pasas úgy meredt rá, mint pár órával előbb Ráduly.

– Ha nem tudnád, ostromolják a Rádiót!

Szóval mégsem a dilettánsok hadáról beszélt Ráduly! Egyszer csak mintha lövéseket is hallott volna. Most vette észre, hogy amikor felolvasás előtt szokás szerint maga elé tette az asztalra a karóráját, utána ott is felejtette. Akkor meg se nézte, hány óra volt, és itt, az ablaktalan, hermetikusan elzárt folyosókon a sok várakozásban elvesztette az időérzékét. Fogalma se volt, hány óra lehet. Délután? Este? Netán éjszaka? Egy ki-

sebb csoporttal sodródni kezdett ebben a labirintusban, mígnem egyszer csak kint találta magát a Szentkirályi utcában. A főbejárati oldalon, a Bródy Sándor utcában nagy tömeg kavargott, kiabált. A tüntető tömeg felszívta őket, akik most kerültek ki az épületből. Bálint szeretett volna el-

jutni a Múzeum körút felé. Lökdösték, falhoz nyomták, kétszer elesett, természetesen mindig a fájós oldalára. Biztos, hogy minden sebe fölfakadt, gondolta. Holnap feltétlenül be kell mennie kötözésre.

Közben újabb és újabb lövések, sorozatok dördültek az épület ablakaiból. A tömegben ordítások, sikolyok. Valaki fölfedezte, hogy Bálintnak teljesen átvérzett az inge. Megfogták, és be akarták tuszkolni az egyik mentőautóba a többi sebesült közé, de ő egy alkalmas pillanatban kisiklott segítői kezéből, és a tumultusban egérutat nyert. Végre eljutott a Múzeum körútra. Gyalog indult haza a felbolydult éjszakai városban. Egy csoport ujjongó fiatal jött vele szemben. Valamelyik Bálint kezébe nyomott egy bronzdarabot:

– Vidd haza! Szuvenír! Apuciból egy darabka!

Mikor hazaért a Sztálin-szobor maradékával, felesége már a haját tépte, úgy aggódott érte. Kamillával kimosta és bekötözte sebeit. Másnap, október 24-én, természetesen nem ment kötözésre. Visszagondolt a tegnapi napra, és egészen fantasztikusnak rémlett, hogy ilyen történelmi esemény középpontjába került. Milyen igaza van Stendhálnak, hogy aki résztvevője a waterlooi csatának, rendszerint nem is tudja, hogy ez most a waterlooi csata, pedig nyakig benne van a történelemben. Feleségével állandóan figyelték a rádiót, hogy mi történik. Bálintot nagyon felvillanyozták az események, bár a lelke mélyén kicsit bosszankodott, amiért nem egy-két nappal később tört ki a forradalom, hogy leadhatták volna a tárcáját. Lehet, hogy így kárba vész az egész. Pedig milyen jó kis írás volt.

Felesége egyetlenegyszer sem engedte le a harcok idején az utcára. Kötözésre sem járt, otthon kezelgették a sebeit. Szép lassan gyógyultak a kellemetlen övsömör maradványai. Olyannyira, hogy mire ismét bevonultak Budapestre a szovjet csapatok, már

csak az egyikben, a legmélyebb közepén volt némi genny. Aztán behegedt az is november végére. De az egymás mellett pirosuló heges karikák nyomai megmaradtak.

Már a Rákosi-időkben is legfőbb szennvedélye és vigasza a Lukács uszoda volt. Rezervátum, menedék. Mindennap eljárt, úszott, zuhanyozott, a bennfenteseknek borralalóért megnyíló vasajton átment a gőzbe. Ezt nem vették el tőle. Most is, 1956 novembere után, amint lehetett, elsétált a Lukácsba, mely sértetlen maradt a harcokban. Az uszoda bozsgott az ismerősöktől, csupa régi törzsvendég. Mindenki politizált és vitatkozott. Ahogy Bálint a forró zuhany alatt karját magasba nyújtva kéjesen prüszkölt, bizonyos Havas, régvolt bankigazgató és régi törzsvendég, a szomszéd zuhany alól azt mondta neki:

– Szép kis géppisztolysorozat! A Parlamentnél kapta? Vagy a Corvin-közben?

És az oldalán pirosan sorjázó hegekre mutatott. Bálint úgy kapta le a karját, mint ha hirtelen tiszta forró vizet eresztettek volna rá. Erre ő sosem gondolt! Hogy ezek az egyenletes távolságban elhelyezkedő kerekded hegek, az elfekélyesedett övsömör maradványai, politikailag kínos helyzetbe hozhatják. Senki se mossa le róla, hogy ezek golyó verte nyomok. Vagyis részt vett a felkelésben. Hogy melyik oldalon, azt az ő esetében, az ő polgári múltjával, nem is firtatnák. Makogott valamit, ami beleveszett a gőzbe és zuhogásba, megtörölközött, kinyitatta a kabinját, és kapkodva felöltözött. Mikor Kovács úr kezébe nyomta a borralalót, olyan volt ez, mint egy búcsúkézfogás. Bármennyire sajnált a lelke, tudta, hogy hosszú ideig, ki tudja, meddig, nem járhat a Lukácsba. Úgy ítélte, ami itt történik, az a legsötétebb sztálinizmus restaurációja, hiszen a Lukácstól még Rákosiék sem tudták megfosztani.

– Nem mégy a Lukácsba? – kérdezte a felesége néhány nap múlva.

– Nem. Begyulladt a szemem tőle. Újban nem bírom a klórozott vizet.

Pár évvel később egy tv-filmben rozoga öregurat látott, régimódi felsőrészes fürdőtrikóban. Nahát, hogy ő milyen nagy marha, gondolta Bálint, ez a megoldás, teljesen világos, igazán rájöhetett volna eddig is. Hamarosan beszerzett egy ilyen ómódi fekete fürdőruhát. Ismét eljárt úszni a Lukácsba. A törzsvendégek közül néhányan kihaltak közben, a megmaradtak régi tagként üdvözölték. Nem sokat kérdezősködtek, mi oka volt e sokéves kihagyásnak, azt sem kérdezték, mi ez a szokatlan fürdőruha. Csak a zuhanyzóban, ahol mindenki meztelenül csapja testét, ott csodálkoztak kissé, hogy nem vetkőzik le, pedig fürdőruhában mennyivel kisebb az élvezet. Néhányan here-sérvvel magyarázták az esetet, de diszkréten nem beszéltek gyanújukról. Bálint megint beilleszkedett a Lukács zárt társadalmába.

Teltek-múltak az évek. Változott a világ, hullámzott a politikai helyzet, az alap-tendencia mégis az óvatosan adagolt, gyep-lőn tartott liberalizálás maradt, néhány változatlan tabuval persze, ezek közé tartozott az őszinte szembenézés 1956-tal. Úgy-hogy Bálint változatlanul jobbnak vélte, ha megmarad a fekete fürdőtrikónál, mely el-takarja egykori sebeit. Bántódás egyébként nem érte már. Ha nem is kapott magas ál-lami kitüntetések, de helyzete megszilár-dult a lapnál, nagyjából mindenről írhatott, és a Rádióknak is szakadatlanul írta színes jegyzeteit, most már évtizedek óta. Még a vak kintornásról szóló, végül is időtlen tár-cáját is újra felolvasta valamikor a hatvanas években. Azért várt vele vagy tíz évet, mert úgy érezte, valami áttételesen mégiscsak le-csapódott benne 56 szelleméből, tehát jobb az óvatosság. Mikor felolvasta, kicsit szo-rongott, de aztán fellélegzett: az illetékesek nem vettek észre semmit.

1989 tavaszán lelkesülten olvasta a cikkeket és nyilatkozatokat, hogy mégiscsak igaz-

ságos népfelkelés volt az 1956 októberében, rehabilitálni kell az áldozatokat. Már közel járt a hetvenhez, de hála a Lukácsnak, igazán jól tartotta magát. Egy délelőttön, miután reggel felvillanyozva olvasta az egyik napilap lendületes vezércikkét az ötvenha-tosok sebeiről, a Lukács tükre előtt nézegette magát. És arra gondolt, tulajdonképpen milyen hülyén hat ő ebben az ómódi fekete trikóban. Tíz évet nyugodtan letagadhatna a korából, s ilyen jó kondícióban minden to-vábbi nélkül áttérhet a fürdőnadrágra.

Hazafelé menet vásárolt, hosszas válo-gatás után, egy csinos, méregdrága Adidas-fürdőnadrágot.

– Nem érdekell! – motyogta, már kint az utcán. – Ha majd megkérdezik, hol szereztem ezt a sorozatot az oldalamon, emelt fej-jel vállalom! Egy életen át nem hallgathatok!

Másnap a Lukácsban úgy lépett ki a ka-binból, mint egy szerző a premieren a füg-göny elé. De a taps elmaradt. Néhány törzs-tagnak feltűnt ugyan a fekete fürdőtrikó eltűnése, és amikor rákérdeztek, Bálint so-katmondó mosollyal az ajkán keresztbe fonta a karját, hogy jobban láthassák az ol-dalát – de senki nem kérdezte, honnét a so-rozat nyomai. Mikor csüggedten nézegette viszonylag jó állagú, de azért kicsit mégis-csak ereszkedett testét a tükörben, meg kellett állapítania, hogy bizony ezek a sebek meglehetősen elhalványodtak. Sőt, ha egé-szen őszinte akar lenni magához: már nem is látszanak. Sic transit gloria mundi.

De nem! Azért sem hagyja, hogy csak úgy nyomtalanul semmibe tűnjék a múlt. Legjobb lesz, ha megőrökíti. A forró zu-hany alatt kéjesen prüszkölve elhatározta, hogy következő rádiójegyzetének az lesz a címe: „Az én októberi sebeim”. És már meg is fogalmazta az első mondatot: „1956. ok-tóber 23-én, sötétlila alkonyati fényben, el-indultam a rádió felé”.

(1989)

Petri György

Egy kevéssé vizsgált, ám lényeges hóstípus

November ötödikén a pincében Szabó úr sírva szétszaggatta a párttagkönyvét. „Soha többé, soha többé” – ismételte, mintegy önkívületben. A lakótársak csillapították.

Az eset, látszólag, alig méltó a megörökítésre. Megsokasodtak azokban a napokban a tagkönyvszaggatók és a fogadkozók. (Bár egy ilyen könyvecskét – fizikai értelemben – nem gyerekjáték szétcincálni. Próbálják csak meg! De nem erről akarok beszélni.)

Ráadásul Szabó úr elég hamar (úgy a MUK idejére) kijózanodott, belépett az utódpártba, és idővel, persze elég nagy idővel, mikor veszélyek már elműlvék, piszkos munkák elvégezvék, a munkásörzubbonyt is magára öltötte. (Pufajkás azért Szabó úr nem volt.) Szokvány történet. Mégis. Valami figyelemre méltó van ebben a kis epizódban. A dátum. Mert az egész más volt, amikor október huszonötödikén az erkélyen állva svungosan leívelő fehér tárgyra lettem figyelmes, és a röppálya görbéjéből (meg kizárásos alapon) kikövetkeztettem, hogy a később Rákosi Mátyás asztali mellszobrának bizonyuló gipsz- valami csakis Vadasék ablakából indulhatott utolsó útjára. Vadasék gesztusa a léggömbutasé volt. Vagy a – kissé elbóbiskolt – öntudat riadott fel. Régi mozgalmi emberek voltak.

Szabó úr azonban 46-os (vagy 47-es?) sodralék-párttag, minden múlt híján. Az időpont (és a helyszín) nem kedvezett holmi pezsgőkönnyű szabadságmámoroknak.

És Szabó úr mégis ott és akkor háborodott fel, a pince többször belélegzett levegőjében, a huszonötös égők világánál, amikor a ház a maga aknáját is megkapta már. Nem mintha célpont lett volna, csak úgy. Amikor már félnie kellett volna.

A pillanat kétségtelenül elkésett volt praktikus szempontokból. A lépés helyezkedési értéke, sakkjelöléssel, nem is tudom hány kérdőjelet kívánna maga után, közösségben-feloldódási együttathója zérusközeli. A lakótársaknak, mint mondani szokás, „más sem hiányzott”. De Szabó úr most háborodott fel. A körülmények közömbösek voltak neki. És azt hiszem, a jelenlevők is. Ha egyedül van a pincében (mert gyakran kitódultunk a földszintre, friss levegőt venni, megjártni magunkat), Szabó úr akkor a poros matracoknak beszél.

Gesztusából hiányzott az „Esküszöm, uraim...” megszólító személyessége. Esetében helyénvaló a nyelvi beépíthetőkocka: Szabó úr maga volt a fölháborodás.

Szabó úr számára tehát nem létezett e pillanat helye az előző-következő pillanatok sorában. Felháborodása abszolút volt, eksztázisa tökéletes. Szabó úrnak igazi pillanata volt. Kiterjedés nélküli. Amikor visszatért az „ébremlévők közös világába”, azt sem tudta, hogy volna mire emlékeznie.

Lőrincz Borbála

„Érettek a szabadságra”

A demokrácia kortársai a romániai forradalomról

Prológus

Lassan hat éve vagyunk barátok Raluca Daviddal. Angliában ismerkedtünk meg, mindketten a Durhami Egyetemen tanultunk, szenvedtünk a brit időjárástól meg a felületes beszélgetésektől. Már az első találkozásunk alkalmával be tudtuk fejezni egymás mondatait. 2011 nyarán – húszévesek voltunk – meghívott a szülei házába a Bihar-hegységbe. Sokat kirándultunk, áfonyát szedtünk, kóbor kutyákkal barátkoztunk, és azon gondolkodtunk, miért nem építhetünk durhami színvonalú egyetemet a napsütötte erdélyi dombokon.

Azóta számtalanszor voltam a vendége, a barátai a barátaim lettek. Az évek során kiderült, hogy van, ami fontosabb a Dózsa György/Gheorghe Doja polémia-nál: közös regionális-generációs tapasztalatunk. Mindannyian a romániai forradalom és a magyarországi rendszerváltás gyermekei vagyunk, saját eszmélődésünkkel párhuzamosan veszítették el ártatlanságukat fiatal demokráciáink. Anyanyelvünk mellett angolul is élünk: „barátjainkban leltük fel az egész világot”² típusú barátságokat kötünk és ápolunk, gondolkodunk, álmodunk, kutatunk. Nekünk sikerült áttörni az üvegpla-

font; világszínvonalú egyetemeken is lehetünk akár a legjobbak. De közben otthon továbbra is a korrupció, a dilettantizmus és a nyomor az úr.

1956 generációs élmény volt, akárcsak a kelet-európai rendszerváltások. Az első szabadságban született nemzedéknek sem kisebb a történelmi jelentősége, mint az ötvenhatosoknak. Az egyén és közösség vágyainak és erejének robbanásszerű egymásba olvadása – talán ennyi a forradalom. Ezt mi is átélhettük már tüntetéseken, önkéntes munkában, egymással beszélgetve, idegen városok nagykövetségei előtt sorban állva, hogy szavazhassunk, kutatási eredmények elemzésekor, valódi problémákat felismerve.

Számomra hasonló élményt jelentett a Máglya olvasása is. Dragomán György regénye, bár irodalmi jelentősége nem szűkíthető egy korosztályra, igazán rólunk, a mi kérdéseinkről, küzdelmeinkről, életünkről szól.

A forradalom gyönyörűsége és borzalma, és ami utána jön – erről gondolkodtunk román barátaimmal, a Máglya részleteinek segítségével.

I.

„Krisztina akkor kifűjja a füstöt, beszélni kezd, azt mondja, ő végig ott volt Réka mellett, és most is ott van, kint a főtéren, egymás mellett állnak a tömegben, egymásba kapaszkodnak, úgy énekelnek a többiekkel, azt éneklük, hogy meghalt a hazugság, éljen az igazság, meghalt a szolgaság, éljen a szabadság, meghalt a gonoszság, éljen a boldogság, hurrá, ezt éneklü az egész tömeg, mindenki, sokáig, nagyon sokáig, egész amíg meg nem jönnek a katonák, egész amíg fel nem vonulnak a tankjaikkal és a teherautóikkal a főtér felső végébe, akkor nekik kezdenek énekelni, a katonáknak, azt éneklük nekik, hogy nyissák ki, nyissák ki, a szívüket nyissák ki, nyissák ki, nyissák ki, a börtönöket nyissák ki, nyissák ki, nyissák ki, a szemüket nyissák ki, hurrá. Állnak a téren és énekelnek, hideg van,

¹ Idézet Dragomán György *Máglya* című regényének 368. oldaláról. A regényt az első kiadás alapján idézem: Budapest, Magvető Kiadó, 2014.

² Kölcsey Ferenc levele Kállay Ferenchez 1814. december 17-én

de ők nem fájnak, összekapaszkodnak, énekelnek, fáj már a torkuk, fáj a tüdejük is, de akkor se hagyják abba, ők se és senki más se, állnak és énekelnek, és közben ő végig a félelemre gondol, arra, hogy félnie kellene, hogy ezt nembogy énekelni nem szabadna, hanem kimondani se, hangosan se, halkán se, sebogy se, nemcsak kimondani, hanem még gondolni se, erre gondol és közben tudja, hogy a többiek is mind ugyanerre gondolnak, Réka is és mindenki más is, és ettől még hangosabban énekel, olyan hangosan, hogy olyan hangosan már nem is lehet énekelni, úgy fáj a torka, hogy egészen hátra kell hajtsa tőle a fejét, mintha az eget nézné, az eget és a nagy fehér bójelbőket, nyissák ki, nyissák ki, a szemüket nyissák ki, nyissák ki, nyissák ki, a börtönöket nyissák ki [...].”

(Máglya, 373. oldal)

„Emlékszem december 18-a reggelére. Mire felébredtem, a nagymamám már megjárta a városközpontot, hogy lássa, mi történik. A szüleim mindketten dolgoztak. A nagymama azt mondta nekem meg a nővéremnek, hogy menjünk el megnézni a várost, mert egy ilyen történelmi pillanatot látnunk kell. Reggeli után elindultunk édesanyánk munkahelye felé, amely közel volt a központhoz. A buszok nem jártak, és üresek voltak az utcák, kettőnk kivételével – egy 9 éves és egy 11 éves kislány. A házunktól körülbelül 20 percre egy útkereszteződésben egy katona álldogált gépfegyverrel meg egy csomó ellövésre váró golyóval. Ahogy a nővérem meg én odaértünk, mivel rajtunk kívül senki nem járt az utcán, a katona felénk fordította a pisztolyát, és végig ránk célzott, amíg elhaladtunk mellette. Nem féltem tőle, fiatalnak, kedvesnek és ijedtnek tűnt. Nem gondoltam, hogy ránk lőne, csak követte az utasításba kapott mozdulatsort. Végül megérkeztünk anyánk munkahelyére, és a portás szólt neki, hogy ott vagyunk. Nagyon megijedt, amikor meglátott bennünket! Azonnal hazavitt, és kiabálni kezdett a nagyanyámmal. Mielőtt elmentünk hozzá, édesanyánk

azon gondolkodott, hogy felhívja nagymamát, nehogy kiengedjen bennünket a házból, még a saját udvarunkra se. Erre ott voltunk, egyedül bóklásztunk a városban.”

(Cosmina, 1980, Temesvár)

„Hat hónapos voltam, amikor kitört a forradalom. Azt hiszem, a szüleim csak a rádióban követték, hogy mi történik. Amikor kint lóttak, engem befektettek a fürdőkádba, akkoriban ezeket még öntött vasból csinálták. Úgy hallottam, sok hasonló korú barátommal is ez történt, a csecsemőket a kádba tették. Kíváncsi vagyok, vajon mikor beszéltek meg az emberek, hogy ez jó megoldás lehet.”

(Mihai, 1989, Kolozsvár)

„1989. december 9-én születtem, úgyhogy amikor a forradalom elérte Kolozsvárt, 12 napos voltam, és épp csak hazaér-

tünk a kórházból. [...] Édesanyám kiskora óta gyűlölte a kommunista diktatúrát. Azt mondta, ő maga is lelőné Ceaușescut. Amikor kitört a forradalom, a nagymamám nem akarta, hogy aggódjon, úgyhogy sikerült egy egész napig eltitkolnia anyám elől, hogy mi történt. Mindig ajánlkozott, hogy nyitja-csukja az ablakokat, és behúzta a függönyöket is. Amikor anyám végre kinézett az ablakon, nagyon megdöbbsent, és segíteni akart. Csinált négy liter teát, és ki akarta vinni a tüntetőknél, akik ott fagyoskodtak. Nagymama mindent megpróbált, hogy lebeszélje róla, de anya nem hallgatott rá. Megcsinálta a teát, üvegekbe töltötte, és már az ajtóban állt, amikor nagymama odaszólt neki: „Rendben, menj csak. Ha valami történik veled, majd én felnevelem a gyereked.” Anya ránézett, nem szólt semmit, és visszament a lakásba. Aznap délután ketten megittak négy liter teát.”

(Cora, 1989, Kolozsvár)

II.

„Iván egyszerűen csak elrántja a kezét, hátralép, azt mondja, nem fog kezet egy mocskos besúgó fiával.

A rajztanár arca megrándul, elengedi Feri kezét, Ivánra néz. Azt kérdezi tőle, hogy ezt honnan veszi.

Iván azt mondja, mindenki tudja. Az egész városban mindenki tudja.

A rajztanár erre megrázza a fejét, és azt mondja, hogy érdekes, ő például most hallja először. De még ha tényleg mindenki tudná is, attól még nem lenne automatikusan igaz. Ez súlyos dolog, sokkal súlyosabb annál, semhogy olyasvalaki beszéljen róla, akinek már a korától fogva se lehet igazából köze az egészhez.

Iván azt mondja, hogy de, igenis, van köze, neki is, és mindenki másnak is. Joga van tudni, joga van igazságot tenni.

A rajztanár ajka megrándul. Azt mondja, a jóisten mentsen meg attól, hogy az ilyen idioták

kezdjenek el itt igazságot tenni. Pont az hiányzik még csak. Tudni, azt igen, abhoz tényleg lenne joga, akkor, ha lenne mit tudni. Ha lennének kézszelfogható tények. Csak azok sajnos nincsenek.”

(Máglya, 217. oldal)

„Az iskolában nem foglalkoztunk a forradalommal, és a szüleim sem beszéltek róla, legalábbis nem sokat. Nem tudom, miért. Mivel még nagyon kicsi koromban történt, mindig magától értetődőnek tekintettem. Csak nemrég értettem meg a történelmi jelentőségét, a kommunizmusról olvasva, beszélgetve. Egy különösen jellemző történet, amit hallottam, egy kolozsvári fiatal színészcsoport (vagy talán színházi diákcsoport) szövegéről (vagy talán színházi diákcsoport) szól, aki csupasz mellkassal ment a barikádokhoz, és provokálta a katonákat, hogy lőjenek, azok meg tényleg lőttek. Ez jól mutatja, milyen frusztráló tragédiákat okoz egy ostoba politikai rezsim. Amikor megkérdeztem a történelemtanáromat, hogy miért nem tanított nekünk gyakorlatilag semmit a forradalomról, azt mondta, hogy még nem tudjuk, mi történt...”

(Mihai, 1989, Kolozsvár)

„Van egy híres legenda egy fiatal színészről, Calin Nemesről, aki meghalt a forradalomban. Levette az ingét a katonák előtt és azt kiáltotta, lőjenek, ők meg lelőtték. NEM! Visszavonom, rákerestem a Googleben! Meglőtték, de nem halt meg. Hát igen, így születnek a legendák. Még azt is megtudtam, hogy állítólag azt kiabálta: „Ide lőjtek, csak egy szívem van!”

(Cora, 1989, Kolozsvár)

„Édesanyám gyűlölte a kék ruhákat, mert az úttörő-egyenruhára emlékeztették. Sok történetet hallottam a kommunizmusról – a sorbanállásról, a rendszerellenes viccekéről, amelyek »földalatt« keringtek, arról, hogy édesapám hogyan kereste a Szabad Európa Rádió hullámhosszát, a dédapám börtönéveiről. Majdnem ottpusztult, mert nem volt hajlandó görög-katolikusból ortodoxzá lenni. Valószínűleg nehezemre esett mindezzel azonosulni, vagy felmérni, hogy milyen lehetett a kommunizmusban élni. Például beláthatatlan, hogy a félelem és a bizalmatlanság mekkora sebeket ejtett az embereken. Ugyanakkor biztos vagyok benne, hogy mindez rám is hatással volt, csak nem tudom, pontosan hogyan.”

(Laura, 1991, Temesvár)

III.

„Ő személy szerint azért kockáztatta az életét, hogy ne hülyék parancsoljanak mindenkinek hülyeségeket, de ha mi magunktól akarunk hülyék lenni, akkor úgy kell nekünk. Akkor megérdemljük majd, hogy megint a nyakunkra üljenek, és ha megint az lesz itt, ami régen volt, azt magunknak köszönhetjük. A mi hibánk lesz.”

(Máglya, 368. oldal)

„Azt hiszem, a szüleim elég hamar rájöttek, hogy Iliescu nagyon rossz választás volt az országnak. A 90-es évek elején az egész

családom Iliescu ellen szavazott. Negyedik voltam, és a választások utáni első iskolai napon a tanár azt mondta, emelje fel a kezét, akinek a szülei nem rá szavaztak. Én voltam az egyetlen jelentkező. Megkérdezte, miért, és az egész osztály előtt megszégyenített. A mai napig meg vagyok győződve, hogy szekus volt. Sokáig haragudtam rá, talán még mindig, de... végül is csak a munkáját végezte. Mármint ügynökként, nem tanárként.

Arra is emlékszem, hogy a 90-es évek nagyon nehéz időszak volt. A bányásztüntetésekén vér folyt. Romániát kifosztották – óriási közvagyon tűnt el. Hiperinfláció volt. Az emberek többsége nagyon elszegényedett. A szüleim kényelmes, középosztálybeli létből (egyetemi tanárok voltak) zuhantak szegénységbe. Az infláció miatt olyan alacsony volt a jövedelmük, hogy ennivalót is alig tudtak venni.”

(Cosmina, 1980, Temesvár)

„Mikor kicsi voltam, a családom mindig emlegetett bizonyos 'Ceasca'-t. Ez volt Ceaușescu beceneve, ami szó szerinti fordításban csészét jelent. Össze voltam zavarodva, hogy ki lehet ez a rejtélyes alak vagy dolog, akit Csészének hívnak. Édesanyám egyik legjobb pillanataként emlegeti, amikor ártatlan arccal megkérdeztem: »Ki az a Ceasca?«. Nagyon megörült, amikor rájött, hogy a gyereke nem is tudja, ki volt ez az ember.”

(Cora, 1989, Kolozsvár)

„A folyamatos növekedés és változás szellemében nőttem fel; egyre több szabadságunk és egyre civilizáltabb társadalmunk lett. Személyesebben: együtt nőttem fel a szüleim cégeivel, amelyek a semmiből indultak a forradalom után, és egyre inkább kinőtték magukat. Ez egyrészt bátorságot adott, másrészt viszont én és a hozzám ha-

sonlóan sikeres szülők gyerekei azt hittük, bármit megtehetünk, és kinyílt előttünk a világ. A 2008-as válság aztán csúnyán letörtte a naivitásunkat – pont abban az évben történt, amikor a demokrácia és én magam is nagykorúvá váltunk. Hirtelen alkalmazkodnunk kellett egy beszűkült gazdaság és egy véges növekedésű világ kereteihez. Még mindig kora van, hogy megmondjuk, képesek leszünk-e adaptálódni. A szüleim meg tudták ugrani a szakadékot a lehetőségek teljes hiánya és a végtelen lehetőségek világa között. Talán mi is képesek leszünk lemondani a hitről, hogy bármit megtehetünk, és bárki lehet belőlünk, és belátni, hogy annak a kevésnek is, akinek ez sikerülhet, nagyon keményen kell majd dolgoznia érte.”

(Raluca, 1990, Nagyvárad)

*

Epilógus

„Hiába a füst, látom és hallom és tudom, hogy mi történik a téren. Egészen tele van emberekkel, csak a közepe nem, csak az üres szobortalapzat körül van hely, ott áll *Diszkoosz Gyurka* egy felfordított fürdőkádon, ott fognak közre géppisztolyosai vagy tíz embert, mindegyiknek a nyakában tábla, szétvágott csokoládés-, kávé- és mosószeres és banánosdobozok vannak a nyakukba kötve, azokon vörös feliratok, áruló, besúgó, spicli, hóhér, pri-bék, sorba állnak, mert most jött el számukra az igazság pillanata, *Diszkoosz Gyurka* elé kell álljanak, egyenként, külön-külön, aki elébe áll, azt felszólítja, hogy kérjen bocsánatot a néptől és a hazától, és aki ott térdre veti magát és megcsókolja a mártírok vérével áztatott drága, szent köveket, az felállhat, és csak annyi a büntetése, hogy végig kell fusson a tömegben nyíló hosszú folyosón, aminek mind a két oldalán botokkal és vascsövekkel ütnek feljüket, és aki erre nem hajlandó, annak a nyakába cafatokra vágott szélű autógumit húznak, és lelocsolják gázolajjal, hogy majd szépen égjen, ha rádobják a lángoló fátkyát [...]”

(Máglya, 440. oldal)

Emberpár

Gádor Magda és Nagy Sándor szobrászművészekkel Sárközi Erzsébet beszélget

Az interjút a békásmegyeri gyülekezet idős művészházaspárjával a Kiscelli Múzeumban rendezett, *Őrzők* című közös kiállításuk alkalmából készült 2016. augusztus–szeptemberben.

Gádor Magda 1924-ben született, 1949 és 1954 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult, mesterei: Mikus Sándor, Pátzay Pál és Kisfaludi Strobl Zsigmond voltak. Számos díj után 2000-ben Munkácsy-díjat kapott, 2004-ben elnyerte a Szobrászszektorút, a Magyar Szobrász Társaság díját. Nagy Sándor 1923-ban született, 1947 és 1949 között a Nyíregyházi Képzőművészeti Szabadiskolában, majd 1949-től 1954-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult, mesterei: Berky Nándor, Diószegi Balázs, Beck András, Pátzay Pál, Kisfaludi Strobl Zsigmond és Mikus Sándor voltak. 1979-ben Munkácsy-díjas lett, 1993-ban megkapta a Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét, 1997-ben pedig a Szobrászszektorút. 1960-tól mindketten a Százados úti művésztelep tagjai.

Nagy sikerű kiállításuk, amelyet Leposa Zsóka rendezett, 2016. június 10-étől szeptember végéig volt látható. A finisszázs előadója Kukorelly Endre József Attila-díjas magyar író, költő, újságíró, kritikus volt.

1.

SE: Csupa őselemi nekifeszülés, küzdelem, önmagába zárt, örvénylő energia... Nagyon szenvedélyesek a rajzaid. Mindig ilyen szenvedéllyel éltél és így nézed a világot? Mintha mindig kitörni készülnél.

GM: Igen, mert rettenetes a világ, de ha nem muszáj, nem szeretek összeütközni

vele, inkább lerajzolom. Ha az ember belegondol a világba, akkor inkább rajzol.

SE: Ez a művész örök menedéke, ha úgy tetszik, a kegyelmi állapot maga, hogy nem muszáj konfliktusba kerülnie a világgal, meg tudja fogalmazni, szelídíteni a konfliktust.

GM: Mindig volt valami, ami nem jó. Most is van bőven.

Erről jut eszembe, hogy meghalt Esterházy Péter. Újságban olvastam egy mondatát, ami nagyon tetszett. Azt mondta, hogy „nyugodjam békében!”. Ismertem. Úgy ismertem meg, hogy amikor a Dorottya Galériában volt kiállításom¹, bejött. Nem voltam ott, de beírt a vendégkönyvbe. Az a szobor tetszett neki, ami most is ki van állítva a Kiscelliben, s amiről mondtad, hogy nagyon tetszik neked, a Konok és szomorú. Attól kezdve minden kiállításunkra eljött, Sanyiéra is.

SE: Azt gondolod, az érzékenységed jobban kiszolgáltát téged az aktuális rossznak?

GM: Igen.

SE: Túlélted a világháborút, aztán jött 56, 68. Feltételezem, hogy itt voltál Pesten azokban az időkben.

GM: Igen, itt voltam végig. A háborús időkből mindmáig emlékszem arra, amikor észrevettem, hogy a Margit hidat egy német katona drótozza, mondtam is anyám-

nak: itt hamarosan nem lesz híd, hogy visszajöjünk. Akkor Budán laktunk, de jobban szerettünk Pesten lenni. Aztán anyám öszszecsomagolt, átjöttünk Pestre és két nap múlva valóban felrobbantották a hidat. A lakást is, ahol laktunk, majdnem teljesen lebombázták. Később csináltak egy ideiglenes hidat, amelyet Mancsi hídnak hívtak. Pesti humor. Mi meg elmentünk a Viola utcába, anyámnak egy barátnőjéhez, ahol megszálltunk, amíg vége nem lett a cirkusznak. Szüleim már külön éltek akkor, de én mindkettejükkel jóban voltam. Megkerestem apámat², akinek abban a házban volt a műterme, ahol most lakunk. Azt mondta, jöjünk ebbe a házba, mert itt van társbérlet.

Az első emeleten volt egy nagy lakás, amelyben benne élt a tulajdonos, aki rettenetesen mérges volt. Meg is értem, mert minden szobába beraktak valakit. Az egyik szobában egy fiatalabb férfi élt. Ez az ember szólt nekünk, hogy a földszinten meg fog ürülni egy lakás. Ne szóljunk senkinek semmit, költözzünk le. És mi leköltöztünk. Anyámmal együtt azt gondoltuk, hogy ez az ember valószínűleg megbolondult. Miért nem ő ment le, ha már ezt megtudta? De nem bolondult meg. Pár nap múlva disszidált, eltűnt.

SE: Szerencés fordulat volt ez akkor az életetekben.

GM: Közben azért borzalmas dolgok történtek. Az oroszok akkor jöttek be, amikor mi ott laktunk anyámmal. Mi nagyon örültünk nekik. Nem csináltak semmi rosszat a házban. Emlékszem, az első emeleten laktunk, anyám barátnőjével meg a családdal. A tükör előtt kölnivizek voltak kirakva, ezeket az orosz katona megitta. Ami nekem nagyon tetszett. Én fiatal lány vol-

¹ 1996-ban.

² Gádor István (1891–1984) kétszeres Kossuth-díjas magyar keramikus, kiváló és érdemes művész, a modern hazai kerámia megeremítője.

tam, az orosz katonák nem jól viselkedtek, de itt nem történt semmi különös. Volt ott egy másik fiatal lány is. Az ő szülei mondták, hogy a rokonaik Pesterzsébeten laknak, ahová már régen bevonultak az oroszok, ott már csend van, nyugalom. Mondták, menjek én is oda, a rokonokhoz, ezzel a lánnyal. S amikor majd lecsendesül a világ, visszajövök. Elmentem vele Pesterzsébetre. Nagyon kedves munkácsolád volt. Egyszer csak a férfit elvitték az oroszok „málenkij robot”-ra. Nagyon felháborodtam. Kiderült, hogy ennek a jóembernek német a neve. Pesterzsébet sváb falu volt. Hiába mondta, hogy ő szociáldemokrata munkás-ember. Mindegy, német név, sváb, elvitték. Az összes rémségeket felfogtam, de volt a dolgoknak egy könnyedebb felülete is.

SE: Fiatal voltál, meg, gondolom, szerelmes.

GM: Igen. De van egy másik történetem is. Apámnak volt egy tanítványa, Ági volt a keresztnéve. Zsidó lány, illetve akkor már asszony volt, akivel nagyon összebarátkoztam, nagyon szerettem. Ő szegény, Beregszászból volt itt, Pesten. Néha feljöttek a szülei meglátogatni. Az apja suszter volt. Nem régen volt férjnél. Beregszászban halotta, hogy a férje meg a szülei még meg-

vannak. Visszament Beregszászba, hiába mondtuk neki, hogy elbújtatjuk valahol, nem akart itt maradni. Visszament. Később Auschwitzba deportálták, de túlélte. A szüleit megölték. Ő másállapotban volt, a gyereket is megölték, de ő visszajött. Az öccse itt bujkált Pesten egy Lónyay utcai lakásban, ahol különböző katonaszökevények meg zsidók húzták meg magukat. Többen voltak. Vittem oda, mikor mit tudtam, többnyire ennivalót. Ági fiatal s erős volt, munkára tudták fogni, így túlélte.

SE: Átsüt a munkáidon valamiféle eszenciális tudás a rossz dolgokról, azokról, amiknek nem lett volna szabad megtörténniük, de újra és újra megtörténnék, azokról, amik beleégnek a „szerencsés túlélőbe”.

GM: Volt az általános bombázás. A dögölt lovak ott voltak az utcán. Erre nagyon emlékszem. Ha a lovat érte valami, az szegény ottmaradt. Az ember esetleg beszaladt az óvóhelyre, a ló nem tud beszaladni.

SE: És 56 ?

GM: 56-ban már együtt voltunk Sanyival. A Szövetségben³ is. Összehívtak minket, hogy harcoljunk. Fegyvert akartak adni nekünk, de mi nem fogadtuk el. Akkor is úgy volt, hogy az embernek sok minden nem tetszett. 56-ban sok jó is volt, tehát nem voltunk ellene, de az, hogy én lövöldözök, azt nem. A főiskolán volt egy nagyon jó grafikus tanár, Koffán Károly⁴, később elkezdett fényképezni, s abból élt. Ő nagyon elhitte, és beállt. És mi lett? Az lett, hogy ott lövöldöztek, és meg is halt egy pár fiatal. Ezt is rettenetesen a lelkére vette.

³ A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségét 1949-ben alapították, 1959-ben átszervezték, és átmenetileg átnevezték (Magyar Képzőművészek Szövetsége).

⁴ Koffán Károly (1909–1985) grafikus, fotóművész, bábművész, ornitológus, művészpédagógus; érdemes művész. 1948 és 1956 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanított.

54-ben végeztünk a főiskolán, ahová 49-től jártunk. A Rákosi-korszak kellős közepén.

SE: Gondolom, voltak irányzatos tanárok, elvárások.

GM: Igen. A szocialista realizmus, de azért végeredményben modell után dolgoztunk, nem volt ez olyan borzasztó. Míkus⁵ osztálya voltunk. Nagyon jó szobrász, kislasztikus volt. Az első és másodévben voltunk nála, azután Pátzaynál⁶ meg Stroblnál⁷, felváltva. Én nála végeztem, Sanyi meg Pátzaynál.

SE: Strobl akkor nagy doyen volt. Etalon.

GM: Persze, Strobl mindig az volt. Őt jobban szerettem, mint Pátzayt, mert őszintébb ember volt. A hivatalos szobrászatot csinálta, magas szinten. Ott van az Ligetben az Íjász, az egy jó szobor. Mindig azt csinálta, amit jónak látott, és a hatalom mindig elfogadta. A Monarchiában is jól ment neki, az angol királynőt mintázta, kislánykorában, Horthy alatt is elismerték, azután meg Vorosilov is felfedezte, és ő csinálta a Gellért-hegyen a Szabadság-szobrot is, az sem rossz. Mindig mesélte, mit mondott Mussolini, meg mit mondott Vorosilov. Amikor az a nagy győzelem volt, a 6 : 3, elhívta a növendékeit, és ott hallgattuk a rádióban.

Pátzay művelt, arisztokratikus volt. Nem nagyon szerettük, egyébként ő sem minket.

NS: Én meg, mivel egyiket sem szerettem, kívülről választottam magamnak mestert. Pátzay nem szerette Medgyessyt⁸. Pátzay azt kérdezte, olyan akar lenni, mint Medgyessy? Azt feleltem: csak szeretnék.

Azt mondta egyszer Pátzay, Sanyi, nektek elegendő egy kabát.

GM: Mert mindig együtt mentünk az Epreskertből a menzára, ami az Andrassy úton volt. Akkor Sztálin útnak hívták. Egyszer valamiért egyedül mentem, és ott volt az ÁVO. Kijött egy ember, aki azt mondta, jöjjen be, mert valamit akarnak tőlem kérdezni. Nyugodtan bementem. Kiderült, hogy azt akarták, mondjak valami rosszat Barcsayról, aki anatómiát és látszattant tanított. Én nem mondtam. Azt kérdezte: miért van szakálla? Mi nem szeretjük a szakállasokat, mondta az ávos. Mondtam, mindig szakálla volt, szereti a szakállt. Tanít minket, nagyon jó tanár, rendes ember. Dicsértem, amennyire tudtam. Megköszönték szépen, és kijöttem.

Sanyinak is volt egy ügye az ÁVO-val. Sztálin-plakettet csinált egy másik fiúval, Szántó Bélával együtt.

⁵ Míkus Sándor (1903–1982) Kossuth-díjas szobrászművész, pedagógus.

⁶ Pátzay Pál (1896–1979) szobrászművész, éremművész, kétszeres Kossuth-díjas, a Magyar Népköztársaság kiváló művésze (1952), a római iskola egyik legkövetkezetesebb képviselője.

⁷ Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) kétszeres Kossuth-díjas, nemzetközileg is ismert és elismert szobrászművész. 1921 és 1960 között a Képzőművészeti Főiskola tanára.

⁸ Medgyessy Ferenc (1881–1958) kétszeres Kossuth-díjas szobrászművész. Az 1940-es évektől stílus klasszikussá érlelődött. Évtizedeken át, haláláig a budapesti Százados úti művésztelepen élt és alkotott.

NS: Bronz színűnek kellett lennie. Hogy kötjük rá a bronzot? Vízüveggel. A vízüveg pedig olyan, hogy egy idő után kiszőrösödik.

GM: Sztálin kiszőrösödött.

NS: Akkor az egyik tanár azt mondta, hogy ez nem szabotázs. Ezek nem-tudásból csinálták.

GM: Tényleg, első vagy másodévesek voltunk akkor. Nem lett belőle nagyobb baj.

SE: A főiskola és 56 után felszabadító élmények is voltak, nem?

GM: Igen. Minket sérelem sem innen, sem onnan nem ért különösebben. Amikor 54-ben végeztünk, Sanyi kapott egy kis ösztöndíjat, én meg szerződést kaptam a Képcsarnokba. Egy évre szól. Kerámiából állatfigurákat (borjú, szamár) csináltam. Amikor ez letelt, megbízást kaptam én is. A diplomamunkám egy szelíd kis ülő lányka volt. A legelső komolyabb szobrom a Kosztolányi Dezső téren lévő fiú, később volt egy-két hasonló, a velencei kút⁹, ami a legjobb az akkori köztéri munkáim közül.

SE: Volt olyan tanárod, aki hatott rád, akiről ma is azt gondold, sokat köszönhetsz neki?

GM: Sanyival együtt szerettük a Medgyessyt. Akkor még élt, és meg is látogattuk. Volt a Bokros Birman¹⁰, a másik idős, nagyon jó művész.

SE: Jól látható párhuzamosság a munkáidban, hogy a rajzok és a szobrok egymást újrafogalmazva keletkeznek, találkoznak a két nyelv–egy mondanivaló sűrűjében.

GM: Igen, igen. A szobor lassabban készül. Akármiből van, komplikáltabb. A rajz közvetlenebb, hiányozna nekem, ha ezt a közvetlent nem tudnám csinálni.

SE: A képeiden majdnem mindig van valami feloldás. Akármilyen sötét, akármilyen sokat küzdesz önmagaddal, viaskodsz a világgal a képeiden, fel-felmutatod a reményt, a kitörés lehetőségét. Nagyon nyomasztó lenne különben ez a grafikai világ.

GM: Igen, áttételesen. Az egész élet ilyen, és én így tudom elviselni, ha nem is könnyű.

SE: Igazából nem sokat finomítasz a világon, csak belefogalmazol egy kis reményt is. Sok szépítés nincs. Gondolod, hogy ez általános és kivédhetetlen, hogy mindig menekülnünk kell, mert az ember olyan világot teremt örökké maga köré, amiből menekülnie kell?

GM: Úgy látszik, igen. Mindig nehéz időket élünk.

SE: Sok-sok, gyakran heves vita, támadás-visszatámadás fogalmazódik meg a képeiden. Központi témád az állandó felelés a világgal. Csöndes, de örök lázadóként lázadsz.

GM: Igen, igen. Nem szeretek szavakkal vitatkozni, csak így.

SE: Sándor bácsi mindig embereket, Vénuszokat, emberfej-portrékat, párokat farag.

⁹ Díszkút a Velencei-tó strandján, 1965

¹⁰ Bokros Birman Dezső (1889–1965) Kossuth-díjas (1949) szobrász- és festőművész, grafikus, illusztrátor. A 20. század első felének egyik legkiválóbb magyar akt- és portrészobrásza.

Nálad sokkal inkább különös, absztrakt lények, ősszármazékokra emlékeztető állatok, alig felsejlő, egy külön bejáratú, teremtett világ mitologikus állatai, „gépállatai” szerepelnek.

GM: Valószínűleg az az oka, hogy úgy érzem, hogy így közvetlenebbül tudom megrajzolni azt az érzést, ami a rajzon van. Nem annyira ábrázolás, hanem közvetlen az érzés, ami néha állathoz hasonlít.

SE: A legkritikább esetben konkrét állatok. Mintha kihalt, vagy épp ellenkezőleg, archaikus, emberi lényegükben nagyon is velünk élők lennének...

GM: Igen, mert ez szimbolikus, a kiáltás, vagy összetartozás. Tulajdonképpen Sanyi világa is ilyen ősi, csak nem ilyen borzasztó. Az övé egy szebb világ.

SE: A tiéd egy nagyon küzdelmes világ.

GM: Az egész élet olyan. Ha nincs is benne politika, akkor is.

SE: A munkáiddal kicsit eltartod magadtól ezt a világot?

GM: Nem tudom teljesen eltartani. Például ez a népvándorlás egy örület... És ahogy itt fogadják, az meg külön borzasztó, de az is borzasztó, hogy egyáltalán, emberek elindulnak a világba.

SE: Aleppóról nézegettem képeket az interneten. Ugyanaz a ház, utca, tér, ugyanabból a szögéből a polgárháború előtt – és most. Felkavaró.

GM: Itt a táborokban is szörnyű állapotok vannak. Iványi Gábor WC-t akart vinni, de nem hagyták...

SE: És nem gondold, hogy az egész politika, úgy, ahogy van, nem ér annyit, hogy elérjen minket? Most nem a menekültválságra gondolok, ami nyilvánvalóan nemzetközi, s így is kezelendő humanitárius katasztrófa...

GM: Nem, nem ér annyit. Nem is nagyon foglalkozom vele, csak ha már nagyon kellemetlen.

SE: Jó, hogy mindaz, ami a mindennapokból elér, megszakítás nélkül, zsigeri reflexként alkotásra ösztönöz téged. Ez nagyon jó.

GM: Ha nem csinállok semmit, akkor nagyon ideges leszek.

SE: Elgondolkodtam most, a kiállításon, milyen különös és nagyszerű, hogy 70-, meg 80-sok évesen, sőt a mai napig, túl a 90-en, még mindig teremtész: ilyen alkotó erővel, minden feleslegestől megszabadult pontossággal, az örök emberre koncentráva fogalmazod meg újra és újra – hol optimistán, hol pesszimistán – a téged körülvevő világot, az érzéseidet...

GM: Nincs nagy különbség, hogy az ember idősebb.

2.

NS: Először bronzba kezdtem tervezgetni... Jó bronzöntőim voltak. – Az első tanárom megtalálta a kis bronzba tervezett dolgaimat, és ő vitte el a bronzöntőhöz kiönteni. – De hát azok tökéletesen kiöntötték, nem volt semmi baj. Aztán kis idővel később rájöttem arra, hogy kőbe jobban tudom elgondolni a dolgaimat. És hogy a követ addig faragom és ott hagyom abba, ahol én akarom. És akkor ráálltam a kőre.

Meglepett engemet is, hogy a kő mennyire engedelmeskedik a kezemben. Először így pattintgatva... Később aztán csiszolással folytattam.

SE: Mindegy, hogy milyen fajta kő volt? Mert igen sokféle kőből, a mészkőtől a grániton, bazalton át a márványig, mindenféle kőből faragott Sándor bácsi.

NS: Igen, mindegy. Mert hát... oda a véső a fontos. Persze.

Amikor vettem csiszológépeket, vettem nagy, kétméteres köveket, s ottan már másként kellett fogalmazni. Félreértettek a kollégák, hogy én nem azt csinálom, amit őszerintük kéne. Merthogy Farkas Ádám¹¹ mondta, hogy én direkt szerettem azt, hogy a kőbe úgy vezetem a vésőt, hogy én azal direkt formát rajzoljak rá. Akkor Farkas Ádám azt mondta, hát igen, csak hát ezek a vésők..., ha úgy szaggatnám le... Mert a követ lehet, ugye, úgy is, hogy odavágok, és akkor szaggatom. De nem úgy akartam, én direkt rajzolni akartam. És én arra mentem rá, a rajzolatra. Ő épp ezt kifogásolta, én meg ezt tartottam erénynek.

Ahogy gyűltek a formák, a sok szobor, 92-ben sikerült összeállítanom olyan anyagot, amivel a Vigadó Galériát megtöltöttem. Akkor kaptam a kiskeresztet. A Szövetség elnöke engemet javasolt érdemes művész¹² címre, de akkor ezt a címet Orbán Viktor eltörölte, merthogy a Szovjetunióba indították el. Így kaptam a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét.

Ezután ugyanezt az anyagot, 666 szobrot a nyíregyházi Józsa András Múzeumban állították ki. Felajánlottam, hogy ötmillió forintért vegyék meg, de végül csak a megyével közösen tudták az összeget kifizetni.

GM: Amit a megye vett, az Paposon van a műemléktemplomban.

NS: Csodálatos dolog volt, hogy én megkaptam azt a pénzt, és volt egy befektetési lehetőség, és befektettem a Reálbankba, ahol engemet részvényesnek vettek be.

De hát az volt a nagy piszokság, hogy Orbán meg ezt leállította, megszüntette a működését...

GM: Minden elveszett.

NS: Azután 98-ban készültek el a piramisok¹³. Kiállítottam, de az akkori Szövetség vezetése nem terjesztett fel engemet semmire. Tele volt a Vigadó Galéria ilyen piramisokkal, de a kutyát sem érdekelte... Eltelt azóta, nem tudom, hány év, és jöttek ide, és mindenki a piramist akarta vinni.

GM: Pécs elvitt kettőt, az lesz most kiállítva.

¹¹ Farkas Ádám (született 1944-ben) Kossuth- és Munkácsy Mihály-díjas magyar szobrász, egyetemi tanár. A 20. század második felében végigjárta az utat a figurálistól az absztrakt stílusig.

¹² A Magyarország Érdemes Művésze díj állami kitüntetés, amely jelentőségében a Munkácsy Mihály-díj és a Magyarország Kiváló Művésze díj között helyezkedik el.

¹³ Piramis formába rendezett léceken ülő vagy álló több tucat szobor. Együttes jelenlétükkel hoznak létre árnyalt, összetett, többletjelentést. – „Mivel sok szobrom volt és többet akartam bemutatni, ezért készítettem ilyen emelvényeket” (N. S.).

NS: Azonkívül pedig, hogy mivel szégyennek találnám, hogy szobraim nem keltenek, erre jelentkezett Ibrány, egy új, húszéves város, ami közel van a szülőfalumhoz, Bujkhoz. Berecz János¹⁴ a legnagyobb szobrot elvitte Ibrányba. Ott felállították, és akkor rukkoltak elő azzal, hogy síremléket kellene Kádárnak készítenem... Berecz János kijött hozzám, a kertembe, és három szobrot kiválasztott Kádár síremlékéhez. Ebből semmit sem vettek meg. Végül az lett, hogy Pató Rozi¹⁵ készített egy kis plakettet, és azt tették a Kádár síremlékére.

SE: Talán, bizonyos értelemben, jobb is.

GM: Persze.

NS: Na és erről értesült Ibrány, és akkor hogy az én szobraim ne maradjanak pártában, nem kellvén senkinek, hát odaajánlottam...

SE: Nagyvonalú gesztusba menekült Sándor bácsi.

NS: Ez a helyzet.

GM: Kétszer kaptál életműdíjat. Az első a Művészeti Alaptól¹⁶, a második az Táncsics-díj¹⁷ volt. – A jót nem mondom, csak a rosszat. A rosszra nem csak emlékszik az ember, de minden részletére is. Én meg nem foglalkozom az ilyesmivel, legfeljebb, csak ami nagyon lényeges, azzal igen.

NS: Cziffka Péter, a Lektorátus¹⁸ vezetője volt, aki nem adott munkát nekem. Azt mondta, ezekből a szobrokból tizenkettő egy tucat. Készítettem egy szobrot, kétalakosat, akik így suttogva beszélnek. Akkor

nem nagyon volt szabad így beszélgetni. Megfaragtam ezt a szobrot.

GM: A Cziffka nekem is nagyon rossz volt. Emlékszem, akkor csináltam azt a velencei kutat, ami tényleg egy nagyon jó munka lett, halak és madarak vannak rajta. Amikor kijöttek zsűrízni, akkor azt kezdték hiányolni, hogy a halaknak nincs farkuk. De ellentétben a Sanyival, aki mindig elkezdett vitatkozni, ha valamit mondtak, én azt mondtam, majd lesz nekik. S mikor egy hónap múlva visszajöttek, elfogadták, anélkül, hogy bármit is csináltam volna vele.

NS: Nemzetközi diákok jöttek ide egy intézetből, ahol tanították őket, s kértek tőlem oda egy szobrot. Volt egy nagy követem, megtetszett, s megfaragtam egy háromméteres szobrot. Kijött Cziffka, Kis Pista¹⁹ meg Szabó István²⁰. Kijöttek, tárgyaltak. Szabó Pista kritizálta, hogy nem elég természetes, de Kis István megvédte, mondván „ártisztikus”. Erre Cziffka ott elfogadta. Na de mire beértek a Lektorátusba, addigra Cziffka kitalálta, miért nem fogadja el. Azt mondta, itt van az amerikai temető, és nem tehetünk olyat, hogy az amerikai temetőhöz állítsunk egy ilyen szobrot.

GM: Úgyhogy ez sem valósult meg.

NS: Ibrány örömmel elvitte, és ott felállította.

GM: Azt akarom mondani illusztrációként az ilyen-olyan sérelmekre, hogy például apám, már ugye idős volt, bőven a nyolc-

¹⁴ Berecz János (1930–) politikus a Kádár-rendszerben. Az 1980-as években az MSZMP KB tagja, az állampárt ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó, a marxista-leninista elvek mellett kitaró KB-titkára, itt műértő.

¹⁵ Pató Róza (született 1934-ben) éremművész, szobrász; 2005-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjének kitüntetésétje.

¹⁶ 2003-ban

¹⁷ A Táncsics Alapítvány Életmű Díját 2004-ben alapították, Nagy Sándor 2009-ben kapta meg

¹⁸ Cziffka Péter művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára. – Képző- és Iparművészeti Lektorátus, alapítva 1963-ban. A rendszerváltás után cenzúrázó intézményből szakmai szolgáltató intézménnyé vált.

¹⁹ Kiss István (1927–1997) Munkácsy Mihály- és Kossuth-díjas szobrászművész. A „rendszer” által kedvelt és foglalkoztatott művész volt. Ez determinálta monumentális alkotásait, de fontosak kisméretű plasztikai, érmei, domborművei is.

²⁰ Szabó István (1903–1992) Kossuth-díjas szobrászművész. Alkotói tevékenységét főleg a köztéri szobrászat határozta meg.

van fölött, amikor el akarta helyezni a dolgait, és szólt az Iparművészeti Múzeumnak, hogy odaajándékozná. Nem eladni akarta, hanem odaajándékozni. Nem fogadták el. Erre várt még majdnem tíz évet, mikor már kilencven is elmúlt, akkor újra felajánlotta nekik, megint nem fogadták el. Annak ellenére, hogy apámnak addigra már mindenféle díja volt külföldön is, itthon is. Akkor jött az ötlet valakinek a tanácsára, hogy Vácnak adja. Azok elfogadták. Ilyen világ volt és van.

SE: Hatalmas szakmai munka egy életművet feldolgozni, megfelelően tárolni, gondozni, részben kiállítani, stb. Szerintem ez elől ugrott el az Iparművészeti Múzeum, művészeti megfontolások nélkül.

NS: Most viszont sikerült egy olyan kiállítást készítenünk, aminek, úgy néz ki, sikere van a Kiscelli Múzeumban.

SE: Sándor bácsi nemcsak rengeteg szobrot készített, de minden méretben: az óriásszobroktól a miniatűrökig.

NS: A kőben látom meg a szobrot. A nagy kőben is. S meglátom a szobrot a lepatlant kis darabban is. Így történik. Engem a kő indít el, és utána igyekszem a követ úgy igazítani, hogy – mivel én mindig figurát szeretek készíteni –, hogy emberre hasonlítson. Naponta két órát dolgoztam aktívan, két órát. A nap többi idejét arra használtam, hogy ezt a két órát megteremtsem. Szerintem, a világon senki sem készített nálamnál több szobrot.

Mindig csináltam mindent. Mindig mindent, amit a kő diktált. Ha a kő fejet diktált,

akkor fejet, ha embert diktált, akkor azt. Hát én azért készítettem ennyit, hogy lássam majd, ha már öregebb leszek, de sajnos, már túl öreg lettem.

SE: Mindkettőtök világa mélyen archaikus. Sándor bácsinál már az anyagválasztás is: a kő már egy megélt életes kő. Maga az anyag hordozza magát, Sándor bácsi csak kiszabadítja a kőből az ősi túlélés, a termékenység szimbólumait. – Nálad Magda, talán furcsa, vasbeton szobrok kapcsán ősi, archaikus dolgokról beszélni, de annyira le vannak csupasztva az ősi-emberi lényegre, hogy a modern anyag is hasonul...

GM: Ez adottság, hogy más körülmények között nőttünk fel, s mégis, ösztönösen az ősi, letisztult formák felé fordultunk.

SE: Nem volt könnyű kimaradni a trendből... Gondolom, a zsűrizésnek is megvoltak a művészin igencsak „túlmutató”, ideológiai szempontjai is.

GM: Én úgy tudtam kimaradni, hogy ilyen kútszobor megbízásokat kaptam, ami teljesen politikamentes. Ez volt az első, ez a velencei, azután készült az egri és a kiskunmajsai... Van egy hasonló Sződön is. Igaz, egy ilyen szoborért kevesebbet fizettek, mintha valaki, mondjuk, egy Sztálint csinált volna, vagy később más politikust. Az ilyen politikai megrendelésnek magasabb tarifája volt, de nem baj, én azt mondtam, inkább fizessenek kevesebbet, de az embernek nyugta van.

NS: A szobrászok tudták, hogy én tudok valamit... De mindenkinek más az elképzelése egy szoborról, és mind aszerint igyek-

szik ítékezni. De hát én így voltam hajlandó készíteni.

SE: Egy különös tárlat ez itt, a kert meg a műhely. Így, egyben varázslat van bennük. Jó lenne, ha ez mind együtt maradhatna.

NS: Ebbe itt magamat igyekeztem belekarni egy kicsit. Itt egy pár, azt úgy készítettem, hogy Manyika meg én. Úgy volt, hogy ez lesz majd a síremlékünk.

A Kádár-korszakban én szinte sírni tudtam a boldogságtól, hogy tudom csinálni a szobrokat. Nem gondoltam, hogy én itt egy önálló kertben, birtokon dolgozhatok. Megvettem ezt a kertet. Na, aszongya, azt a sok pénzt odaadjuk... Hát, mit csináljunk, hát adjuk. És mikor már elkezdtem benne dolgozni, láttam, hogy teljesen természetes, hogy rendesen dolgozhatok. Akkor mindent központosítottak, én meg így teremtettem magamnak egy saját kőfaragóvilágot.

SE: Mindkettőtök pályája kifejezetten sikeresnek mondható, lineáris pálya. Sok művész minimum eltántorodott önmagától azért, hogy egy kicsit érvényesülni tudjon. Nektek nem kellett...

GM: Mi középen voltunk, a *tűrt* kategóriában...

SE: A mindenkori hatalom mindig korumpál. A semmiért sosem támogat.

GM: Azért az Aczél, az művelt, okos ember volt.

SE: A legfontosabb „tudás” birtokában volt: ízlése volt, meg persze meglehetősen jó kapcsolata, nemcsak Kádárral, de az irodalmi, művészeti élet meghatározó alakjaival is...

*

SE: Rendkívül sikeres, mozgalmas évek lettek. Most is kiállítások lesz, ezúttal külön-külön, a pécsi Janus Pannonius Múzeum rendezésében.²¹

NS: Manyika nem volt még ilyen boldog. Most milyen boldog Manyika...

GM: Nagyon örülünk, és nagy öröm, hogy munkánk vannak különböző gyűjteményekben: például a Kiscelli Múzeumban, a pécsi Janus Pannonius Múzeumban, a Magyar Nemzeti Galériában, a nyíregyházi Józsa András Múzeumban, Ibrányban, a békásmegyeri evangélikus templom külső és belső tereiben. Ez utóbbi különösen kedves a lelkünknek.

SE: Szívből gratulálok két nagyszerű művésznek és társnak, s nagy tisztelettel köszönöm a beszélgetést.

²¹ Nagy Sándor kiállítása 2016. október 18-a és november 13-a között, Gádor Magdaé november 8-a és december 11-e között volt Pécsen.

TARTALOM

Donáth László: Van, ami megbocsájthatatlan?	2
Petri György: Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből	6
Paul Tillich: Az önmagát építő történelem kétértelműsége: forradalom és reakció – Isten országa és az önmagát építő történelem kétértelműsége	7
Petri György: 1956	9
Martínus Luther doktor a maga védelmében	10
Egon Friedell: Luther és a parasztháború – Luther ernyedése	12
Véghelyi Antal: Az 1525. évi németországi parasztfelkelés mint az egyháztörténet és a világtörténelem útkeresztvezetője	15
Petri György: If	21
Ludassy Mária: A <i>forradalom</i> szó kétfajta fogalmáról	22
Condorcet: A <i>forradalmi</i> szó jelentéséről	31
Petri György: Március 15-ére.	35
Gerlóczy Ferenc: Szólás és szabadság	35
Petri György: Hunfalvy naplójának olvasása közben	38
Földes György: 1956 és a magyar felkelés.	38
Petri György: Nagy Imréről.	51
Standeisky Éva: Az önmagát igazgató nép. Népképviselőt 1956-ban	51
Petri György: Októberi capriccio	55
Petrás Éva: A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus kommunizmusképe	56
Petri György: ?	63
Horváth Julianna: 56 röplaphumora	63
Petri György: Sándorhoz	65
Vályi-Nagy Ágnes: „Nekünk nincs kibúvónk...”	66
Petri György: Munkásőr a Hattyúban	68
Donáth Mirjam: Mi marad mindebből Mariskának?	68
Petri György: A kis októberi forradalom 24. évfordulójára	73
Mécs Anna: Kis láng a nagy tűzben – az apai örökség margójára	73
Petri György: Október	79
Novotny Dániel: Öt-hat töredék. Szociográfiai álomszilánkok	79
Petri György: Karácsony 1956.	81
Görgey Gábor: Történelmi sebek	82
Petri György: Egy kevésbé vizsgált, ám lényeges hőstípus	87
Lőrincz Borbála: „Érettek a szabadságra”. A demokrácia kortársai a romániai forradalomról	88
Emberpár. Sárközi Erzsébet interjúja Gádor Magdával és Nagy Sándorral	92

E számunkat Gádor Magda és Nagy Sándor műveivel,
valamint 1956-os röplapokkal illusztráltuk.
A fotókat Gádor Magda és Nagy Sándor műtermében
és kiállításán Felicides Ildikó készítette.

A lap megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész
Szerkesztő: Ittész Nóra

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.
Telefon: +36 20 4601345
E-mail cím: hethars@gmail.com
Honlap: www.evangelikusbekas.hu,
www.gaudiopolis.hu

Tipográfia: Tellér Mária
Tördelés: Hartai Krisztina
Nyomtatás: mondAt Kft.

Adományokat az egyházközség
OTP 11703006-20013365 számlaszámára várunk.